

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN EĞİTİMİ BİLİM DALI

AİLE VE ÇOCUK İLMİHALLERİNİN TANITIMI ve
DİN EĞİTİMİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mehmet ÖZTÜRK

DANIŞMAN
Prof. Dr. Mustafa TAVUKÇUOĞLU

KONYA – 2019

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	MEHMET ÖZTÜRK		
	Numarası	128102081005		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ / DİN EĞİTİMİ		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	AİLE VE ÇOCUK İLMİHALLERİNİN TANITIMI ve DİN EĞİTİMİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin Adı Soyadı
İmzası

Mehmet ÖZTÜRK

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	MEHMET ÖZTÜRK
	Numarası	128102081005
	Ana Bilim / Bilim Dalı	FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ / DİN EĞİTİMİ
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Mustafa TAVUKÇUOĞLU
	Tezin Adı	AİLE VE ÇOCUK İLMİHALLERİNİN TANITIMI ve DİN EĞİTİMİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan *AİLE VE ÇOCUK İLMİHALLERİNİN TANITIMI ve DİN EĞİTİMİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ* başlıklı bu çalışma 27/09/2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Danışman	Prof. Dr. Mustafa TAVUKÇUOĞLU	
2	Üye	Dr. Öğrt. Üyesi Sümeyra BİLECİK	
3	Üye	Dr. Öğrt. Üyesi M. Fatih TURANALP	

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	MEHMET ÖZTÜRK		
	Numarası	128102081005		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ / DİN EĞİTİMİ		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Mustafa TAVUKÇUOĞLU		
Tezin Adı	AİLE VE ÇOCUK İLMİHALLERİNİN TANITIMI ve DİN EĞİTİMİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ			

ÖZET

Kitaplar insanın eğitimi açısından vazgeçilmez bir unsurdur. Biçim ve içeriği ise belirlenen kriterlere ve bilimsel ölçütlere muvafık olmalıdır. Bu çalışmanın amacı aile ve çocuk ilmiyelerinin tanıtılması ve din eğitimi açısından değerlendirilmesidir. Bu bağlamda hem aile ve çocuk ilmiyeleri hem de genel ilmiyeler tanıtılmıştır. Alanla ilgili kitaplardan bazıları belli ölçütlerle seçilmiş ve bu kitaplar detaylı analize tabi tutulmuştur.

Çalışma, giriş ve dört bölümden oluşmuştur. Giriş bölümünde; araştırmanın konusu, önemi, problemi, sınırlılıkları, metodu ve amacı ifade edilmiştir. Birinci bölümde kavramsal çerçeve başlığı altında ilmiyel kitaplarıyla ilgili dört terim izah edilmiştir. İkinci bölümde ilmiyel kitaplarının tarihi seyri ifade edilmiş, belli ölçütlerle seçilmiş genel ilmiyel kitaplarının tanıtımları yapılmıştır. Üçüncü bölümde aile ve çocuk ilmiyelerine dair yine belli ölçütlerle seçilmiş bazı kitapların tanıtımı yapılmıştır. Dördüncü bölümde ise aile ve çocuk ilmiyelerine dair içerik analizleri yapılmıştır.

Araştırmanın son bölümünde aile ve çocuk ilmiyelerinin nasıl ve ne şekilde oluşturulacağına dair tespit ve tavsiyelere yer verilmiş ve çalışmanın neticesinde elde edilen sonuçlar ifade edilmiştir.

Özette de ifade edilmeye çalışılan aile ve çocuk ilmiyelerinin hâlihazırdaki durumunun iç açıcı olmadığı eksik yönlerinin geliştirilmesi ve güncellenmesi gerektiği özellikle vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Aile, Çocuk, İlmihal, Kitap, Güncelleme, Değerlendirme ve Analiz.

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	MEHMET ÖZTÜRK		
	Student Number	128102081005		
	Department	FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ / DİN EĞİTİMİ		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Prof. Dr. Mustafa TAVUKÇUOĞLU		
Title of the Thesis/Dissertation	THE FAMILY AND CHILD CATECHISMS EVALUATION İN TERMS OF RELİGİOUS EDUCATION			

ABSTRACT

Books are an indispensable element for human education. The format and content should agree with the specified criteria and scientific criteria. The aim of this study is to introduce family and child catechisms and to evaluate them in terms of religious education. In this context, both family and child catechisms and general catechisms are introduced. Some of the books related to the field were selected according to certain criteria and these books were subjected to detailed analysis.

The study consists of an introduction and four chapters. In the introduction section; the subject, importance, problem, limitations, method and purpose of the research are stated. In the first chapter, four terms related to catechism books are explained under the title of conceptual framework. In the second chapter, the historical course of the catechism books is expressed and the general catechism books selected according to certain criteria are introduced. In the third chapter, some books about family and child catechisms have been introduced. In the fourth chapter, content analysis of family and child catechisms was carried out.

In the last part of the study, the findings and recommendations about how and how to create family and child catechisms are given and the results obtained are presented.

In the summary, it is emphasized that the current situation of the family and child catechisms which are tried to be expressed is not heartwarming and the deficiencies should be developed and updated.

Key Words: Family, Child, Catechism, Book, Update, Evaluation and Analysis.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

İÇİNDEKİLER.....	II
KISALTMALAR.....	IV
ÖNSÖZ.....	VI
GİRİŞ.....	1
1. ARAŞTIRMANIN KONUSU.....	2
2. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ.....	2
3. ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ.....	3
4. ARAŞTIRMANIN SINIRLILIKLARI.....	4
5. ARAŞTIRMANIN METODU.....	5
6. ARAŞTIRMANIN AMACI.....	6
BİRİNCİ BÖLÜM : KAVRAMSAL ÇERÇEVE.....	7
1. İLİM.....	7
2. HAL.....	10
3. İLM-İ HAL.....	11
4. AİLE.....	13
İKİNCİ BÖLÜM: GENEL İLMİHAL KİTAPLARININ TANITIMI.16	
1. İLMİHALLER.....	16
2. İLMİHAL KİTAPLARI.....	18
2.1. NİMET-İ İSLAM.....	24
2.2. BÜYÜK İSLAM İLMİHALİ.....	27
2.3. İSLAM DİNİ.....	29
2.4. AÇIKLAMALI MUAMELATLI İSLAM İLMİHALİ.....	31
2.5. İSLAM İLMİHALİ.....	33
2.6. İLMİHAL I-II, İMAN ve İBADETLER.....	35
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM : AİLE ve ÇOCUK İLMİHALLERİNİN TANITIMI.38	
1. AİLE İLMİHALLERİNİN TANITIMI.....	38
1.1. DELİLLERİYLE AİLE İLMİHALİ.....	38
1.2. AİLE İLMİHALİ.....	42
1.3. DELİLLERİYLE KADIN ve AİLE İLMİHALİ.....	45
2. ÇOCUK İLMİHALLERİNİN TANITIMI.....	47
2.1. ETKİNLİKLİ ÇOCUK İLMİHALLERİ.....	47

2.2. GÜZEL DİNİM İLK İLMİHALİM.....	48
2.3. 7/24 İLM-İ HAL.....	49
2.4. EV OKULU İLMİHAL 1-2-3.....	50
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: BULGULAR ve YORUM.....	56
1. AİLEDE DİN EĞİTİMİ.....	56
2. AİLE İLMİHALLERİNE DAİR İÇERİK ANALİZİ.....	58
2.1. DİL ve ÜSLUP.....	58
2.2. GÖRSELLİK.....	58
2.3. AİLEYE GÖRELİK.....	59
2.4. İŞLEVSELLİK.....	59
2.5. KAYNAKLARA UYGUNLUK.....	60
2.6. EĞİTSELLİK.....	61
3. ÇOCUK İLMİHALLERİNE DAİR İÇERİK ANALİZİ.....	62
3.1. DİL ve ÜSLUP.....	62
3.2. ANLATIM BOZUKLUĞU.....	62
3.3. AKICI OLUP OLMAMA.....	64
3.4. GÖRSELLİKLİK – ÇOCUĞA GÖRELİK.....	65
3.5. BİR DAVRANIŞ BİÇİMİ OLARAK HAL İLMİ.....	66
3.6. BEYNİMİZİN DAVRANIŞLARIMIZA ETKİSİ.....	69
3.7. ÇOCUKLARA İLMİHALİ NASIL ÖĞRETMELİYİZ.....	75
3.8. ÇOCUK İLMİHALLERİNE DAİR DEĞERLENDİRMELER.....	76
3.9. ÇOCUKLARIN KARŞILAŞTIĞI İLK DİNİ MATERYAL.....	77
3.10. İLMİHAL TÜRLERİ.....	79
SONUÇ ve DEĞERLENDİRME.....	85
KAYNAKÇA.....	87

KISALTMALAR

AÜİFD: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

a.g.e. : Adı geçen eser

Ans. : Ansiklopedi

a.s. : Aleyhisselam

bkz.: Bakınız

çev. : Çeviren

DİA: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

DİB: Diyanet İşleri Başkanlığı

Hız.: Hazreti

h. : Hicri

İFAV: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları

İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi

mad.: Madde

m.: Miladi

s. : sayfa

sy. : Sayı

TDV: Türkiye Diyanet Vakfı

terc: Tercüme eden

ty. : Tarih yok

Üniv. : Üniversite

vb.: Ve benzeri

vd.: Ve diğerleri

Yay.: Yayınları

ÖNSÖZ

Toplumumuz ciddi anlamda bir bilgi kirliliği ile karşı karşıyadır. Edinilen bilginin sahil olup olmadığına bakılmaksızın kabul etmek dini sapmalara sebep olmaktadır. Böylesine ciddi bir meselede hem Diyanet İşleri Başkanlığı hem İlahiyat fakülteleri hem de konusunun uzmanı kişilerin bir araya gelip toplumu sahil bilgiye ulaştıracak eserlerin ortaya konulması zorunludur. Bu eserlerin başında ilmihal kitapları gelmektedir. Özellikle aile ve çocuk ilmihalleri büyük öneme sahiptir.

İnsanın hayat serüveninde karşılaştığı ilk dini materyal olan ilmihal kitaplarına dair derli toplu ve sınırları net bir şekilde çizilmiş, yeni ve güncel konuların, yeni ve güncel hükümlerle zenginleştirildiği çalışmaların olmayışı bizi böyle bir çalışmaya itmiştir.

Mevcut ilmihal kitaplarının tekrar gözden geçirilmesi, özellikle aile ve çocuk ilmihal kitaplarının yeni ve güncel konularla, yeni ve güncel hükümlerle yepyeni bir tarz ve ahlakla ıslah edilip yeniden yazılması için ilmihal kitaplarından bazılarını seçtik. Seçilen bu ilmihal kitaplarını hem görsel hem metinsel hem de konuları üzerinden değerlendirdik. Eksiklerini belirtmekle birlikte olumlu yönlerine de temas ettik. Objektif bir yaklaşımla da kitapların bölümlerini, bu bölümlerin içeriklerini aktarmaya çalıştık.

Çalışmamızda ilmihal geleneğini, tarihi alt yapısını, yazılan ilk ilmihal kitaplarını ve mevcut ilmihal kitaplarını anlatmaya çalıştık. Bunu yaparken birçok kaynağa müracaat ettik. Çalışmamızda detaylı bir şekilde bahsettiğimiz kitapların tamamını hatta daha fazlasını bizzat edinmek suretiyle temin ettik. Değerlendirmelerimizi bu kitaplar üzerinden yaptık. Bununla birlikte birçok kaynağa da internet erişimi aracılığıyla ulaştık ve istifade ettik. Neticede kusur ve noksanlarıyla birlikte iyi denilebilecek bir çalışmayı ortaya koymaya çalıştık.

Çalışmamızın yeni ve güncellenmiş ilmihal çalışmalarına başlanması gerektiği mesajını tam verebilmesi temennisiyle bana her konuda yardımcı olan danışmanım sayın Prof. Dr. Mustafa Tavukçuoğlu Bey'e ve Dr. Öğretim Üyesi Muhammed Fatih Turanalp'e sonsuz şükranlarımı sunarım.

Mehmet ÖZTÜRK

Ağustos 2019

GİRİŞ

Aile ve çocuk ilmiyelerinin din eğitimi açısından değerlendirilmesi dinin özellikle eğitim kısmının ihmalinin bir neticesidir. Teorik bilginin alabildiğine geniş olduğu ve genişlemeye devam ettiği, özellikle web ortamının bu genişlemeye büyük katkıda bulunduğu günümüzde ilmiyel bilgilerin pratik hayata yansımaları maalesef ma'kusen mütenasip durumdadır. Ters orantılı bu durumun bilimsel tespiti problemin çözümünün birinci safhasıdır. Bu safhada ortaya konulması gereken, elde olan materyalin tespitidir. Aile ve çocuk ilmiyelerine dair eserlerin tespit edildiği bu çalışmada genel ilmiyel kitaplarının tarihi seyri de göz ardı edilmemiştir.

Çalışmamızın merkezini, tezimizin konusunu aile ve çocuk ilmiyeleri teşkil etmektedir. Aile ve özellikle çocuk ilmiyelerinde görülen eksiklikler, bu konuda yapılmış çalışmaların azlığı bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu problemlerin ortaya çıkmasındaki temel etkenin “öneminin kavranamaması” olduğunu düşünüyoruz ki bu da bir alt problem olmuştur.

Çalışmamızda sınırlılıkları belirlerken bu alanda yapılmış ve insanlar tarafından fazlaca rağbet edilmiş çalışmaları ön planda tuttuk. Tarihsel bağlamdaki sınırlılığı ise Osmanlı'nın son dönemi ve günümüze kadar yapılmış özellikle de halen piyasada olan ve basımı devamlılık arz eden kitaplar olarak belirledik.

Çalışmamızın metodolojisini oluştururken, işe planlama ile başladık. Alan tespiti planının birinci safhası oldu. Bu konuda yani basılmış mevcut ilmiyel kitapları üzerine bir alan taraması yapıldı.

1. Araştırmanın Konusu

Din bütünüyle yaşandığında anlam kazanan bir olgudur. Hayatın hep içinde olan, hayatı yönlendiren, ona bir değer atfeden din, yaşandığı takdirde canlı ve yaşayan din olur. Dinin hayata etkisi insan davranışlarını yönlendirmesiyle mümkündür. Dini yaşanabilir kılan, o dine muhatap olunması ve kurallarının hayatta uygulanmasıdır.

Din, kural ve uygulama kelimeleri akla ilmihal kitaplarını getirir. Toplumun dini kurallarının anlatıldığı ilmihal kitapları, kitapla ilgisi olmayan insanlar için dahi göz ardı edilemez durumdadır.

Araştırmanın konusu aile ve çocuk ilmihallerinin tanıtılması ve belli noktalar üzerinden değerlendirilmesidir. Aile ve çocuk ilmihalleri toplum açısından büyük önemi haizdir. Toplumun çekirdeği olan ailenin, ailenin de meyvesi, göz nuru, neşesi olan çocukların din olgusu ile ilk karşılaşmalarının ilmihal kitaplarıyla olması, araştırmaya konu olarak aile ve çocuk ilmihallerinin seçilmesine bir sebeptir.

2. Araştırmanın Önemi

İlmihalleri araştırma noktasında karşılaşılan en büyük problemlerden birisi de ilmihal kitaplarının incelendiği, eleştirildiği, bu kitaplara dair derin analizlerin yapıldığı akademik ya da sosyal herhangi bir çalışmanın olmayışıdır.

Kitap okuma oranı çok düşük olan bir ülkede dahi ilmihal kitapları hep ilgi konusu olmuş, toplum tarafından bu kitaplar değer görmüştür.

Kitap okumayı sevsin veya sevmesin, kitaplara ilgi duysun veya duymasın herkesin bir şekilde karşılaştığı ilmihal kitaplarının içeriği, görselliği, konuların seçimi çok iyi ve çok uygun yapılmalıdır. Hem toplumun kitaba yaklaşımını olumlu yönde değiştirecek hem de ulaşmak istediği sahih bilgiye en net ve en kısa biçimde ulaşabileceği bir yapı olan ilmihal kitapları, bu iki nokta dışında da farklı nedenlerle önemini muhafaza etmekte hatta güçlendirmektedir.

3. Araştırmanın Problemi: Aile Ve Çocuk İlmihallerinin Din Eğitimi Açısından Durumu

Araştırmada karşılaşılan başlıca problemlerden bir tanesi alanın ve alana dair konuların çok geniş olmasıdır. Hayatın her anı, her davranış ilmihal kitabına konu olabilir. Çünkü ilmihal kitapları pratik hayat rehberi olarak karşımızda durmaktadır.

Birbirinin hemen hemen aynı olan aile ilmihallerinin piyasadaki adet bağlamında sayısı on yedi (17)'dir. Çocuk ilmihallerinde ise bu sayı "Çocuk İlmihali" adıyla sadece üç (3) adettir. Bir tanesi bu çalışmada detaylı analizini yaptığımız Ayşe Serra Kara ve Zeynep Eren'e ait Kayalıpark Yayınlarından çıkan Etkinlikli Çocuk İlmihali, diğeri Abdullah Eymen'e ait Pratik Çocuk ilmihali, Suhuf Yayıncılık, bir diğeri ise Yılmaz Yenidinc imzalı Nesil Çocuk Yayınlarından çıkmış olan Minik Kalplere Çocuk İlmihali'dir. Diğer çocuk ilmihalleri ise farklı isimler altında yayınlanmış eserlerdir. Bunlara örnek verecek olursak:

- Dinim İslam – Temel Bilgiler, İlyas Aslan-Adem Kandemir-Hatice Işlak-Alpaslan Durmuş-Dudu Ekinci-Veli Karataş, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, 2015.
- Güzel Dinim İlk İlmihalim, Ahmet Hamdi Akseki, Mavi Lale Çocuksu Yay, İstanbul, 2018.
- 7/24 İlm-i Hal, Alpaslan Durmuş, Edam yay, İstanbul, 2015.
- Ev Okulu İlmihal 1-2-3, Hatice Işlak-Alpaslan Durmuş, Edam yay, İstanbul, 2007
- Fıkhu's Sünne - Çocuklar İçin İslam İlmihali, Mecdi Fethi Es-Seyyid Polen Yayınları, 2003.
- Süleyman Karacelil, Çocuğuma Dinini Öğretiyorum, Timaş Yayınları, İstanbul 2007.
- Yaz Kur'an Kurslarında okutulmak üzere Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından hazırlanan kitaplar.
- Namaz Hocası adıyla basılan onlarca küçük cep kitapları.

Aile ve çocuk ilmihallerinin hedef kitlesi ise birbirine sanıldığından çok daha yakındır. Her iki ilmihal alanı da aile ile ilgilidir. Zira anne (kadın) ve evlat (çocuk) ailenin temel unsurlarıdır. İçinde yaşadığımız toplumda ise baba faktörü ilmihalle diğer iki bireyden daha az ilgilidir. Bu, elbette olumsuz bir durumdur fakat kaçınılmaz bir gerçektir.

Aile ilmihallerinin muhataplarına ulaşma dönemi genellikle evlilik sonrasına denk gelir. Maalesef günümüzde ilmihalle ilgili konular yaşlılar tarafından üzerinde durulması gereken konular olarak yaşanagelmıştır. Çünkü bu tarz konular büyüklerin işidir gibi bir yanlış algı toplumumuzda hâkimdir. Emekli olunca camiye düzenli gitmeye başlayan, sadece maddi durumu iyileşince Allah'ın emir ve yasaklarına kulak kabartan ama derinlemesine asla düşünmeyen, işi hep başkalarına havale eden bir yapıya sahip toplumda, elbette ilmihal konuları çocukların, gençlerin ve anne adaylarının ilgi alanına girmez.

Bu durum haliyle ilmihal kitaplarının, muhataplarına hep geç zamanlarda ulaşmasına sebep olmaktadır.

Muhataplar ve hedef kitle, kitaplara yeterince ilgi göstermeyince kitapların muhataplar üzerindeki etki ve bu etkiye verdikleri tepki de ölçülemez, kritiğe tabi tutulamaz olmaktadır.

4. Araştırmanın Sınırlılıkları

Akademik çalışmalarda özellikle sosyal bilim alanında ölçülebilir yöntem olarak da bilinen bilimsel yöntemlere göre araştırma süreci çeşitli aşamalardan oluşuyor. Bunlar araştırmanın nasıl olacağına dair planların yapılması, teorilerden ya da gözlemlerden yola çıkılarak hipotezlerin geliştirilmesi, araştırmaya uygun araştırma tipi, örneklem ve veri toplama tekniklerinin seçilmesi, verilerin toplanması, analiz edilmesi ve bulguların açıklanarak teoriyle ilişkilendirilmesidir.

Sınırlılıkların belli edilmesi araştırmanın zamanında neticelenmesi açısından önemlidir. Bu sınırları belirlerken aile ve çocuk ilmihallerine dair alan araştırması yapılmış ve basılan ilmihal kitaplarının en meşhur, en muteber ve en çok tercih edilenleri temel alınmıştır.

Bunlar aile ilmihalleri başta olmak üzere sırasıyla şunlardır:

- Delilleriyle Aile İlmihali, Hamdi Döndüren
- Aile İlmihali, Ali Kara
- Delilleriyle Kadın ve Aile İlmihali, Mustafa Kasadar-Sadık Akkiraz
- Etkinlikli Çocuk İlmihali, Ayşe Serra Kara-Zeynep S. Eren
- Güzel Dinim İlk İlmihalim, Ahmet Hamdi Akseki

- 7 / 24 İlm-i hâl, Durmuş, Alpaslan ve ark.
- Ev Okulu İlmihal 1-2-3, Hatice Işılak - Alpaslan Durmuş

Piyasada basılmış olan ilmihal kitapları arasından seçilenler, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde detaylı bir şekilde ele alınacak, analiz edilecek ve bu analizin neticesinde bir sonuç elde edilecektir. Çıkan netice elbette bir kesinlik ifade etmeyecek fakat bu alanla ilgili karşımıza çıkan problemi çözmeye yönelik bir destek niteliğinde olacaktır.

5. Araştırmanın Metodu

Ortaya çıkan bu çalışmanın metodolojisine dair bilgiler vermek ve çalışmanın nasıl yapıldığını izah etmek gerekirse çalışmaya ilmihal kitaplarının nasıl oluşturulması gerektiğine dair yazılmış eserlerin tespiti ve okunması ile başlandı.¹

Kitapçılarda ve internet ortamında satılan ilmihal kitaplarının tespiti ve bu kitapların değerlendirmesini yapmış çalışmaların mevcut olup olmadığına dair yapılan bir alan araştırması ile devam eden süreçte basımı en çok yapılmış ve halkın rağbet gösterdiği ilmihal kitaplarının tespiti ve bu rağbetin sebeplerinin araştırılması, araştırmanın temel konusunu oluşturmuştur.

Çocuk ilmihallerine yönelik alan araştırması yapılmış, Kur'an kurslarında ve yaz Kur'an kurslarında okutulan ilmihal kitaplarının içeriğine dair yapılan incelemeler bunu takip etmiştir. Çocukların ilmihal kitaplarına bakış açıları tespit edilmeye çalışılmıştır.

Tez yazımı aşamasında ise ilmihal kavramının ve bu kavramlarla irtibatı en çok olan kavramların kitaplardan, sözlüklerden ve web kaynaklarından yararlanılarak izahı yapılmış, ilmihal geleneğinin tarihi seyri ortaya konulmuştur.

Temel içerik olarak genel ilmihal kitaplarının değerlendirilmesi yapılmış, çocuk ve aile ile ilgili kavramlar izah edilmiştir.

Aile ve çocuk ilmihallerine dair değerlendirmeler yapıldıktan sonra davranışların kaynağı olan duyguların nasıl oluştuğuna dair detaylı bir çalışmaya da tez içerisinde özellikle duygu kavramı izah edilerek yer verilmiştir.

¹ Maalesef ilmihal kitaplarının nasıl oluşturulması gerektiğine dair müstakil bir esere ulaşamadık. Bu mesele daha çok ilmihal kitaplarının ya giriş kısmında ya da sonuç kısımlarında ele alınmıştır.

İlmihal kitaplarının nasıllığının izahından sonra nasıl olması, nasıl oluşturulması gerektiğine dair değerlendirmelerin yapılması ile de tez çalışması nihayete ermiştir.

Amacımız aileye ve çocuklara, onların yetişmesindeki öneme ve çocuklarımızın yetiştirilmesinde ilmihalin yadsınamaz bir gerçek olduğuna dikkat çekmektir. Aileyi ve yavrularımızı ıslah ettiğimizde yepyeni ve tertemiz bir toplumu oluşturma noktasında birinci ve en önemli adımı atmış olacağız. Bu çalışmanın da en büyük amacı bu adıma küçük de olsa katkı sağlamaktır.

Çalışmada kullanılan kavramların daha iyi anlaşılabilmesi için bazı terimlerin detaylı incelemesi yapılmıştır. Bu terimler; ilim, hal, ilm-i hal ve aile terimleridir.

6. Araştırmanın Amacı

İnsan ilmihal bilgileriyle gözlerini dünyaya açmadan önce karşılaşır ve defnedilene dek bu bilgiler doğrultusunda hareket eder ya da ettirilir.

Din eğitimi açısından temel kabul ettiğimiz bu bilgilerin nasıl elde edileceği, kimler tarafından bu bilgilerin verileceği, bu bilgilerin veriliş tarzları ve amacına ulaşması elbette din eğitiminin alanı dâhilindedir. Bu çalışmada “Temel dini bilgiler, davranış bilgisi ya da ilmihal” dediğimiz bilgilerin özellikle çocuklar açısından nasıl kavranması gerektiğine, bu bilgilerin kimler tarafından nasıl verildiğine ve verilmesi gerektiğine, ilmihal kitaplarının görsel ve eğitsel anlamda ne derece başarılı olup olmadığına kısaca değinilmiştir.

Zaman değişmiş, insanların dünyayı algılama biçimi farklılaşmış özellikle çocuklarımızın dünyaları bambaşkalaşmıştır. Bu değişime göre aile ve çocuklarımıza yönelik ilmihallerin yazılması, mevcut ilmihal kitaplarının da değişmesi ve gelişmesi, toplumun ruh dünyasını aydınlayabilecek seviyeye erişmesi kaçınılmazdır.

BİRİNCİ BÖLÜM: KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1. İLİM (علم)

Bilmek anlamında sözlüklerde geçen ilim kelimesi genellikle bilgi ve bilim kelimelerinin karşılığında kullanılır. Genel sözlüklerde “bir şeyi hakikate en yakın cihetiyle kavramak, hakikatten neşet eden ve tereddüt edilmeden inanılan, bir varlığın şeklinin insan zihninde oluşması, o varlığı hakikatteki haliyle bilmek, o varlığa ait varsa gizliliğin ortadan kalkması, gibi farklı ifadelerle tarif edilmiştir. Bilgisizliğin karşıtı biçiminde de ifade edilir.

Aynı kökten türeyen alim, alimler, allame, malum, muallim kelimeleri bilgi anlamıyla irtibatlı bir şekilde kullanılmaktadır.

Kelimenin kökünü oluşturan harfleri aynı olmakla beraber ilim kök fiilinden türemeyip bilgi anlamıyla dolaylı olarak bağlantılı olan kelimeler de vardır. Alem, alâmet ve âlem bunlardandır.² İrfan, marifet, fıkıh, hibre, şuur ve itkan gibi kelimeler de sözlükte “bilmek” manasına gelmekle birlikte sonradan kazandıkları teknik anlamları itibariyle gerek bilgi alanları gerekse bilgide kesinlik dereceleri bakımından nüans farklarıyla birlikte farklı anlamlarda kullanılmaktadır³.

Nispeten geç dönem sözlüklerinde marifet kelimesi ilim kelimesinden daha özel bir anlama sahiptir. Çünkü marifet dediğimiz şey bir varlığı ya da bir nesneyi bütün yönleriyle tanıyıp bilmedir. Bu fiilin yöneldiği varlık tektir, ilimde ise bilmenin mevzuu geneldir. Ayrıca marifette “unutulan bir varlığı veya bir nesnenin hatırlanması ve tanınması” anlamı da vardır. Hal böyle teşekkül edince marifetin karşıtı inkar, ilmin karşıtı ise cahillik olarak zuhur eder.⁴

Epistemolojik bir kelime olarak ilim, tarih boyunca özellikle ilim tarihi boyunca belirli bir olguya ait sistematik bilgiler birikimi olan bir disiplin anlamında kullanılmıştır. Matematik, kimya, fizik ve biyolojinin genel adı olan fen teriminin de İslâm’ın klasik dönemini oluşturan çağda herhangi bir ilmi disiplini yahut bir bilime ait alt disiplinlerin her birini karşıladığı bilinmektedir. Modern dönemde fen dini ilimleri kapsayacak şekilde de

² Râğıb el-İsfahânî, el-Müfredât, “İlim” md.

³ İbn Manzûr, Lisânü’l-‘Arab, “alm” md.

⁴ Murtazâ ez-Zebîdî, Tâcü’l-‘arûs, “alm” md.

kullanılmış, ancak birçok kez dini ilimler için ilim, modern bilim içinse matematik, kimya, fizik ve biyolojinin genel adı olan fen kelimesi tercih edilmiştir.⁵

Kur'an-ı Kerim'de insanoğlunun zihne ait bir takım özellikleri sayesinde elde ettiği hatırlamak, anlamak, farkına varmak ve bilmek gibi faaliyetleri için ilim kelimesinin kökünden türetilen fiiller bulunmaktadır.

Örneğin, "sebt günü" diye bilinen mukaddes günün bu makaddesiyetine hanel verecek davranışlar sergileyen benî İsrail'in bu dünyada aldıkları rahmani cezayı görenler olayı hatırlamışlar ve bilmişlerdi.⁶ Yine benî İsrail, kendileri için olağanın dışında mucize olarak yerden fıskırarak çıkan on iki adet pınarı görünce kabilelerden her biri hangi pıardan içeceğini bilmişti.⁷ Mısırlı askerler tarafından hırsızlıkla suçlanan Yusuf'un kardeşlerinin tepkilerini ifade eden ayette⁸ ilim, bir eylem olarak zihne ait çıkarıma veya gözleme dayalı bilgiyi, sarhoş olan ve ne söylediğini bilmeyecek kadar bu durumdan etkilenen kimsenin namaza yaklaşmaması gerektiğine dair hükmü ortaya koyan ayette⁹ de şuurlu yapılan fiili ifade etmektedir.

Cenab-ı Hakk'ın Kur'an'da gök cisimlerinin hareketi için belirli yerleri belirlemesinin takvim ve hesabın bilinmesini sağlayacak iz ve alametleri gösteren ayette¹⁰ ifade edilen bilgi salt akılla alakalı olan bilgidir.

İnsan yeryüzünü teşrif ettiğinde hiçbir şey bilmeyen¹¹, yaşlanınca da bazı bildiklerini unuttur duruma geldiğini bildiren ayetlerde¹² tecrübeye dayalı birikime ait bilgilere işaret edilmiştir. Kur'an-ı Kerim'de asla bilenlerle bilmeyenlerin aynı durumda olmayacağı bildirilmektedir.¹³

Kur'an-ı Kerim kendini Allah'tan gelen bir bilgi olarak tanımlayıp¹⁴ cahilliği ve marifetsizliği ortadan kaldıran, hak ile batılı birbirinden ayıran olarak niteleyip¹⁵ zihnen ve de ahlaken terakkiye işaret etmiştir.¹⁶

⁵ Kutluer, İlhan, "İlim", DİA, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2000, XXII, 109.

⁶ Bakara Suresi, 2/65.

⁷ Bakara Suresi, 2/60; Araf Suresi, 7/160.

⁸ Yusuf Suresi, 12/73.

⁹ Nisâ Suresi, 4/43.

¹⁰ İsrâ Suresi, 17/12.

¹¹ Nahl Suresi, 16/78.

¹² Hac Suresi, 22/5.

¹³ Zümer Suresi, 39/9.

¹⁴ Bakara Suresi, 2/120, 145; Rad Suresi, 13/37.

El-Fıkh'ta fıkıh ile ilim kelimelerinin anlamdaş olarak kullanılması bu iki kelimenin hep birbirine yakın olarak kullanılmasıyla gelişmiştir. Fıkıh kelimesinin sözlükte karşımıza çıkan anlamı “herhangi bir şey ile ilgili, o şey ile ilgili ve o kavram hakkındaki anlama ve bilgidir.

Fıkıh ve ilim denilince genel olarak ilk dönemde din kavramının izahı gibi bir açıklamayla karşılaşırız. Bu dönemde din kavramını doğru bir şekilde anlamak, anlatılmasını sağlamak, dine ait derunî bilgiye ulaşmak vs. gibi anlamlarda kullanılan, dine ait bilginin itikadî ve muamelata yönelik bilgilerin tümünü kapsayan, bu noktada kavram kargaşalarını gidecek şekilde izah olunan tabir ve terimler de vardır ki din konusuyla alakalı bilgilerin bütüncül bir şekilde ilim kelimesiyle karşılanması esas alınmıştır ve bu yönde bir kasıt ortaya çıkmıştır.

Hicri birinci miladi yedinci yüzyılın nihayetine kadar kesin hüküm dediğimiz nasların ve rivayetlerin yanında insan aklının çalışmasıyla elde edilmiş olan bilgiler fıkıh, salt rivayet ile elde edilmiş olan sünnet-i seniyye denilen bilgiye de ilim denilmeye başlanmıştır.

İmam-ı Azam'a nispet edilen Fıkhul Ekber, fıkıh ilmime ait konularla birlikte kelimelerin sorunlarını ve problemlerini de içeriyordu. Fıkıh kelimesinin hakikati anlama çabasına yönelik çalışma olmanın yanı sıra bir bilgi olarak da kavranması, Hanefi fıkıhının kurucu Ebu Hanife'nin “İnsanların haklarını ve yapması ya da yapmaması gereken yükümlülüklerini bilmesi” معرفة النفس مالها وما عليها diye ifade ettiği tarif fıkıh kelimesini tanımlamada en çok kullanılan ifade olduğu görülmektedir.¹⁷

¹⁵ Âliimran Suresi, 3/154.

¹⁶ Kutluer, İlhan, “İlim”, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2000, c 22, 110.

¹⁷ Kutluer, age 111.

2. HAL (الحال)

Durum, vaziyet, tarz, tavır, davranış, tutum gibi anlamları karşılayan hal Allah'tan bir lütuf, bir ihsan olarak sâlikin¹⁸ iç dünyasını şekillendiren bir hissiyat ve bu hissiyatın ruhuna ve dış dünyasına, bedenine, davranışlarına bir yansıma bir tezahür olarak ortaya çıkması anlamında kullanılan tasavvufa ait bir terimdir.

Genel sözlüklerde “değişim, dönüşüm, durum ve tarz gibi manaları ifade eden hal kelimesi ki ahval kelimesi bu kelimenin çoğuludur. Hal kelimesi Arapça حول kökünden türemiştir.

Tasavvuf ehli birçok kimsenin, hal kelimesinin bu manasından yola çıkarak hali bir anda parıldayıp sönen ve devamlılığı olmayan bir yıldırıma benzetip bu gelip geçici bir durumdur sonucuna varmışlardır¹⁹.

Diğer taraftan tasavvufla ilgilenen ilk mutasavvıflardan bu yana hal kelimesi, “yerleşme ve orada kalma” anlamına gelen hulul etme ile arasında bir bağlam oluşturulan bu masdar, fail isim gibi bir muameleye tabi tutulmuş ve bunun neticesi de bu kelimeye tasavvufa dair bazı anlamlar düşünülmüştür. Bu görüşte olanlar hali, “İnsanın kalbine doğan ya da salt zikrin kalbe yerleşmesini sağlayan ve kaybolmayandır” diye ifade etmişler ve kaybolana hal denilemeyeceğini özellikle vurgulamışlardır.²⁰ Bu durumda hal kelimesi havl kökünden geliyor diyenler hal kelimesinin değiştiğini ve kaybolduğunu, hal kelimesinin hulul köküne dayandığını ifade edenler ise mana sübut etmiş ve devamlılığı olan bir ifade olmuş oluyor diyorlar.

Fakat genelde insanın içine düştüğü halin sürekliliği olmayıp gelip geçici bir duygu olduğu kabul edilmiştir. İbn Saiğ açısından hal şimşek gibidir, anında kaybolur; devamlılığı olursa o halde ona hal yerine nefsin vesvesesi yani hadis-i nefis denir²¹.

Neşe-hüzün, bast-kabz, üns-heybet gibi ruhsal durumları gelip geçen bir hissiyat ve heyecan diye bu meseleye bakan mutasavvıflara göre hal meydana gelir gelmez hemen kaybolur; bu bakımdan şimşeğe benzer. Fakat bu bir daha hiç olmayacak bir durum değildir

¹⁸ Sâlik yolcu demektir, ilmihal bağlamında düşünüldüğünde hayatını dine dayalı yaşamak isteyen çizdiği yolun yolcusu anlamı oluşur.

¹⁹ Kuşeyrî, s. 54.

²⁰ Serrâc, s. 66, 411.

²¹ Sülemî, s. 315.

çünkü bu hal kaybolunca hemen peşinden ona benzer bir başka hal ortaya çıkar. Örneğin bast-kabz hali peşin sıra gelecek bast-kabz halleriyle devam eder.²²

3. İLM-İ HAL (علم حال)

İman, ibadet ve ahlak konuları basta olmak üzere her Müslüman'ın bilmesi gereken pratik ve günlük dini bilgileri anlatan kitaplar genelde İlmihal ismi ile anılmaktadırlar. Daha geniş bir ifadeyle ilmihaller, başta imanla ilgili konuları esas alması itibari ile İslam Dininin kişisel ve toplumsal hayatla ilgili yapılması gerekenleri ve yasaklananları, bu toplumu oluşturanların geleneklerini, İslam bilginlerinin görüşlerini kısa ve net olarak ortaya koyan eserlerdir.

Allah'a, kendine ve çevresine karşı görevlerini yerine getirmek isteyen Müslüman'a rehberlik vazifesi gören ilmihal kitapları, genellikle tartışmalardan uzak ve halk için yazılmış eserlerdir.²³

İnsanın yaşadığı zamanda ve zeminde sahip olması gerektiği dine ait bilgilerin bulunduğu eserler olması hasebiyle ilmihalin Müslüman'ın din ve diyanet hayatında çok önemli bir yeri vardır.

Cenab-ı Hak tarafından son peygamber Efendimiz (s.a.v.) ile yeryüzünü teşrif etmiş İslam dininin temel-esas konularından birincisidir “iman”. Dinin özünü teşkil eder, insanın yaratılışına ve kâinatın sırlarına dair açıklamalarda bulunur ve bunu en net şekilde ortaya koyar.

Müslümanım diyen herkesin İslam dinine dair görevlerinin ne olduğunu bilmesi, bu noktaya helal-haram, hak-batıl çizgisine riayet etmesi, bu çizgide sapmadan ve sapıtmadan yürümenin gerekliliği neyse ona dair bütün bilgileri öğrenip yaşaması farzdır.

İlmihaller durum, zemin, zaman, beklentiler, ihtiyaçlar ve şartlara göre geniş ya da dar kapsamlı olmakla beraber genel olarak İslam dinine mensup olanların gündelik yaşamlarında dinleri yaşamada zorlanmamaları, mükellefi oldukları görevleri yapabilmeleri için gerekli

²² Demirci, Halil, “Hal”, DiA, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2001, XV, 217-218.

²³ Bozkurt, Ramazan, Cumhuriyet Dönemi İlmihal Çalışmaları ve Problemleri, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2016, s. VIII.

olan bilgileri ihtiva ederler. Dinin bütün emir ve yasaklarına dair detaylı bilgiler ise, daha geniş kapsamlı çalışmalarda ele alınmaktadırlar.

Bütün bu özellikler dikkate alındığında, ilmihal bilgileri kullanıma hazır, ilk yardım bilgileridirler denebilir. İslam bilginleri tarafından günümüze kadar pek çok ilmihal yazılmıştır. Milyonlarca Müslüman tarafından okunan bu kitaplarda ibadetlere ve ibadetlerden de namaz, oruç, zekât ve hac gibi konulara oldukça fazla yer verilirken, İslam dininin temelini oluşturan iman esasları gibi konulara çok fazla yer verilmediği görülmektedir. İlmihallerde yer verilen konuların yoğunluğuna bakarak, ilmihallerin özellikle ibadet konularını ve ibadetlerden de zikredilenleri önemsedikleri ve öncelikledikleri söylenebilir.²⁴

Netice olarak ilmihal bir şekilde toplumun bütün kesimlerinde küçük büyük az ya da çok yer bulmaktadır. İnsanın eğitimi anne karnında başladığı göz önüne alındığında ki çalışmamızda bu durum temel unsuru teşkil etmektedir, ilmihale dair bilgilerin insanın hayatına anne karnında yine annesi aracılığıyla girdiği muhakkaktır. Henüz dünyaya gelmeden karşılaştığımız bu sorumluluk bizi defnedilene kadar sarıp sarmalar.

Hayatımızın bu kadar içinde genelinde olan ilmihal'i bir şekilde öğrenmek mecburiyeti varsa ki bu kaçınılmazdır, o halde mesele kişinin bu bilgileri kimden hangi amaçla alacağıdır. İlmihal bilgilerinin öğretilme metodu nedir? Kalıcı bilgi nasıl oluşur? Çocuklar için eziyet olmaksızın bu bilgileri öğrenmek, öğretmek mümkün müdür? Bu bilgileri çocuklara sunan kitapların mahiyeti, anlatış tarzları, yaklaşım biçimleri, konuların izah tarzları, kitapların görsel durumları elbette önemlidir. Ancak biz bu konuya bazı kavramları izah ettikten sonra değineceğiz. İzah edilecek kavramlar ise başta “ahlak” olmak üzere “kanun” ve “terbiye”dir. Şimdi bu kavramları inceleyelim.

²⁴ Bozkurt, age, s. İX.

4. AİLE

Aile bir erkekle bir kadının belli şartları yerine getirerek oluşturdukları toplumu oluşturan en ufak, en dar ama olmazsa olmaz bir unsurdur. Her şey aileyle ailede başlar, gelişir ve neticelenir. Toplumun ayakta kalmasını sağlayan temel unsurdur. Bu zaviyeden bakıldığında aile tefessüh edip çürümesi, bir şekilde kokuşması ve özünü kaybetmesi toplumun temelini dinamit koyup patlatmakla aynıdır.

Din, kanun, şeriat, düzen, nizam, intizam, gelişme, terakki, muasır medeniyetler seviyesi vs. toplum adına akıllara gelen ne varsa aile olmaksızın gerçekleşmesi mümkün olmayan kavramlardır.

Aile en dar ifadeyle anne, baba ve çocuktan müteşekkildir. Annenin eğitimi toplumun eğitimidir. Toplumların gelişmişlik düzeyini belirleyen unsur ama bu gizli bir unsurdur ki annedir. Çünkü anne hem geleceğin toplumunu oluşturacak çocukları eğitmekte, temel karakter yapılarının oluşumunda etken rol üstlenmekte hem de bu işi yaparken ailesiyle oluşturduğu o mikro toplumda bu oluşumun yansımaları tecrübe etmektedir. Toplumun durumunu analiz etmek için müracaat edilecek ilk kapı, bakılması ve incelenmesi gereken ilk yapı ailedir.

Çocuk ailenin vazgeçilmez parçası, toplumun temel taşı ve hedef noktasıdır. Her şey bireyin iyi yaşayabilmesi adına dizayn edildiği toplumlarda bu dizayn çocuğun eğitimi ile başlamalıdır. Çocuğun eğitimi toplumun eğitimi ve ıslahıdır. Hangi devir ve toplumda olunursa olunsun çocuğun somut ve soyut, fizik ve metafizik, maddi ve manevi eğitimi olumlu mahiyette ve rantabl bir şekilde gerçekleşmedikçe hiçbir ıslah hareketi, hiçbir toplum düzeninin devamlılığı olmayacak ve sürdürülebilir bir yapıya kavuşamayacaktır. Toplumu oluşturan çocuğun eğitimi baba ocağında başlamaktadır ve anne-baba çocuk için birincil ve vazgeçilmez eğitmenlerdir.

Çocuk için anne babanın önemini şu şekilde maddeleyebiliriz:

a) İnsanın gerek maddi gerekse manevi gelişimi için vazgeçilmez en değerli katkı, Cenab-ı Hakkın verdiği, ihsan ettiği nimetlerinden sonra anne babanın yapacağı fedakârlıklardır.

b) Bir çocuğun varlık âleminde bulunmasının hakiki sebebi Allah'ın bu çocuğu yaratmasıdır, anne baba ise zahiri ve hukuki sebebidir.

c) Anne babanın çocuklarına verebilecekleri en değerli miras ahlakıdır. Ahlaki olgunluğu kazanmalarında eğitim birinci basamaktır. İyi bir eğitim-terbiye çocuğun en büyük kazancıdır.

Bir Eğitim Kurumu Olarak Ailenin Önemi²⁵ adlı çalışmada aile ve eğitimle ilgi değerlendirmeler ise şöyledir:

Günümüzde çocuk eğitimi ile aile eğitimi özdeşleşmiş durumdadır. Çocuğun eğitilmesi bir bakıma ailenin eğitilmesi demektir. Yani ailede çocuk merkezli bir eğitim söz konusudur. Eğitimde çocuğu merkez kabul ettiğimizde, onu tanımak birinci hedef olarak karşımıza çıkar. Çünkü çocuğu tanımak ve anlamak, onu yarı yarıya terbiye etmektir.²⁶

Çocuk telkine oldukça müsaittir. Hayra da şerre de meyilli olan bir fitrata sahiptir. O halde birinci derecede anne-baba olmak üzere²⁷ halka halka, kademe kademe, çevrede bulunan herkes çocuğun eğitiminden sorumludur. Ailede ana-babanın evlatlarını eğitmede gerekli tüm tedbirlere başvurması günümüzde pek mümkün gözükmemektedir. Nitekim aile, kapalı durumdan çıkmıştır. Bir takım nedenlerle dışarıya açılmak zorunda kalmıştır. Çocuğun yakın çevresinde yabancı komşular, bakkallar, iletişim araçları ve sokaktan bağırarak geçen satıcılar vardır. Kentten uzak bir yaşamı olan kesimi de pek bunun dışında tutamayız. Aşağı yukarı orada yaşayan aileler de aile dışı etkilenmelere maruzdur. O halde dış çevrenin de terbiyeci olması şarttır. Eğer biz çocuğa, dişlerini koruması için şekerli gıdalardan uzak durmasını söylüyorsak, tek başına bizim nasihatimiz yeterli olmaz. Bakkalın bunu satmaması, medyanın reklam yapmaması, ziyarete gelen kişilerin bu tip hediyeler getirmemesi gerekir. Bizim de aynı şekilde bu tip hediyeler götürmemiz uygun değildir. Aksi takdirde tavsiyelerimizle çelişkiye düşmüş oluruz. Böyle durumlarda çocuk tercih sıkıntısı içerisine girecek, "Acaba hangisi doğru?" diye şaşıracaktır.

Şunu hiçbir zaman unutmamalıyız ki, eğitim her şeyden önce bir toplum işidir. Yani toplumların çocuk eğitimlerine bakışları, nasıl bir insan tipi yetiştirmek istediklerine bağlıdır. Dolayısıyla aileyi, içinde yaşadığımız toplumun dışında düşünmek mümkün değildir. O halde, toplumun bütün gerçeklerinin farkında olarak aile eğitimini ele almalıyız. Asıl temel ailedir. Sağlam kafanın sağlam vücutta olması gibi sağlam binaların da sağlam temeller üzerine oturtulabileceğini unutmamak gerekir. Her ne kadar öğrenme yaşının olmadığı söylenirse de,

²⁵ Prof. Dr. Abdullah ÖZBEK, İslam'da Aile ve Çocuk terbiyesi (II) Sempozyumu, İstanbul, 2005.

²⁶ Arda, Hamdi, Çocuğumuza Rehberlik Ediniz, Günün Terbiyesi Yay. Bursa, 1959, s. 12.

²⁷ Müslim, Kader, 22.

ağacın yaşken eğildiği, demirin tavında dövüldüğü asla unutulmamalıdır. Yine kemâlât ile kemâlâtın olamayacağı da bir gerçektir. Yani çocuğun iyi terbiye edilmesi için iyi bir aile ortamı şarttır. Yoksa eğitimin hedefi olan "iyi insan"ı yetiştirmemiz mümkün değildir. Bir eğitim kurumu olarak incelemeye çalıştığımız ailenin temel vasıflarını ve görevlerini bu çerçevede şöyle sıralayabiliriz:

Çocuk Hem Bir İmtihan Vesilesi Hem de Bir Süstür: Çocuk sevgisi fitrîdir. Bütün canlılarda neslini devam ettirme içgüdüğü vardır. Bu sebepten çocukları olmayan ailelerin birçoğu sırf bu yüzden buhranlar içindedir. Bazen de bu sıkıntılar, mahkemelerde boşanmaya kadar varır. Bir bakıma çocuk aile binasının harcı mesabesinde. Kur'an, malı ve çocuğu bir dünya süsü olarak tasvir eder.²⁸ Bununla birlikte insanların mal ve çocuklara göre değerlendirilmesi hoş karşılanmamıştır. Çünkü bunlar övünmek, başkalarını tahakküm altına alıp sindirmek için verilmemiştir.

Mal ve evlat hırsı insanın en zayıf noktalarındandır. Bununla Allah, bir tecrübe ve imtihan yeri olan dünyada insanı denemektedir. Onun için bu nimetler birer imtihan vesilesidir.²⁹ Eğer bunlar doğru istikamete yönlendirilirse, toplumun hayrına olurlar. Aksi takdirde emanete hıyanet edilmiş olur. Çünkü hesap gününde insana ne çocukları, ne de malları fayda verecektir. Sadece sâlih arneli ile baş başa³⁰ kalacaktır.³¹

²⁸ Kehf, 18/46.

²⁹ Enfal, 8/28; Tegabün, 64/15.

³⁰ Şuara, 26/88.

³¹ Özbek, age s.64.

İKİNCİ BÖLÜM: GENEL İLMİHAL KİTAPLARININ TANITIMI

1. İLMİHALLER

İlmihaller, öncelikle inanç esasları ve ibadetleri, İslam'ın fert ve cemiyet hayatına dair ortaya koyduğu prensipleri, tavsiye, emir ve yasakları ile Müslümanların tarih boyunca bu prensipler doğrultusunda kazanmış oldukları örf ve adetlerini ihtiva ettikleri için, Müslüman bir terdin başucundan eksik edemeyeceği en temel eserler mahiyetindedir. Bu bilgiler Müslümanların birinci derecede öğrenmesi gereken ve bilinmesi mükellefler için gerekli olan bilgilerdir. Müslüman, sınırları Allah'ın emrettikleri ve yasakladıkları ile çizilen bir hayata ilmihal bilgisi ile giriş yapar. Allah'ın emirlerine muhatap olma çağına gelen Müslüman görev ve sorumluluklarını öğrenmekle mükelleftir. İman, ibadet ve ahlak gibi pek çok konuda sorumlu olan insan neyi, nerede, ne zaman, niçin, nasıl ve kimin için yapması gerektiğine dair bilgileri öğreneceği bir bilgi kaynağına muhtaçtır. İslami ilimlerin en mühim kaynağı olan Kur'an ve onu bize öğreten Hz. Peygamber'in sünnetinden herkesin bu kulluk bilgisini kullanıma hazır hale getirerek belirleyebilmesi, bulabilmesi zor gözükmemektedir. Kitap ve sünneti, hayatta yaşanabilir kullanıma hazır bilgilere dönüştüren fıkıh ilmidir. İşte ilmihal ya da ilmihal bilgileri, fıkıhla filtre edilmiş kulluk bilgilerinin bir kısmını ihtiva eder.³²

Günümüzde ilmihal kitapları temel dini bilgilerin olduğu bir muhteviyata bürünmüştür. Bu süreç elbette uzundur ve gelinen nokta çıkılan noktadan farklılık arz etmektedir.

Sözlükte ilm-i hâl “davranış bilgisi” anlamına gelir. Terim olarak “inanç, ibadet, muâmelât (günlük yaşayış), ahlâk konuları, yer yer büyük peygamberler, ayrıca Resul-i Ekrem'in hayatına dair özlü bilgileri içeren el kitabı” diye tanımlanabilir.³³

İlim: Sözlükte “bilmek” anlamına gelen ilim (العلم) genellikle “bilgi” ve “bilim” karşılığında kullanılır. Klasik sözlüklerde “bir şeyi gerçek yönüyle kavramak, gerçekte örtüşen kesin inanç (itikad), bir nesnenin şeklinin zihinde oluşması, nesneyi olduğu gibi bilmek, nesnedeki gizliliğin ortadan kalkması, tümel ve tikellerin kavranmasını sağlayan bir sıfat” gibi değişik şekillerde tarif edilmiştir.³⁴

³² Memduhoğlu, Adnan, İlmihal Edebiyatının Tarihi Serencamı, Ekev Akademi, Siirt, 206,21.

³³ Kelpetin, Hatice, “İlmihal”, DİA, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2004, XXII, 140.

³⁴ Kutluer, İlhan, “İlim”, DİA, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2001, XXII, 109.

Hal: Sözlükte “değişme, dönüşme, durum ve tavır” gibi anlamlara gelen hâl kelimesi (çoğulu ahvâl) Arapça havl kökünden gelir. İlk sûflerden itibaren hal kelimesi, “yerleşme, konaklama” manasına gelen hulûl masdarı ile arasında bir ilgi kurularak bu masdarın ism-i fâili gibi görülmüş ve buna dayanılarak kelimeye bazı tasavvufî mânalar yüklenmiştir. Bu görüşte olanlar hali, “Kalbe hulûl eden veya saf zikrin kalbe girmesini sağlayan ve yok olmayan şeydir” diye tarif etmişler ve yok olana hal denemeyeceğini belirtmişlerdir. Buna göre kelimenin havl kökünden geldiğini söyleyenler onun değiştiğini ve yok olduğunu, hulûl kökünden türediğini söyleyenler ise sabit ve devamlı olduğunu ifade etmişlerdir. Ancak genellikle halin devamlılığı olmayan gelip geçici bir duygu olduğu kabul edilmiştir. Nitekim İbnü’s-Sâiğ’a göre hal şimşek gibidir, anında yok olup gider; devam ederse ona hal değil nefsin vesvesesi (hâdis-i nefis) denir. Neşe-hüzün, kabz-bast, heybet-üns gibi ruhî durumları gelip geçici bir his ve heyecan olarak gören sûflere göre de bir hal meydana gelir gelmez hemen yok olur; bu bakımdan şimşeğe benzer. Fakat bir hal yok olunca hemen ardından onun bir benzeri veya zıddı olan başka bir hal meydana gelir. Meselâ kabz hali peş peşe gelen kabz halleriyle devam eder. Belli bir süre devam eden bu haller er geç sona erer ve peşinden onun zıddı olan bast hali meydana gelince kabz hali tamamen ortadan kalkar.³⁵

³⁵ Demirci, Halil, “Hal”, DiA, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2001, XV, 217.

2. İLMİHAL KİTAPLARI

Temel dinî bilgileri içeren el kitaplarının genel adı.

Sözlükte ilm-i hâl “davranış bilgisi” anlamına gelir. Terim olarak “inanç, ibadet, muâmelât (günlük yaşayış), ahlâk konuları, yer yer büyük peygamberler, ayrıca Resûl-i Ekrem’in hayatına dair özlü bilgileri içeren el kitabı” diye tanımlanabilir. Her ne kadar ilmihal tabiri, Hüseyin Remzi’nin İlâveli İlmihâl-i Tıbbî adlı eseriyle Auguste Comte’un Türkçe’ye Pozitivizmin İlmihâli adıyla çevrilen kitabında olduğu gibi herhangi bir alana ilişkin temel bilgileri içeren bir kavram olarak kullanılmaktaysa da temel dinî bilgileri ihtiva eden kitaplar için daha yaygın bir kullanıma sahiptir. İlmihallerde muâmelâta dair bilgiler, hitap edilen insanların yaşadığı zaman ve coğrafyaya göre değişiklikler göstermekle birlikte bu eserler daha çok herkesin bilmesi gereken hususları içerir.

İlmihal geleneğinin IV. (X.) yüzyıldan itibaren oluşmaya başladığını söylemek mümkündür. İlim öğrenmenin her Müslümana farz olduğunu bildiren hadisteki³⁶ “ilim” kelimesi “ilm-i hâl” olarak yorumlanmış ve bunun kapsamına iman, namaz, oruç, helâl ve haram gibi temel bilgilerin girdiği belirtilmiştir³⁷. İlmihal adı verilen eserlerin telifine ise muhtemelen IX-X. (XV-XVI.) yüzyıllarda başlanmıştır. İslâmî ilimlere dair II. (VIII.) yüzyıldan itibaren kaleme alınan risâle şeklindeki muhtasar eserlerin ardından hacimli kitaplar yazılmış, telif hareketi daha sonra uzun şerhler ve hâşiyelerle devam etmiştir. Âlimlere hitap eden bu kaynaklar dinî konuları ayrıntılı biçimde ele aldığı ve eğitim de daha çok hoca merkezli olup sözlü geleneğe dayandığından halk için temel konularda özlü bilgiler ihtiva eden, dili sade, anlatımı basit, hatta ezberlenmeye müsait esere ihtiyaç duyulmuş, bu sebeple Osmanlılar döneminde ilk ilmihaller ortaya çıkmıştır. İlmihal geleneği önce, Arapça yazılmış bazı eserlerin Türkçe’ye çevrilmesi ve eksik görülen kısımların tamamlanmasıyla başlamıştır. Kutbüddin İznikî’nin, Ebü’l-Leys es-Semerkindî tarafından kaleme alınan Mukaddime adlı namaz risâlesini Türkçe’ye çevirip inanç, ibadet ve ahlâka dair konuları eklediği Kitâbü’l-Mukaddime’si bu alanın ilk örneklerinden birini oluşturur.

Abdurrahman Aksarâyî’nin, Abdülaziz Farisi’ye ait ‘Umdetü’l-İslâm adlı eseri Türkçeye tercüme ederek bazı konuları eklemek suretiyle telif ettiği İmâdü’l-İslâm tespit edilebilen bir başka örnektir. XII-XIII. yüzyıllarda Hârizm Türkçesi’yle yazılan ve XV. yüzyılda Mehmed b. Bâlî tarafından Anadolu Türkçesi’ne aktarılan Güzîde adlı eser de

³⁶ İbn Mâce, “Muqaddime”, 17.

³⁷ Ebü’l-Leys es-Semerkindî, s. 6.

ilmihal geleneğinin ilk örnekleri arasında yer alır. 970 (1562-63) yılında yazıldığı tahmin edilen Birgivi'nin Vasiyetname'si³⁸, Anadolu sahasındaki Türkçe ilmihal kitaplarının kısa cümleli, ezberlenmesi kolay ifadelerle örülü, ayrıca anonim Mızraklı İlmihal'e öncülük eden önemli bir metindir³⁹. "İlmihal" adının kullanıldığı ilk kitap ise XVI. yüzyıldan sonra yazıldığı tahmin edilen ve zamanımıza kadar etkisini sürdüren Mızraklı İlmihal'dir (İstanbul 1258; Latin harfleriyle, İstanbul 1989, haz. İsmail Kara). Mızraklı İlmihal'in sıbyan mekteplerinde, camilerde, köy odalarında ve evlerde yaygın olarak okunması sebebiyle halkın din anlayışını etkilediği bilinmektedir. Bu yüzden, modernleşme döneminde adı zikredilerek çokça tenkide konu olmuştur. Daha sonra kaleme alınan Kadızâde İstanbûlî'nin Cevhere-i Behiyye-i Ahmediyye fî şerhi'l-vasıyyeti'l-Muhammediyye'si⁴⁰ de ilk ilmihaller arasında gösterilir.

Tanzimat'tan sonra açılan okullarda din derslerinin programda yer almasıyla birlikte ilmihal kitaplarının yazımı hız kazanmıştır. Yapılan incelemeler sonunda mevcut kitapların din öğretimi ihtiyacını karşılamaktan uzak, hurafeler ve hikâyelerle dolu bulunduğu, iyi tasnif edilmemiş olduğu, giderek dinî hayatın zayıflamasına zemin hazırlayıcı bir nitelik taşıdığı anlaşılmış⁴¹, bu sebeple yeni ilmihal kitaplarının telifi gerekli görülmüştür. Bu aşamadan sonra ilmihal kitaplarıyla din dersi kitapları birbirine yakınlaşacak, ayrıca "ahlâk dersleri" adını taşıyan kitaplar telif edilecektir. Yeni kurulan ibtidâiye ve rüşdiye mekteplerinde önceleri Birgivi'nin Vasiyetnâme'si okutulurken⁴² daha sonra Mustafa Bey'in kaleme aldığı Telhîsü'l-mülâhhas, Mülâhhas İlmihal⁴³, Mufasssal İlmihal ve Mesud Mahmud tarafından yazılan Muhtasar İlmihal⁴⁴ okutulmaya başlanmıştır.

Bu dönemde yani 1890'dan 1920 yıllarına kadar telif edilen ilmihaller arasında şu eserler kaydedilebilir:

İşkodralı Lutfî Paşa, Sual ve Cevaplı İlmihal;

Abdülhamîd b. Mustafa Reşîd, Zübde-i İlmihâl;

Süleyman Paşa, İlmihâl-i Kebîr ve İlmihâl-i Sagîr;

³⁸ Risâle-i Birgivi.

³⁹ nşr. Musa Doğan, Birgivi Vasiyetnamesi, Bedir Yay, İstanbul 2000.

⁴⁰ İstanbul 1241.

⁴¹ Satı Bey, sy. 7 [1326], s. 10-12.

⁴² Türkiye Maarif Tarihi, I, 99; II, 384, 465.

⁴³ İstanbul 1310.

⁴⁴ İstanbul 1324.

Fâtih Ahmed Hamîdî, İlmihal;

Mehmed Üstüvânî, İlmihal;

Rûmî Efendi, İlmihal;

Ahmed Akhisârî, İlmihal;

Oflu Mehmed Emin Efendi, Necâtü'l-mü'minîn;

Mehmed Zihni Efendi, Ni'met-i İslâm;

İmamzâde Esad Efendi, Dürr-i Yektâ;

Halim Sabit (Şibay), Amelî İlmihal;

İskilipli Mehmed Atıf, İslâm Yolu-Yeni İlmihal.

II. Meşrutiyet'le birlikte hız kazanan ve Cumhuriyet döneminde yazımına devam edilip daha düzenli bir telif türü teşkil edecek seviyeye ulaşan ilmihallerin belli başlıları arasında şunları zikretmek mümkündür:

Ahmet Hamdi Akseki, İslâm Dini;

Numan Kurtulmuş, Yeni Amentü Şerhi;

Ömer Nasuhi Bilmen, Büyük İslâm İlmihali;

Mustafa Asım Köksal, İlmihal;

Ali Fikri Yavuz, Geniş İslâm İlmihali-İslâm Fıkhı ve Hukuku;

Süleyman Ateş, Muhtasar İslâm İlmihali,

Yeni İslâm İlmihali,

Celal Yıldırım, Hanefî ve Şafîî Mezheplerine Göre Büyük İlmihal;

Hamdi Döndüren, Delilleriyle İslâm İlmihali.

Genellikle temel kaynaklara dayanan Cumhuriyet devri ilmihallerinin bir kısmında dua, vaaz ve irşat mahiyetinde bölümler yer almakla birlikte büyük çoğunluğu sadece inanç, ibadet, ahlâk ve günlük yaşayış bilgilerini ihtiva eder. Bunlardan Ahmet Hamdi Akseki'nin

İslâm Dini ile Ömer Nasuhi Bilmen'in Büyük İslâm İlmihali 1980'li yıllara kadar çok basılıp okunmuş, daha sonra yazılan ilmihallere de örnek teşkil etmiştir. Ahmet Tabakoğlu ile İsmail Kara'nın hazırladığı Ansiklopedik Büyük İslâm İlmihali, muâmelât dâhil olmak üzere ilmihal konularının alfabetik olarak yer aldığı çalışmadır.

İbrahim Kâfi Dönmez'in yönetiminde hazırlanıp Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı'nca yayımlanan İslâm'da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi peygamberler ve semavî dinler, aile hukuku, İslâm hukukuna ait bazı genel konular ve fıkıh usulü kavramlarının da ilâvesiyle hacimli bir ilmihal niteliği kazanmıştır.

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi tarafından yazdırılan İlmihal ise genel olarak din, İslâm dini, akaid, bazı fıkıh kavramları, ibadet konuları, kefaretlar, adak ve yeminler, haramlar ve helâller, aile hayatı, siyasî hayat, çalışma hayatı, hukukî ve ticarî hayat, sosyal hayat ve İslâm ahlâkı ana başlıklarını içermekte olup alanında önemli bir boşluğu doldurmuştur.

Temel dinî bilgileri içeren ilmihaller yanında akaid, ibadet, insanlar arası münasebet gibi konulardan yalnız birini veya sadece bir mezhebin, bir tarikatın esaslarını yahut bir zümreyi ilgilendiren bilgileri ihtiva eden özel ilmihaller de yazılmıştır.

- Selâmi Ali Efendi'nin Tarikat İlmihali,
Mehmed Zihni Efendi'nin Hanımlar İlmihali,
Ahmed Cûdî'nin Yeni İlmihal-Akaid Dersleri,
Hüseyn Hıfzî'nin Kızlara Küçük İlmihal,
Abdürrahim Hûyî'nin İmâmiyye İlmihali,
Uryânîzâde Ali Vâhid'in Asker İlmihali,
Ahmet Hamdi Akseki'nin Askere Din Kitabı,
Muallim Cevdet'in Askerî Din Dersleri,
Cemal Öğüt'ün Kadın İlmihali,
Uryânîzâde Ali Vâhid'in Köy Hocası,

Haydar Kaya'nın Bektaşî İlmihali,

Halil Gönenç'in Büyük Şafii İlmihali bunların örnekleri arasında yer alır.

İlmihaller konularına göre tasnif edildiği gibi hacimleri dikkate alınarak ansiklopedik, mufassal, muhtasar ilmihal ve cep ilmihali tarzında da gruplandırılır. Ayrıca manzum olarak yazılan ilmihaller de vardır. Birgivi'nin Vasiyetname'sinin iki ayrı yazar tarafından nazma çekilmiş nüshaları, Manastırlı Mehmed Rıfat'ın Manzum İlmihal'i ile Ali Efendi'nin Manzum İlmihal'i, bunlara örnek teşkil eder. Akaid ve ibadet konularını özetleyen "otuz iki farz", ahlâk ve görgü kuralları başta olmak üzere ilmihal bahislerini kısaca içeren "elli dört farz" adlı el kitapları da oldukça yaygındır.

İlmihallerin bir kısmı öncekilerin tekrarı mahiyetindedir. Bazılarında da din kuralları aşırı derecede katı gösterilmiş, asıl ilkelere ilâveler yapılarak din, yaşanması zor bir şekle sokulmuştur. İlmihaller, yazıldıkları dönemin din anlayışını yansıtmaları ve dinî bilgilerin günlük hayata uygulanmasını temin edip din kültürünün toplumun çeşitli kesimlerine yayılmasını sağlamaları bakımından önem taşır.⁴⁵

Yukarda adı geçen ilmihal kitaplarının konumuzla direk alakalı olanlarından bir kısmının detaylı incelenip araştırılması çalışmamızın ileriki aşamalarında karşımıza çıkacaktır.

⁴⁵ Kelpetin, Hatice, "İlmihal", DiA, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2004, XXII, 140-141.

M. Akif'in kitap tenkidi:

Mehmet Âkif “Yeni Bir Mektep Kitabı” makalesinde Halim Sabit Şibay'ın “*İlm-i Hâl*” kitabının ehemmiyetinden bahseder. Yenileşmenin, yeniliğe açık olmanın gereğini savunur.

*“Askerimizi yeni silahlarla donatmak ne ise çocuklarımızın eline zamana göre yazılmış kitaplar vermek aynıyle odur. Bizim yetiştiğimiz devirler geçti, hem çoktan geçti. Nasıl geçtiğini burada tasvire kalkışmayacağız. Yalnız ciğerparelerimizin kıymetli zamanlarını da öyle geçirmek, farz-ı muhal olarak doğru olsa bile kabil olamayacağını bir kere daha hatırlara getireceğiz.”*⁴⁶

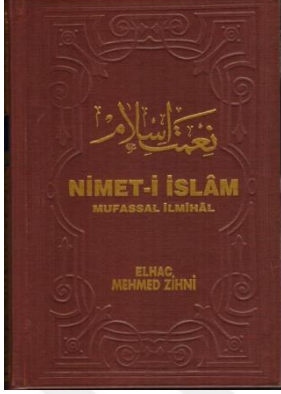
Akif, bir makalesinde, çocuklarımızı kendi yetiştiğimiz biçimde değil, Hz. Ali'nin de dediği gibi gelecek için ciddi biçimde ve eğitim biliminin esaslarına göre yetiştirmemizi ister. *“Bizler, malumat diye kafamıza doldurduğumuz şeylerden ne yarar sağladık ki? Sekiz yaşında ezberlediğim birçok şeyi ancak otuz yıl sonra anlayabiliyorum! Çocuklarımız bugün de okuduklarını anlamıyorlar, beyinlerinde bilgiyi emanet para gibi taşıyıp duruyorlar. Biz sersem olduk diye çocuklarımızı da mutlaka kendimize mi benzetmeliyiz?”*⁴⁷

⁴⁶ Abdulkadiroğlu vd. 1987: 94) TÜBAR-XXVI-/2009-Güz/Arş Gör. Seda ÖZBEK 196.

⁴⁷ Akyüz, Yahya, “Mehmet Âkif'in Eğitim Görüşleri ve Türk Eğitim Tarihindeki Yeri”, Mehmet Âkif İlmî Toplantısı (Bildiri), Kültür Bakanlığı, Ankara, 1989.

Genel ilmihal kitaplarını tanıtırken belli sınırlar çerçevesinde belirlenen ilmihal kitapları şunlardır:

1. Ni‘met-i İslâm, ELHÂC MEHMED ZİHNİ⁴⁸

Müellif Mehmed Zihni Efendi, 16 Recep 1262 (10 Temmuz 1845) Cuma günü doğmuştur. Müellif, Meşâhîru'n-nisâ isimli eserinde, İstanbul edîbe ve şâirelerinden Habibe Hanım'ın hal tercümesini anlatırken, Habîbe Hanım'ın doğum yılıyla kendi doğum yılının aynı olduğunu haber vererek dipnotta şöyle demiştir: “Bu fakirin doğumu da rûmî senenin 27 Haziranına tekabül eden 16 Recep 1262 Cuma günü sabah vakitlerinde olmuştur”. Yine kendi ifadelerine göre, kendilerine komşu olmakla iftihar duyduğu İstanbul'daki Şeyh Ebü'l-Vefâ hazretlerine yakın, ilim yuvası olan Hızır Bey mahallesinde dünyaya gelmiştir. Babası, mülkiye kaymakamlarından Mehmed Reşid Efendi, annesi Güzide Gülsüm hanımdır. Ahmet Turan Arslan'ın, Kenan Gürsoy'dan dinlediğine göre (05.03.1998), Mehmed Zihni Efendi'nin Şakir bey isminde bir kardeşi vardı. Osmanlı Sarayında görevliydi, hanımının ismi ise Emsal Sezâ idi. Yine Kenan Gürsoy'un ifadesine göre, Mehmed Zihni Efendi'nin babası Çerkez idi. İlgili eserlerde Mehmed Zihni Efendi'nin ebeveynine ilişkin daha fazla bilgiye rastlayamadık.

Osmanlı Devleti'nin hemen her döneminde Arapça öğretiminin gelişmesine katkı sağlayan Osmanlı âlimleri yetişmiştir. Onların önde gelenlerinden biri de, Mehmed Zihni Efendi'dir. Mehmed Zihni Efendi (1846-1913), XIX. Yüzyılın ikinci yarısı ile XX. Yüzyılın başlarında gerek birçok alanda kaleme aldığı eserleriyle Osmanlı Eğitim dünyasında çığır açan tanınmış bir âlimdir. Babanzâde Ahmed Naim, Ali Nazîma, Kenan Rifâi, Hanbelizâde Muhammed Şakir, Abdülhak Şinasi Hisar onun yetiştirdiği âlim ve edebiyatçılardan bazılarıdır. Bu özelliğinden dolayı Mehmed Zihni Efendi, eserleri ve ilmi şahsiyeti, ülkemizde birçok inceleme ve araştırmaya konu edilmiştir.

⁴⁸ Mehmed Zihni Efendi, Ni‘met-i İslâm, Yeni Matbaa, Ergin Kitabevi, İstanbul, 1957.

Müellif Mehmed Zihni Efendiye ait elimizdeki Nimet-i İslam adlı kitap ise 1957 yılında İstanbul'da Yeni Matbaa'da basılmış nüshasıdır. Ergin Kitabevi sahibi Elhac Muzaffer Ozak kitaba önsöz olarak şunları yazmıştır:

“Bu kitabı, büyük İslam ve Türk alimi Hacı Zihni Efendi merhumun değerli mahdumları olan ve bundan bir müddet evvel hakkın rahmetine kavuşan, kıymetli devlet adamlarımızdan Ali Rana Tarhan'ın ruhuna ithaf ediyoruz. Kendileri, ölümünden bir müddet evvel peder-i alilerinin kıymetli eseri Nimet-i İslam'ın Türk harfleriyle neşrine müsaade etmişler ve merhum Hacı Zihni Efendi Hazretlerinin hal tercümesini bizzat kaleme almak suretiyle bizleri minnettar kılmışlardır.”

Sekiz yüz kırk iki sayfa olan eserin sayfa sayfa konuları şunlardır:

1 – 12 Akaid ve İman, 13 – 123 Sular Taharet ve Abdest, 124 – 460 Namaz, 461 – 524 Oruç, 525 – 556 Zekât, 557 – 619 Hacc ve Umre, 620 – 628 Av ve Av Hayvanları, 629 - 636 Kurban, 637 – 840 Aile Hayatı Nikah ve Talak.

Eserin birinci kısmında akaidle ilgili çok kısa bir girişten sonra taharet, namaz, oruç ve zekât konuları, ikinci kısımda hac, avlanma, hayvan kesimi, kurban ve akıka bahisleri işlenmiştir. Üçüncü kısım Münâkehât ve Müfârakât adıyla hazırlanmış olup fikhın nikâh, talâk, eymân ve radâ' bölümlerini içermektedir. Eser müellife büyük şöhret kazandırmıştır.

Nimet-i İslâm'ın yeni harflerle sadeleştirilmiş neşirleri şunlardır⁴⁹:

1. Nimet-i İslâm, sadeleştiren: Muzaffer Özak, Salah Bilici Kitabevi (Yenigün Matbaası), 1957 (birinci baskı), 1979 (ikinci baskı). Bayram Ali Öztürk, a.g.e. s. XXXI. 68 Ahmet Turan Arslan, a.g.e., s. 125-126. 29 baskı). Bu sadeleştirme Zihni Efendi'nin oğlu Ali Ra'na Tarhan'ın izniyle yapılmış ve müellife ithaf edilmiştir.

2. Nimet-i İslâm, sadeleştiren: M. Rahmi, Huzur Yayın-Dağıtım, İstanbul 1978.

3. Nimet-i İslâm, sadeleştiren: Celâl Yıldırım, Sönmez Neşriyat Anonim Şirketi, İstanbul.

4. Büyük İslâm İlmihali Nimet-i İslâm, İslâm Mecmuası Yayınları, İstanbul 1986. Bu baskıya Hacı Ahmed Özdemir tarafından hazırlanan “Cihad Kitabı” da eklenmiştir.

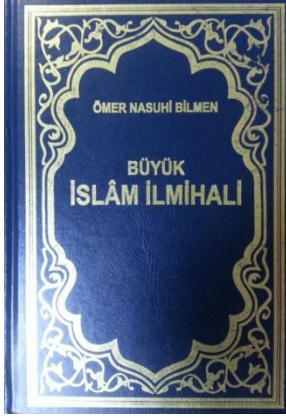
⁴⁹ Arslan, Ahmet Turan, Son Devir Osmanlı Âlimlerinden Mehmed Zihni Efendi Hayatı-Şahsiyeti-Eserleri, MÜİF Vakfı Yay., İstanbul, 1999.

5. Ali Nar'ın Ehl-i Sünnet'in Akaid Risaleleri (İmam A'zam'dan Günümüze) adlı akaid risaleleri mecmuasında sadece akaide ait olan birinci kısım (Nimet-i İslâm) Muzaffer Özak'ın sadeleştirmesinden iktibas edilmiştir. (İstanbul 1984, XVI. Risale, sayfa 313–333).

Mehmed Zihni Efendi'nin Nimet-i İslâm adlı eseri üzerine yüksek lisans tezi olarak şu çalışmalar yapılmıştır:

- 1- Osman Güman, XIX. Yüzyılda Nimet-i İslam Kitabı Çerçevesinde İlmihal Fıkıhı, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000.
- 2- 2-Orhan İyşenyürek, Mehmed Zihnî Efendi'nin Nimet-i İslam Adlı Eserindeki Hadislerin Tahric Ve Değerlendirilmesi (Temizlik ve Namaz Bölümleri), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004.
- 3- 3- İbrahim Öztürk, Mehmed Zihnî Efendi'nin Nimet-İ İslâm Adlı Eserindeki Hadislerin Tahric Ve Değerlendirilmesi (Oruç, Zekât, Hac Ve Nikâh Bölümleri), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.

2. Ömer Nasuhî Bilmen, Büyük İslam İlmihali

Ömer Nasuhî Bilmen, Büyük İslam İlmihali adını verdiği çalışmasını kendisinden istenen “çeşitli görev ve hizmetlere ayrılmış din kardeşlerimizin dini ihtiyaçlarını yeterince karşılayabilecek bir kitap yazması talebi⁵⁰” üzerine hazırladığını belirtmektedir. Bilmen, İlmihalinde Hanefî mezhebinin görüşleri esasında konuları açıklamış, zaman zaman diğer mezhep görüşlerine atıflarda da bulunmuştur. İlmihalinde en fazla yer ayrılan konu ibadetlerdir. Diğer konular bu kadar ayrıntılı olarak açıklanmamıştır. Bilmen, İlmihalinde anlattığı konularda kullandığı hadislerin kaynaklarını zikretmemiş, hadisleri genelde “bir hadisi şerifte buyruldu ki” diyerek nakletmiştir. İlmihalde kullanılan hadislerin sıhhati konusunda araştırma yapacaklar için bu tabii ki olumsuz bir durumdur. Bilmen, İlmihali’nde konuları anlatırken ayetlerden de yararlanmakta fakat ayetlerle ilgili kaynakça vermemektedir. Bilmen, İlmihalinin muhtevasının “kutsal dinimizin itikada, temizliğe, ibadete, kerahiyet ve istihsan’a, ahlaka dair hükümleri üzerinde ve bir kısım büyük peygamberlerin hayatları ile İslam dininin tarihçesine ait on kitaptan ibaret⁵¹” olduğunu ifade etmektedir. Cumhuriyet döneminde yapılan İlmihal çalışmalarından en önemlisi sayılabilecek olanı hiç şüphesiz Ömer Nasuhi Bilmen’in 1950’li yıllarda yayımlanan “Büyük İslam İlmihali” adlı çalışmasıdır. Bu güne değin 2,5 milyon adet basıldığı⁵² söylenen sayısı bir rekordur. Bu çalışma sonraki yıllarda yapılan çalışmalara örnek ve kaynak seçilen bir eser olması ve halen çok talibi olması ile dikkatleri üzerine çekmekte, belki bu nedenle de İlmihaller üzerine yapılan eleştirilerde her zaman hedef olmaktadır.

İlmihal problemleri konusunda eleştirilerin ilk yöneltildiği bir eser de olan Bilmen’in İlmihali üzerinde “Ömer Nasuhi Bilmen’in Büyük İslam İlmihalindeki hadislerin Tahriri”

⁵⁰ Bilmen, Ömer Nasuhi, Büyük İslam İlmihali, s.8.

⁵¹ Bilmen, age, s.8.

⁵² bk. Kurt, age, s.73.

ismi ile 1989 yılında Ankara üniversitesi İlahiyat fakültesinde, “Ömer Nasuhî Bilmen’in Büyük İslam İlmihali’ndeki Hadislerin Tespit ve Tahrici” ismi ile de Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde lisans tezleri yapılmıştır.⁵³

Yine İslamiyât Dergisi’nin (Türk)kiye Dindarlığı konusunu tartışmaya açtığı Ekim-Aralık 2002 sayısında yayımlanan ve M. Hayri Kırbaoğlu tarafından kaleme alınan “İlmihal Dindarlığının İmkânı Üzerine” isimli makale’de de konu Bilmen’in İlmihal’i merkezinde tartışılmış ve genel olarak tarihsel bir bakış açısını yansıttığı ifade edilen İlmihalden, iddiaları destekleyen pek çok örnekler sunulmuştur. Bu eser⁵⁴ tezimizin ileriki safhalarında detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

İlmihal geleneği üzerine yazı yazan Hayrettin Karaman, Bilmen’in Büyük İslam İlmihali ile ilgili olarak “Ömer Nasuhi Hocamızın yıllarca büyük bir boşluğu dolduran "Büyük İslâm İlmihali" de tertip, düzen, konu zenginliği ve yeni harfler dışında, yaşanılan çağın ihtiyaçlarına yönelik yenilikler ihtiva etmeyen bir ilmihal örneğidir⁵⁵” demektedir. Uykuda yeme içmenin orucu bozacağı⁵⁶, gün diyeceği yerde bir ay diyerek adakta bulunan kimseye bir ay oruç tutması gerektiği⁵⁷, Türkiye’de arazilerin genel olarak kişilerin mülkiyetlerine geçirilmeyen, sadece kullanım hakları verilen memleket arazisi hükmünde olup, oşür vermeyi gerektirmeyen topraklar statüsünde olduğu⁵⁸, İmam-ı Azam’a göre oşürde nisap aranmayacağı, İmameyn’e göre ise beş vesk -950 kg- ten az olan ürünlere oşür gerekmeyeceği⁵⁹, oşür hesaplanırken işçi, tohum ve diğer masrafların mahsup edilmeyeceği, bir fakiri evde oturtmanın zekata sayılamayacağı, çünkü temlikin olmadığı⁶⁰, Necaşi’nin kendisine sığınan Müslümanları kabul ettiği ve Müslüman olduğu⁶¹, Ebu Talib’in kavminin dedikodusundan çekinerek iman etmiş gibi davranmamasına rağmen kendisine isnat edilen bazı şiirlerinden Müslüman olduğunun anlaşıldığı⁶² görüşlerine yer vermektedir.

⁵³ Avcı, Nazife, Ömer Nasuhi Bilmen’in Büyük İslam İlmihali’ndeki Hadislerin Tespit ve Tahrici, (Basılmamış Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniv. İlahiyat Fakültesi Lisans Tezi, İzmir 1998.

⁵⁴ Kırbaoğlu, M. Hayri, İlmihal Dindarlığının İmkânı Üzerine, İslamiyât, V/4, s.109-124

⁵⁵ Karaman, *a.g.e.*, III, 164.

⁵⁶ Bilmen, *age*, s.276; Bunu İslam’ın mükellefiyet anlayışına aykırı bulan görüş için bk.: Hatiboğlu, Mehmed Said, *Müslüman Kültürü Üzerine*, Kitabiyât, Ankara 2001, s.37-48.

⁵⁷ Bilmen, *age*, s.306.

⁵⁸ Bilmen, *age*, s.334.

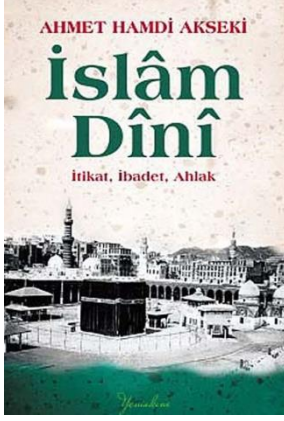
⁵⁹ Bilmen, *age*, s.334.

⁶⁰ Bilmen, *age*, s.339.

⁶¹ Bilmen, *age*, s.501.

⁶² Bilmen, *age*, s.502.

3. Ahmet Hamdi Akseki, İslâm Dini⁶³

Bu çalışma eski Diyanet İşleri Başkanlarından Ahmet Hamdi Akseki tarafından hazırlanmıştır. “İslam Dini” adını verdiği bu çalışması Cumhuriyet döneminde yazılan ilmihal örneklerinin başında gelir. Eserin amacı “dönemin İmam-Hatiplerinin İslam’ın itikat ve ibadet meselelerini kolayca öğrenebilecekleri ve halka öğretebilecekleri Türkçe bir kitap hazırlamaktır.

Arapça olarak yazılı bulunan kaynaklardan istifade etmenin neredeyse imkânsız olduğu söz konusu dönemde, bu ihtiyaca cevap vermek üzere, dönemin Evkaf Umum Müdürlüğü’nün isteği ile Ahmet Hamdi Akseki bu eserini yazmış, zamanın Diyanet İşleri Reisi Rifat Börekçioğlu’nun oluruyla İmam ve Hatiplere dağıtılmasının uygun olacağına karar verilmiştir. Cumhuriyetin ilanından yaklaşık on yıl sonra 1933 yılında ilk baskısı yapılan bu çalışma, halkın ve görevlilerin teveccühünü görmüş ve çok kısa sürede tükenmiştir.

Akseki, çalışmasında itikat konularını hikmet ve faydaları ile anlatmaya gayret etmiştir. İbadet konularında özellikle namaz ve oruç bahislerini yeteri kadar anlatmakla beraber, zekât konusunu çok kısaca anlatmaya çalışmıştır. Tarım ürünlerine ilişkin öşür’den hiç bahsetmemiş yine hac konusunu da toplam yarım sayfaya sığdırmıştır ki neredeyse hacla ilgili hiçbir bilgi vermemiştir denebilir. Hac ve zekât konusundaki bu yetersizlik dönemin özel şartlarından kaynaklanmış bir durum gibi görünmektedir.

Müellifin eserinde zikrettiği görüşlerin kaynaklarını vermemiş olması düşüncenin kime ait olduğunu anlamada okuyucu ve araştırmacı için zorluk çıkarmaktadır.

Akseki “İslam Dini” adlı bu kitabında itikat, ibadet ve ahlak ile ilgili konuları 370 sayfada, dört ana bölümde ve kırk altı (46) derste anlatmaya çalışmıştır. Kitabın birinci

⁶³ Akseki, Ahmet Hamdi, İslam Dini, Yeni Akım yay, İstanbul, 2014.

bölümünde dinler ve mezhepler hakkında genel bilgiler vermiş, ikinci bölümünde inanç ve inanç esasları, üçüncü bölümünde ise ibadetlerle ilgili bahislere yer vermiştir. Akseki, kitabının dördüncü ve son bölümünde ise İslam ahlakına ilişkin konulara ve derslere yer vermiştir. Akseki, çalışmasında konuları izah ederken ayet ve hadislerden faydalanmakla beraber, ayetlerin yerini, hadislerin hangi kaynaklardan alındığını göstermemiştir. Akseki'nin İslam Dini adlı bu çalışması sonraki yıllarda yazılan pek çok ilmihal için başvuru kaynağı olmuştur. Genelde, konuları fazla teferruata boğmaması ve sadeliği ile tanınmıştır. Kitabın sonunda biri sayfa sıralı diğeri, alfabetik sıralı iki fihrist ile erken bir dönem olması itibariyle içerisinde geçen Arapça ve Osmanlıca kelimelerin açıklandığı bir de lügatçe bulunmaktadır. Akseki'nin bu çalışması dönemdeki diğer ilmihallerle kıyaslandığında, itikadi konuların daha geniş, düzenli ve düzeyli olarak ele alındığı ve tartışıldığı görülmektedir. Bunda en önemli etken belki de kendisinin felsefe ve kelam konularında ihtisas sahibi olmasıdır. Akseki'nin bu çalışması, dönemin hatırda kalan ve en fazla istifade edilen eserlerinin başında gelmektedir. Bugüne değin 1,5 milyon civarında baskısı yapılan, Milli Eğitim Bakanlığı'nca okullarda okutulması için tavsiye kararı olan ve uzun yıllar okullarda ders kitabı olarak kullanılan bir eserdir.⁶⁴

Akseki çalışmasında “Beşeriyetin başlangıcının kemal olduğu⁶⁵, ilhamın ancak ilham edilen için bilgi olabileceği⁶⁶, peygamberlerin Allah tarafından görevlendirilmeleri ile resul, mesajı halka tebliğ etmeleri ile de nebi oldukları⁶⁷, teravihin 20 rekât olduğunda sahabenin icma'ının olduğu⁶⁸, kan aldırdıktan, gıybet ettikten sonra orucum bozuldu zannı ile yeme içmenin kefarete gerektireceği⁶⁹, uyurken boğazına başkasının dökeceği suyun orucu bozacağı⁷⁰” gibi görüşlere yer verilmektedir.⁷¹

⁶⁴ Bozkurt, age s. 45.

⁶⁵ Akseki, a.g.e, s.10.

⁶⁶ Akseki, a.g.e, s. 31.

⁶⁷ Akseki, a.g.e, s. 95.

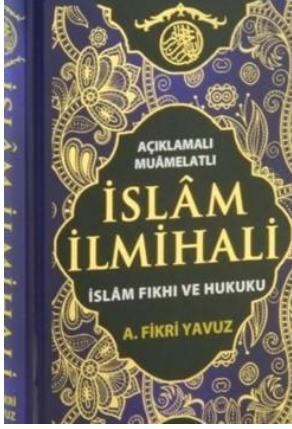
⁶⁸ Akseki, a.g.e, s. 208.

⁶⁹ Akseki, a.g.e, s.240; Böyle bir durumda kefaretin gerekmesi söz konusu hadiselerin orucu bozan şeyler olmaması nedeniyle verilmiş bir hüküm gibi görünmektedir. Ancak kefaretin tanımı ile düşünüldüğünde bu durumda kefaretin gerekmesi ağır bir ceza gibidir. Bazı ilmihallerin bu tür hadiselerin orucu bozacağına dair bir fakih fetvası ile olması halinde kazaya hükmetmesi bunu doğrulamaktadır. (Bozkurt age s. 46.)

⁷⁰ Akseki, age, s.243; Bunun eleştirisi için bk.: Hatiboğlu, M. Said, Müslüman Kültürü Üzerine, s.37-48.

⁷¹ Bozkurt, age s. 46.

4. Açıklamalı Muamelatlı İslam İlmihali, Ali Fikri Yavuz

İstanbul eski müftülerinden Ali Fikri Yavuz, İlmihali hazırlamaktaki amacını “herkesin okuyup anlayabileceği ve her an müracaat edebileceği, İslam ibadetleri ve hukukuna dair bir el kitabı” hazırlamak olarak açıklamaktadır. Yavuz, eserinde tüm meseleleri Hanefi mezhebinin görüşlerine uygun olarak değerlendirdiğini, en muteber görüşleri esas aldığını ve ihtilaflardan uzak durmaya çalıştığını, bazı meselelerde lüzumuna binaen diğer mezheplerin görüşlerine de gerekli açıklamaları yaparak atıfta bulunduğunu bildirmektedir. Yavuz, bu çalışmasında ilk olarak iman ve imana dair bilinmesi gerekli hususlar ile itikadi ve fıkhi mezhepler ve bunların bilinen imamları hakkında bilgi vermektedir. Bundan sonra sırasıyla ibadet, önemi, gerekliliği, ibadet mükellefi ve mükellefin görevleri hayatta iken değil de, hanımı ile evliliği devam ederken olmalıdır. Zira hanımından boşanmak suretiyle de söz konusu haramlık sona erecektir. Buna göre hanımının hayatta olduğu sürece şeklindeki bir kullanım doğru değildir.⁷²

İbadetin kısımlarından bahsettikten sonra tüm yönleriyle temizlik ve temizliğe dair hükümleri, hemen sonrasında namaz ve namazlara ilişkin bütün hususlar; zekat ve fitre; oruç; hacc ve umre ibadetinin malumatını anlatmıştır. Yavuz, itikat ve ibadetlerden sonra eserinin diğer yarısında, nikâh ve boşanma, yeminler, zina, hırsızlık, cihad ve siyer, şirket bahisleri, vakıf, alış verişlere dair bilinmesi gerekenler, kefalet ve havale, kadı ve kaza, şahitlik müessesesi, vekâlet, dava, sulh, vedia, iare, hibe, icar, ikrah, hicr, gasb, kısmet, hayvan kesimi, av, kerahet ve istihsan, ölü araziye diriltme, rehin, cinayetler, vasiyyet ve feraiz gibi muamelatın neredeyse tüm konularına yer vermeye çalışmıştır. Yavuz, İlmihal’inde bazı konularda kullandığı rivayetleri, hadisleri temel hadis kaynaklarından değil, fıkıh kitaplarından nakletmiştir ki, bilimsel araştırma teknikleri açısından uygun bir kaynak

⁷² Ali Fikri, Açıklamalı Muamelatlı İslam İlmihali, Çile yayınevi, İstanbul 2002.

gösterme sayılmaz. Yavuz'un İlmihali 1979 yılında "Din Dalında Jüri Özel Armağanı" ödülüne layık görülmüştür.

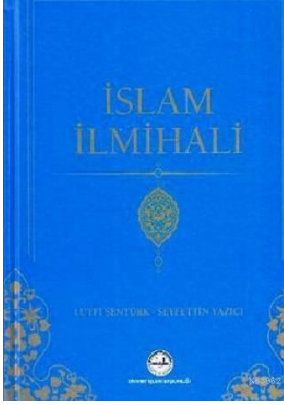
Yavuz'un görüşlerine göre "hayız ve nifas halinde olan kadınların Tevrat, Zebur ve İncil'i okumalarının da mekruh olduğu, " وَمَا آتَيْكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا⁷³ " ayetinin⁷⁴ beş vakit namazın farzıyeti için en büyük delil olduğu, ramazan ve şevval aylarının sübutu için astrologların hesaplarının kabul edilemez olduğu, dinin ramazan orucu için hilalin gözle görülmüş olmasını şart koştuğu, bunun hiçbir zaman değişmeyecek bir uygulama olduğu ve rüyet hesabına göre hareket etmek mecburiyeti bulunduğu, şüphe ve zandan dolayı bozulan oruca kefaret gerekeceği, vücuda saplanan iğne, ok ve mermi gibi maddelerin orucu bozacağı, iğne ile vücuda verilen ilaçların orucu bozacağı, mide'ye salınan hortumun bir kısmı dışarıda kalınca orucu bozmayacağı, tamamı içeri girerse bozacağı, ön veya arkaya sokulan ıslak parmakla orucun bozulacağı vs.⁷⁵" örnek olarak zikredilebilir.

⁷³ Haşr Suresi, 57/9.

⁷⁴ Bu ayetin doğrudan namazın beş vakit oluşuna delil gösterilmesi sağlıklı değildir. Zira ayetin burada asıl anlatmak istediği konu namaz değil, ganimetlerin paylaşımı ile ilgili bir meseledir.

⁷⁵ Yavuz, Ali Fikri, Açıklamalı Muamelatlı İslam İlmihali, Çile yayınevi, İstanbul 2002, s. 44-330.

5. İslâm İlmihali, Lütfi Şentürk - Seyfettin Yazıcı⁷⁶

İlmihalin hazırlanmasındaki amaç “dinimizin inanç esasları ve ibadetleri, Müslümanların sakınması gerekli haramlar ve günahlar ile gündemdeki tartışmalı dini konuları herkesin kolaylıkla anlayabileceği bir şekilde” açıklamaya çalışmaktır.

Bu çalışma ilk baskılarında “Diyanet İslam İlmihali” olarak yayımlanmış, şimdi ise “Diyanet” eki kaldırılarak “İslam İlmihali” olarak yayımlanmaktadır. Ancak eserin içeriği aynı şekildedir. Çalışma kurum çalışanları tarafından “Diyanet İlmihali” olarak tanınmaktadır.

Özellikle kurum çalışanları arasında “Diyanet İlmihali” olarak da bilinen bu ilmihal herkesin anlayabileceği bir dil ile kaleme alınmış, dini terimler mümkün olduğunca sadeleştirilmiştir. Hanefi mezhebinin görüşleri çerçevesinde anlatılan konular hakkında bazen diğer mezhep görüşlerine de atıflarda bulunulmuş ve araştırma yapacaklara kolaylık sağlaması açısından ayetlerin buldukları sureler ve hadislerin de alındıkları kaynaklar dipnotlarda gösterilmiştir.

Toplam 584 sayfalık kitap, altı bölümden oluşmakta birinci bölümde “İtikat” başlığı altında; din ve dine olan ihtiyaç, itikadî ve amelî mezhepler, dini hükümlerin kaynakları ve iman esasları gibi konular işlenmiştir.

İkinci bölümde İbadet başlığı altında İslam’ın şartları, Mükellefin fiilleri, temizlik, abdest, namaz, oruç, zekât, hac, kurban, mübarek gün ve geceler ile yeminlere dair hükümlere yer verilmiştir.

⁷⁶ Şentürk, Lütfi-Yazıcı, Seyfettin, Diyanet İslam İlmihali, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1998;

Üçüncü bölümde, yiyecek ve içecekler ile ilgili helal ve haramlara ve ticari hayatımızda riayet edilmesi veya kaçınılması gerekli hususlara değinilmiştir. Yine bu bölümde evlilik ile ilgili konulara ve muamelatın içerisinde yer alan bazı konulara da yer verilmiştir.

Dördüncü bölümde genel olarak büyük günah kabul edilen şirk, zina, sihir, hırsızlık, yalan şahitlik, savaştan kaçma, anne babaya itaatsizlik ve yetim malı yemek gibi yapılması haram olan meseleler anlatılmıştır.

Beşinci bölümde ahlak, önemi ve gerekliliği ayet ve hadisler doğrultusunda izah edilmiştir.

Altıncı ve son bölümde ise Peygamberimizin örnek hayatı ve güzel ahlakı anlatılmıştır. İlmihalde anlatılan itikat, ibadet ve ahlak konularında hikmet ve fayda boyutu da unutulmamış açıklanmaya çalışılmıştır.

İlmihalde “Tarım ürünlerinden oşür vereceklerin ürünün hasat edilmesine kadar yapmış oldukları masrafları çıkardıktan sonra geriye kalandan oşür nisabı kadar (bir ton) ürün kalırsa, tabii yollarla sulanan arazide on’da bir, masraf veya emekle sulanan arazide yirmi’de bir oranında zekât verilmesi gerekir”⁷⁷ denmektedir.

Hanefilerin de hastalık ve yolculuk gibi durumlarda namazları cem ederek kılınabileceğini söyleyenlerin görüşleri ile amel edebilecekleri⁷⁸ görüşleri yer almaktadır.

Kan aldıldıktan sonra orucu bozulduğu zannıyla orucunu bozana kefarete gerekeceği⁷⁹, tarım ürünlerinde nisabın bir ton olduğu⁸⁰, Regaip gecesi ile ilgili sağlam rivayetlere dayanan bir namaz olmadığı⁸¹, peygamberimizin Türk çadırında itikâfa girdiği⁸², yeminde kefaretin gerekmesi için yeminin bilerek, hata ederek, unutarak veya baskı altında bozulmuş olması arasında fark olmadığı⁸³, riba’da kalite farkının önemli olmadığı⁸⁴, dış dolgusu ve kaplamanın gusle mani olmadığı⁸⁵ görüşlerine yer verilmektedir.⁸⁶

⁷⁷ Şentürk, Lütü; Yazıcı Seyfettin, İslam İlmihali, s.275

⁷⁸ Şentürk, Yazıcı, age, 120.

⁷⁹ Şentürk, Yazıcı, age, 256.

⁸⁰ Şentürk, Yazıcı, age, 275.

⁸¹ Şentürk, Yazıcı, age, 333.

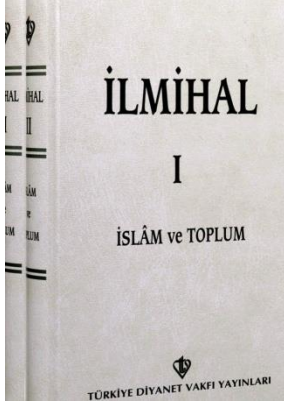
⁸² Şentürk, Yazıcı, age, 335.

⁸³ Şentürk, Yazıcı, age, 344.

⁸⁴ Şentürk, Yazıcı, age, 368.

⁸⁵ Şentürk, Yazıcı, age, 411.

6. İlmihal I-II “İman ve İbadetler –İslam ve Toplum”⁸⁷

Bu ilmihal çalışmasının niçin yapıldığı hazırlayanları tarafından “...ilmihal kültürü çerçevesindeki problemleri güncelleştirmek ve günceli de problem edinmek, dini-fikhi hükümlerin anlatımında klasik doktrinadaki farklı görüşlerin ve sekli tartışmaların arasına sıkışıp kalmadan fakihlerin yaklaşım tarzlarını ve demek istediklerini araştırmak, hem geleneksel fıkıh kültürünü vermek hem de bu bağlamda makul ve uygulanabilir bir çözüm önerisi getirmek” olarak açıklanmıştır. İlmihali hazırlayanlar, konularını anlatırken dinin asli kaynaklarında yer alan hükümler ile İslam toplumunda bu hükümler etrafında oluşan fıkıh kültür ve geleneğini, yorumları ve farklı bakış açılarını birbirinden ayırt etmeye çalışmışlar ve bunu eserin hazırlanmasında temel bir metot olarak kullanmışlardır.⁸⁸

Bu ilmihalin birinci cildinde “*iman ve ibadetler*”, ikinci cildinde ise “*İslam ve Toplum*” konuları, hazırlayanlarının amaçlarını ifade ederken dile getirdikleri ölçü, üslup ve ilkelere bağlı olarak açıklanmaya çalışılmıştır. Eserde kullanılan dil anlaşılır olmakla beraber, belli dini bir eğitim ve kültür düzeyine sahip, okullu kişilere hitap etmektedir. İlmihalde konulara gösterilen yaklaşım tarzı geleneksel olarak alışık olunan bir tavır olmadığı için, sözlerinde ve kararlarında yanlış anlamalara maruz kalabilir. Diğer ilmihallerde çok fazla görülemeyen hükümleri tercih etme konusunda inisiyatif kullanma, vaktiyle bir takım iyiliklere sebep olacağı hesap edilerek kabul edilen bir takım uygulamalar ve alışkanlıklara, artık düşünülen maslahatı gerçekleştirmemesi, hatta zararlarının daha fazla olması ve dinin yanlış anlaşılmasına sebep olacağı için terk edilmesinin uygun ve yerinde olacağı görüşlerini açık ve net olarak belirtmesi de bu ilmihali emsallerinden ayıran önemli özelliklerindedir.

⁸⁶ Bozkurt, age 35.

⁸⁷ Heyet, *İlmihal I-II*, Türkiye Diyanet Vakfı yayınları, Ankara 1999; Bu ilmihal tamamı ilahiyatçı olan yazarlar tarafından hazırlanmıştır. İlmihalin İlmî Müşavere ve Redaksiyon Heyeti “*Hayrettin Karaman, Ali Bardakoğlu ve Yunus Apaydın*”dır.

⁸⁸ Bozkurt, age 39.

İlmihal, konuların anlatılmasında, var olan mirası inkâr etmemekte ve gerektiğinde geçmişle bu gün arasındaki farkı görmeden geçmeyen ve gördüğü değişime paralel, usulsüz değil ilkeli olarak bu günün Müslümanının meselelerinin çözümünü bulmasına katkı sağlamaya çalışmaktadır. İlmihalin bu yönleriyle Müslümanın tarihinde oluşan dini mirasın tahliline fikir harcadığı görülmektedir. Heyet'in çalışmasında "Cinlerin meleklerden haber çalabileceği"⁸⁹; bazı ibadetler ve davranışlar sebebiyle ömrün uzamasından söz edilmesinin, hakiki ya da zahiri bir manadan ziyade insanları söz konusu davranışları yapmaya teşvik hedefine yönelik anlatımlar olduğu, Bundan maksat rahat bir hayat ya da kişinin hayatında nasıl yasayacağı bilindiği için Allah'ın başlangıçta ömrünü böyle takdir etmesi anlamına geleceği⁹⁰; her ikisinin terki, ceza sebebi ise de farzın cezasının vacipten daha ağır olacağı⁹¹, kaplama ve dolgunun, sargı üzerine yapılan mesh gibi olup, bu nedenle gusle mani olmadığı⁹²; İmam-ı Malik'in setri avreti namaza has olmayan genel bir farz olarak gördüğü, namazda ve namaz dışında uyulması gereken dini bir emir olduğunu dikkate alarak kadınların namazda baslarını örtmelerini ayrıca şart olarak saymadığı⁹³, Ebu Yusuf'a göre kadının basının yarısından fazlası açık kalmamak kaydı ile namazının geçerli olabileceği¹⁸⁸, Hanefi mezhebine göre Arapça'ya dili dönmeyen veya ezberleyemeyen kimselerin, öğrenene kadar namazda Kur'an'ı kendi kıraatlerinde yapabilecekleri¹⁸⁹; fıkıh kültüründe kadınların cemaate gitmeleri üzerine konan kerahet meselesini bugün için kaldırmak gerektiği, zira cami değil, hayatta her yerde karşılaşılan, çarsıda, pazarda iste birlikte çalışılan kadınların camiye geldiklerinde kerahet islemeleri ya da fitneye sebep olmalarını tartışmanın yersiz olacağı, kadınlarla muhazat meselesinde Şafiilerin dediği gibi namaza bir zarar gelmeyeceğinin tercih edilebileceği⁹⁴, cemaatin mezhebine göre imamın namazının sahih olmadığını cemaatin bilmesinin namazlarını fesada uğratacağına karşılık, Maliki ve⁹⁵ Hanbelî'lerin imamın kendi mezhebinde namazının geçerli sayılmasını yeterli görmelerinin yerinde bir karar olduğu⁹⁶; sefer hükümlerinin iş ve güvenlik amaçlı yolculuklarda kullanılabileceği bunun dışında kalan

⁸⁹ Heyet, *ilmihal*, I, 97.

⁹⁰ Heyet, *ilmihal*, I, 140.

⁹¹ Heyet, *ilmihal*, I, 165.

⁹² Heyet, *ilmihal*, I, 203-207.

⁹³ Heyet, *ilmihal*, I, 230. Bu, tercih edildiği ifade edilen bir görüş olarak değil, Malikilerin bir görüşü olarak verilmiştir. Ancak eserin geneline bakıldığında farklı mezhep görüşleri verilirken, bu görüşlerin gerektiğinde tercih edildiği bir usul olarak dikkati çekmektedir. (Bozkurt, age 40)

⁹⁴ Heyet, *ilmihal*, I, 275.

⁹⁵ Bu, tercih edildiği ifade edilen bir görüş olarak değil, Malikilerin bir görüşü olarak verilmiştir. Ancak eserin geneline bakıldığında farklı mezhep görüşleri verilirken, bu görüşlerin gerektiğinde tercih edildiği bir usul olarak dikkati çekmektedir.

⁹⁶ Heyet, *ilmihal*, I, 280.

yolculuklarda kişilerin inisiyatifine bırakılabileceği⁹⁷, gerekli durumlar varsa iki namazı birleştirerek kılmanın, namazı kazaya bırakmaktan daha tercihe sayan olduğu⁹⁸, namazın kendisinin zaten bir taat olması ve tahtında tilavet secdesini temsil edecek manayı saklaması edeniyle namazda okunan secde ayeti sebebiyle tilavet secdesi yapılamayabileceği⁹⁹, fendimizin namazda tilavet secdesi yaptığına dair sağlam bir bilginin olmadığı¹⁰⁰, ıskat ve devir sebebiyle uzun yıllar devam eden uygulamalar Müslümanlara asli görevlerini unutturmakta ve yanlış inançlara sebep olmaktadır. Bu nedenle ıskat ve devir konusunda anlayışın değiştirilmesinin iyi olacağı¹⁰¹, Ramazan ayının başlangıç ve bitişi konusunda astronomik hesaplara itibar edilmesi, kamu tarafından bildirilen hesaba göre davranılmasının erinde ve hatta uygun olduğu, kendini rahatsız hissedenlerin kendi başlarına bir şeyler yapsalar da bunu fitneye dönüştürmemeleri gerektiği¹⁰², Zekât nisabının belirlenmesinde temel ihtiyaç malzemelerinin neler olduğu konusunda yeni bir düzenleme yapılmasının uygun olacağı¹⁰³, İslam'ı yaymak, korumak, Müslümanları düşman zararından muhafaza amacıyla yapılan harcamalar zekât yerine geçer, yoksullara ve acizlere bakmak için hizmet gören kurumlara da zekât verilebilir, bu vekâleten ya da dolaylı bir temlik sayılır¹⁰⁴, evde oturtulan bir fakirin, oturma bedelinin zekâta sayılması temlik dar manası ile değerlendiren fakihlere göre temlik alamayacağı ve zekât yerine geçemeyeceği söylene de, fakirin evde oturma süresince evi kullanım mülkiyetine sahip olması nedeniyle temlikin hükmen gerçekleşeceği ve araya göstermelik bir para alış verişi sokmaya gerek olmadığı¹⁰⁵, fakir bir kimsede alacağı olan zengin fakire alacağımı sana zekât olarak veriyorum dese temlik geniş anlamına alarak bunun geçerli olacağı¹⁰⁶, tarımda sulamadan ziyade masrafı olan gübre, mazot ve işçilik masraflarının ciddi bir yekûn tutması nedeni ile ödenecek öşürde bu masrafların mahsup edilebileceği¹⁰⁷ gibi dikkat çeken görüşler zikredilebilir.¹⁰⁸

⁹⁷ Heyet, *ilmihal*, I, 326.

⁹⁸ Heyet, *ilmihal*, I, 233.

⁹⁹ Heyet, *ilmihal*, I, 354.

¹⁰⁰ Heyet, *ilmihal*, I, 354.

¹⁰¹ Heyet, *ilmihal*, I, 376.

¹⁰² Heyet, *ilmihal*, I, 394.

¹⁰³ Heyet, *ilmihal*, I, 433.

¹⁰⁴ Heyet, *ilmihal*, I, 439.

¹⁰⁵ Heyet, *ilmihal*, I, 439.

¹⁰⁶ Heyet, *ilmihal*, I, 440.

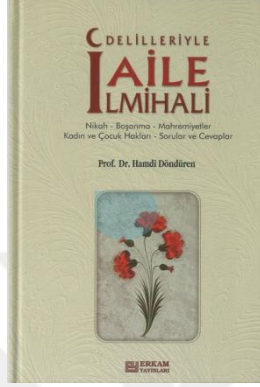
¹⁰⁷ Heyet, *ilmihal*, I, 477.

¹⁰⁸ Bozkurt, age 44.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: AİLE VE ÇOCUK İLMİHALERİN TANITIMI

1. AİLE İLMİHALERİNİN TANITIMI

1. Delilleriyle Aile İlmihali, Hamdi Döndüren¹⁰⁹

Temeli Hz. Âdem ile Havva'ya dayanan ve genler yoluyla nesilden nesile geçen en güçlü kuruluş aile yuvasıdır. Tarih boyunca bir dine inansın veya inanmasın her toplumun çekirdeğini aile oluşturur. Eflatun'a kadar dayanan ve yirminci yüzyılda komünizm adı ile yüz milyonlarca insan kitlelerini etkileyen yapılanmada zor, baskı ve işkence ile aile yapısı yerine cinsler arası ilişkinin «kişisel ve özel ilişki»ye dönüştürülmesi çabaları sonuçsuz kalmıştır. Nitekim gerek Rusya'da ve gerekse İskandinav ülkelerinde sistemin bu yaklaşımı aile yuvasını sarsmış ve gayri meşru çocuklar problem olmuştur.¹¹⁰

Diğer yandan her toplumun aile yapısı kendi inanç ve kültür değerlerine dayanır. Ferdin aile içi ve dışı örtünme, görüşme, karşı cinslerle olan ilişkileri, nişan, düğün, evlenme, nafaka ve boşanma gibi filleri bağlı olduğu dinde temelini bulur. Buna göre bir İslam toplumunda da kişinin doğumundan ölümüne kadar içinde yaşadığı ailesine karşı hakları, sorumlulukları, iyi ve kötü günlerde takınacağı tavır, Allah ve Resulü tarafından belirlenmiştir. İbadet en geniş anlamda Yüce Allah'ın hoşnut ve razı olduğu filleri ifade eder. Aile içinde kendi hak ve sorumluluk sınırları içinde hareket eden mü'minin de bundan dolayı ibadet ecri alacağından şüphe yoktur. Cennetin anaların ayağı altında sayılması, Allah'ın gazabının ana-babanın gazabında

¹⁰⁹ Döndüren, Hamdi, Delilleriyle İslam İlmihali, Erkam Yayınları, İstanbul 2003.

¹¹⁰ Feridun, Ergin, İktisat, İstanbul, 1964, s.30; Veli Dedeoğlu, Türk Medeni Kanunu, İstanbul, 1968,II, 94.

oluşu, ana-babaya öf bile denilmesinin yasaklanması, evlilikte dindar ve ahlaklı oluşun tercih sebebi sayılması, kocanın eş ve çocuklarına yaptığı harcamanın sadaka niteliğinde kabul edilmesi bu ilkeler arasında sayılabilir.

Hamdi Döndüren'in Delilleriyle Aile İlmihali adlı bahsedilen bu eser mü'minin doğumundan ölümüne kadar aile içinde ve dışında karşılaştığı eğitim, terbiye, cinsel sorunlar, evlilik, aile içi hak ve sorumluluklar gibi her fert ve aileyi ilgilendiren güncel meselelere İslami açıdan çözümler araştırmak gayesiyle kaleme alınmıştır. Beşeri hukukta "medeni hukuk" ya da "nikâh, talak ve miras" başlıkları altında yer alan bölümler eserin ana konularını kapsamaktadır.

Konuların dayandığı ayet, hadis veya başka deliller genel olarak dip notlarla gösterilmiş, bununla okuyucunun vahiy ve sünnet üzerinde doğrudan düşünmesini sağlama hedeflenmiştir. Ancak bununla, aile konusunda İslam'ın getirdiği bütün hükümler bu eserde yer almıştır demek istemiyoruz. Bir mü'min erkek ve hanıma günlük hayatta rehber vazifesi görebilecek, bir bilim adamına deliller üzerinde düşünme fırsatı sağlayacak ölçüde konuların açıklığı kavuştuğunu söyleyebiliriz.

Bu eser on üç bölümden oluşmaktadır:

Birinci bölümde; aile hayatı ile ilgili yaratılış, örtünme, yabancı karşı cinslerin ilişkileri ve yasak ilişkiler gibi konular "Temel Bilgiler" başlığı altında incelenmiştir.

İkinci bölümde; İslam'da evliliğin dayandığı esaslar başlığı altında nişan, evlenme, evlenme engelleri, denklik ve düğün eğlencesi konularına yer verilmiştir.

Üçüncü bölümde; evlilik çeşitlerine yer verilmiştir.

Dördüncü bölümde; evliliğin malla ilgili olan yönü üzerinde durulmuştur.

Beşinci bölümde; evliliğin şahsa bağlı hak ve sorumlulukları incelenmiştir.

Altıncı bölümde; çocuklar üzerinde hukuki temsil başlığı altında, ehliyet, velayet, vesayet ve vekâlet konuları incelenmiştir.

Yedinci bölümde; nesep, buluntu çocuk, süt hısımlığı ve hıdane üzerinde durulmuştur.

Dokuzuncu bölümde; boşanmada özel durumlar arasında hâkim kararı, ila, muhalea ve zıhar üzerinde durulmuştur.

Onuncu bölümde evliliği sona eren kadının iddet durumları incelenmiştir.

On ikinci bölümde; mirasın temel esasları üzerinde durulmuştur.

On üçüncü bölümde; aile hayatı ile ilgili günlük hayatta karşılaşılan çeşitli sorular konularına göre tasnif edilerek cevaplanmaya çalışılmıştır.

Eser iddiadan uzak bir anlayış içinde İslam'ın temel kaynakları taranarak aile hayatı ile ilgili temel meseleleri gün ışığına çıkarma ve mü'minlerin bunlarla amel etmesine vesile olmak gayesiyle telif edilmiştir. Eser, daha önce yayınlanan "Delilleriyle İslam İlmihali" ve "Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali" kitaplarında olduğu gibi açık ve anlaşılır bir üslupla kaleme alınmıştır. Konular her yaştaki mü'minin kendi durumunu anlayıp amel etmesine yeterli olacağı gibi ilahiyat, hukuk ve diğer sosyal bilimlerle uğraşan araştırmacı ve öğretim elemanlarına yararlı olacağı ümit edilmektedir.

Yazarın bir diğer çalışması ise Delilleriyle İslam İlmihali'dir. Bu çalışma da Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Öğretim Üyesi Hamdi Döndüren tarafından yapılmıştır. Eser sekiz bölümden oluşmuştur.

Birinci, bölümde, İslâm'ın temel konuları, din kavramı, insanın yaratılışı, dünyaya gelişi ve evrendeki konumu ve sorumluluğu üzerinde durulmuştur.

İkinci bölümde; temel inanç konuları yer almış, her mümine gereken kadarıyla akide meseleleri açıklanmıştır.

Üçüncü bölümde; temizlik konusu işlenmiş, iç, dış ve çevre temizliği açıklanmıştır.

Dördüncü bölümde; namaz ibadeti, çeşitleri hükümleri ve duaları yer almıştır.

Beşinci bölümde; oruç ibadeti, çeşitleri, hükümleri, hikmetleri açıklanmıştır.

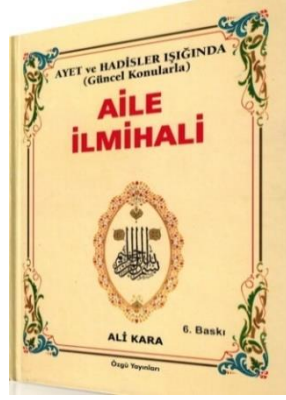
Altıncı bölümde; zekât ve fitre üzerinde durulmuş, yeraltı ve yerüstü zenginliklerine, para, altın ve gümüş stoklarına, ticaret mallarına, hayvanlara ve tarım

ürünlerine uygulanacak zekât hükümleri belirtilmiş ve bunların toplum hayatına getireceği olumlu sonuçlara işaret edilmiştir.

Yedinci bölümde; hac, umre ve kurban konuları işlenmiştir. Bu bölümde uygulamalı olarak hac'da yapılacak ibadetlerle ilgili ve hac yapana gerekli olan bilgilere yer verilmiştir.

Sekizinci bölümde, günlük hayatla ilgili çeşitli hükümler üzerinde durulmuş, aile hayatında veya ticari ve ekonomik hayatta güncel olarak karşılaşılan problemler verilmiş ve çözüm yolları aranmıştır. Yazar İslam'ın ilmihalde yer alan bilgilerden ibaret olmadığını “Ancak İslâm'ın bütün hükümlerinin bu eserde yer aldığı da sanılmamalıdır. İslâm doğumdan ölüme kadar, fert ve toplum hayatıyla ilgili münasebetleri düzenlediği için, geniş kaynak eserlerde bunlar açıklanmıştır” şeklinde ifade ederken ilmihallerin İslam'ı azalttığı ya da daralttığı düşüncesinde olanlara veya İslam bundan ibaret sanabilecek okuyucuya cevap vermek istemiştir.

2. Aile İlmihali, Ali Kara¹¹¹

Eser yirmi yedi bölümden ve altı yüz otuz sekiz sayfadan oluşmaktadır. Bu esere ait Prof. Dr. Bekir Karlığa'nın değerlendirmesi şöyledir:

“Karasu Müftüsü, değerli arkadaşım Sayın Ali Kara, Ayet ve Hadisler Işığında Aile İlmihali” isimli bu çalışmasıyla, günümüzde çok ihtiyaç duyulan bir konuda, açıklayıcı ve doyurucu bilgiler vererek dini ve kültürel hayatımıza önemli bir katkı sağlamış bulunuyor.

Geçmişten günümüze ilmihal geleneği, Türk İslam düşüncesinin önemli bölümlerinden birisini teşkil etmektedir. Dedelerimiz, ninelerimiz hep “Mızraklı İlmihal” kültürüyle yetiştiler. Hiç unutmam, annemin dayısı vardı, adı Saçlı oğlu Ahmet Efendi idi. Hangi konu tartışılrsa, Mızraklı İlmihal’de o konuda neler yazıldığını hemen ibaresi ibaresine okur ve anlatırdı. O zamanlar bu tür insanlara ‘İlmihal Mollası’ denirdi. O neslin dini kültür alanında beslendiği kaynaklar Ahmediye, Muhammediye, Hücetü’l-İslam, Necatü’l-Müminin, Mızraklı İlmihal, Kırk Sual gibi akıcı bir Türkçe ile yazılmış olan halk kitaplarıydı.

Orta seviyede din bilginlerinin elinde bulunan kaynaklar arasında da Hanefi fikhının el kitaplarından olan Haleb-i Sağır, Haleb-i Kebir, Nuru’l-İzah, Kuduri ve Mülteka ile bunların şerhleri ve haşiyeleri önemli yer tutmaktaydı. Daha ileri derecede bilgi sahibi olmak isteyenler ise Damad, Dürer, İbn-i Abidin gibi eserler başvuru olurlardı.

Eskiden beri müftülerin karşılaştıkları sorunlara verdikleri fetvaları ihtiva eden eserler de ilk müracaat kitapları arasında yer almaktaydı. Kadıhan, Fetavây-ı Hindiyye gibi hacimli eserlerin yanı sıra, Taşlıcalı Ali Efendinin ünlü Fetavây-ı Ali Efendi isimli eseri başta olmak üzere pek çok din adamının verdikleri fetvaları ihtiva eden eserler de bu konuda temel başvuru kitapları olarak değerlendirilmekteydi.

¹¹¹ Ali Kara, Ayet ve Hadisler Işığında (Güncel Konularla) Aile İlmihali, Erhan Yay, İstanbul, 2008.

Ancak bunların hiçbirisi birebir günümüz insanının karşılaştığı sorunlara cevap veremiyordu. Osmanlının son döneminde merhum Hacı Zihni Efendi'nin Nimetü'l-İslam'ı başta olmak üzere, İmam Zade Esad Efendi'nin Dürr-ü Yekta isimli eseri ve benzeri pek çok kitap yazılmıştı. Cumhuriyet döneminde ise merhum Ömer Nasuhi Bilmen'in Büyük İslam İlmihali isimli eseri ile rahmetli Ahmet Hamdi Akseki'nin İslam Dini isimli eseri ellerde dolaşmaya başladı. Ne var ki bunlar da hala her gün büyük bir hızla değişen toplumsal hayatın gündelik ihtiyaçlarına tam olarak karşılık vermekten uzaktı.¹¹²

İmam hatip okulları, yüksek İslam enstitüleri ve ilahiyat fakültelerinin açılmasıyla birlikte, bu konunun önemi bir kez daha ağırlıklı olarak hissedilmeye başlandı. Bu kurumlardan yetişen insanlar önce dini konularda çoğunluğu Arap ülkelerindeki modern araştırmacıların kısmen yeni sayılabilecek görüşlerini ihtiva eden eserlerini dilimize çevirerek bu ihtiyaçları karşılamaya çalıştılsa da bunların da yeterli olmadığı kısa zamanda ortaya çıktı. İlahiyat alanında ülkemizde hiç de göz ardı edilemeyecek birikimin oluşması üzerine bu ihtiyacı karşılamak maksadıyla çağdaş yaklaşımları da içeren bir dizi eserler kaleme alınmaya başlandı.

İşte bu gün bunlardan birisi ile karşı karşıya bulunuyoruz. Bu eser her ne kadar büyük bir iddiaya sahip değilse de uzun yıllar ülkemizin değişik yörelerinde müftülük yapmış olan, benim Kahramanmaraş imam hatip okulundan sınıf arkadaşım Karasu Müftüsü Ali Kara, toplumun karşılaştığı temel problemleri bir bir ele alıp incelemiş ve bu kıymetli eseri meydana getirmiş bulunuyor.

Her gün çeşitli şekilde tehditlere maruz kalan ve yıkılması için şer güçlerin adeta elbirliği ettikleri toplumumuzun temel taşı olan aile yuvamızın karşılaştığı ve karşılaşılabileceği sorunlara cevap vermeye çalışması nedeniyle bu eserin dini ve toplumsal hayatımıza önemli katkılar sağlayacağı muhakkaktır."¹¹³

Prof. Dr. Bekir Karlığa'nın değerlendirmeleri bu şekildedir. Her ne kadar sübjektif bir yaklaşım olsa da insanların her şeye kendi zaviyesinden baktığı hakikati ortadadır.

Eserin birinci bölümünde Müctehidler ve Mezhep İmamları, ikinci bölüm itikat, üçüncü bölüm taharet, dördüncü bölüm sular, beşinci bölüm abdest, altıncı bölüm gusül, yedinci bölüm teyemmüm, sekizinci bölüm mestler, dokuzuncu bölüm ezan, onuncu bölüm

¹¹² Kara age s. 25.

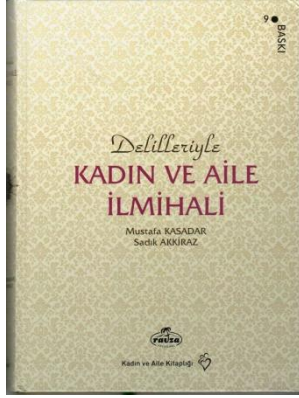
¹¹³ Kara, age s.24.

namaz, on birinci bölüm nafile namazlar, on ikinci bölüm oruç, on üçüncü bölüm itikaf, on dördüncü bölüm zekat, on beşinci bölüm hacc, on altıncı bölüm umre, on yedinci bölüm kadınlar, on sekizinci bölüm kurban, on dokuzuncu bölüm kefaretle, yirminci bölüm yemin, yirmi birinci bölüm adak, yirmi ikinci bölüm cenazeler, yirmi üçüncü bölüm av, yirmi dördüncü bölüm yiyecek ve içecekler, yirmi beşinci bölüm misyonerlik, yirmi altıncı bölüm nişan-nikah ve evlilik, yirmi yedinci bölüm çeşitli fıkhi konular olarak yer almıştır.

İçerikte de görüldüğü üzere daha önceki uzun yıllar boyunca yazılmış ve basılmış aile ilmi hallerinden çok bir farkı yok eserin. Sadece eski eserlerin dili biraz ağır fakat eserin dili günümüz toplumunun konuştuğu dile biraz daha yakındır.

Eserdeki konularda yenilik ya da hükümlere ait bir yenilik söz konusu değildir. Evlilik esnasında ve boşanma anında gereken şartların madde sıralanışına bir türlü boşanmaya götüren sebeplerin neler olduğu ve bu sebepleri ortadan kaldıracak tedbirlerin nasıl alınacağına dair herhangi bir detay bilgi verilmemektedir.

3. Delilleriyle Kadın ve Aile İlmihali, Mustafa Kasadar-Sadık Akkiraz¹¹⁴

Eser beş yüz elli sayfa ve on bir bölümden oluşmaktadır. Konuların dizilişi, metin oluşturulurken kelimelerin seçilişi, anlatım ve tarz itibariyle sair aile ilmihal kitaplarından çok farkı olmayan bir eserdir.

Müelliflerin önsözde eser hakkında verdikleri bilgi şu şekildedir:

“Yüce Allah’ın insanlığa son din olarak gönderdiği İslam dini insanlığın bütün ihtiyaçlarına cevap verecek genişlikte ve bütün problemlere çare olacak derinliktedir. Çağları aşıp gelen bir medeniyetimiz ve asırlar boyu birikmiş paha biçilmez bir kültür mirasımız vardır. Ancak bu paha biçilmez hazineden yeterince haberdar olmayan insanımız başka arayışlar içine girmekte, huzuru başka yerlerde aramakta, özellikle kadın konusunda büyük zaafılar yaşamaktadır.

İslam dininin düşmanları özellikle kadın konusunu istismar etmekte ve buradan hareketle dini hayat etrafında şüpheler oluşturmaya çalışmaktadır. Bunun için elinizdeki bu esere öncelikle İslam’dan önce ve sonra çağlar boyu cahiliye toplumlarında kadına hangi gözle bakıldığı konusu üzerinde durulmuş ve böylece İslam’ın kadına ne kadar yüksek bir statü kazandırdığı anlaşılın istenmiştir. Yine yeri geldikçe kadın üzerinden İslam’a karşı yapılan hücumlar dile getirilmiş ve bunlara gereken cevaplar verilmiştir. Bunun arkasından sağlam bir iman ve sahih bir inanç sahibi olmanın ön şartı olan akaid konuları üzerinde durulmuştur. İbadet bölümünde ise ilmihal konuları en muteber kaynaklardan istifade edilerek

¹¹⁴ Mustafa Kasadar-Sadık Akkiraz, Delilleriyle Kadın ve Aile İlmihali, Ravza yay, İstanbul, 2015.

hazırlanmış ve kadınlara ait özel haller detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Bunun arkasından ‘Davet ve Cihat’ başlığı altında Müslüman kadının örtüsünün nasıl olması gerektiği meselesi özel bir bölüm olarak anlatılmıştır. Daha sonra “Kadın ve Cinsellik”, “Kadın ve Sağlık”, “Kadın ve Sosyal Konumu”, “Kadınlara İlgili Batıl İnanç ve Gelenekler” başlıklı konular anlatılarak kitap tamamlanmıştır. Ayrıca konular işlendikten sonra yer yer soru cevap metodu kullanılarak o konuda sıkça sorulan sualler sorularak cevapları verilmiştir.

Bu şekilde on bir ana bölümden oluşan kitabın hazırlanmasında öncelikle birinci dereceden kaynaklara müracaat edilmiş, mesnetsiz bir şeye yer verilmemesi için özel çaba harcanmıştır. Muteber tefsir, hadis ve fıkıh kitaplarının yanı sıra sadece bazı özel konuları işleyen kitaplardan da sıkça istifade edilmiştir. Bunlardan Sa’d bin Şari’ bin Avs el-Harbi’nin “el-Ahkamulleti Tuhafu fiha el-Mer’etü ve’r-Racül” isimli kitabı örnek verebiliriz.

Konuların hazırlanmasında Hanefi fıkıhı esas alınmıştır. Hanefi fıkıh kitaplarından da daha çok Fetavay-ı Hindiyye ve İbn Abidin kaynak olarak kullanılmıştır. Ayrıca son devir Osmanlı ulemasından Ömer Nasuhi Bilmen’in “Büyük İslam İlmihali” ve “Hukuk-i İslamiye Kamusu” isimli kitaplarına da müracaat edilmiştir. Bunun yanında Şafii mezhebinin ayrıldığı noktalara özellikle ibadet bölümünde işaret edilmiştir. Bazı güncel konularda ise nadir de olsa dört mezhebin görüşlerine yer verilmiştir.

Uzun yıllar imam hatip liseleri ve dengi okullarda öğretmenlik yapmanın kazandırdığı tecrübe ışığında konuları sistematik bir şekilde sıralamaya sade ve gayet anlaşılır cümlelerle ifade etmeye çalıştık. Bunu yaparken ilmîlikten uzaklaşmamaya da gayret ettik. Kafa karışıklıklarına meydan vermemek için ihtilafli konulardan sadece en sahih olarak kabul edilen görüşü almakla yetindik. Okuyucuya sahih bilgi aktarımı yanında ona bir istikamet kazandırmayı, sâlih ameller işlemeye yöneltmeyi de hedef edindik.

Yararlandığımız kaynakları mümkün mertebe dipnotlarda göstermeye çalıştık. Tabii istifade ettiğimiz kaynaklar sadece dipnotlarda gösterdiklerimizle sınırlı değildir. Bunların dışında mefhum olarak istifade ettiğimiz çokça kaynak vardır.”

2. ÇOCUK İLMİHALERİNİN TANITIMI

1. Etkinlikli Çocuk İlmihali, Ayşe Serra Kara-Zeynep S. Eren¹¹⁵

Ayşe Serra Kara ve Zeynep S. Eren'in hazırladığı Etkinlikli Çocuk İlmihali adlı yüz atmış sayfa olan bu eser altı bölümden, altı üniteden oluşuyor. Birinci bölümde “İnanıyorum” başlığı altında Amentü dediğimiz imanın altı esası ele alınıyor. İkinci bölümde ise “İbadet Ediyorum” başlığında abdest, namaz, oruç, hac ve zekât konuları işleniyor. Üçüncü bölümde “Canım Peygamberim” başlığı ile Peygamberimizin hayatı konu ediliyor. Dördüncü bölümde ise “Güzel Davranışlarım” başlığı altında çalışkan olmak, doğru dürüst ve güvenilir olmak, teşekkür etmek, büyüklere saygı küçüklere sevgi göstermek konuları işleniyor. Beşinci bölümde ise “Dini Edepler ile Öz Bakım Becerileri” başlığı altında temizlik adabı, beslenme adabı, tuvalet adabı, uyuma ve giyinme adabı konuları fabllarla anlatılıyor. Altıncı bölümde ise “Bunları Biliyor musunuz” başlığı altında ilmihalin terimleri sözlük varyantında açıklanıyor.

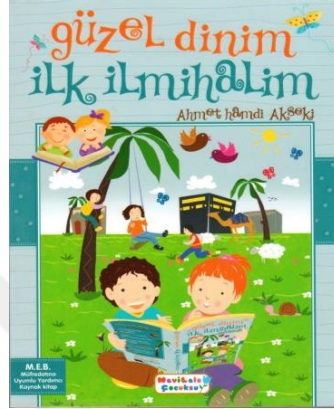
Çocuk ilmihallerine yeni bir soluk getirdiğini düşündüğümüz bu çalışmada önemli olan durumların ilki metin kısmında klasik ilmihallerin dışına çıkılması ve yeni bir dil oluşturulması özellikle cümlelerin birinci tekil kişi olarak kullanılmasıdır. Kitap içeriğini boyama, bulmaca, kelime tamamlamaca, nokta birleştirmece ve yapıştırma gibi etkinliklerle zenginleştirmiş böylece çocukların konuların içine dâhil edilmesi sağlanmaya çalışılmış. Bu özellikleriyle eser diğer ilmihallerden ayrılıyor fakat yine de en büyük eksiği tamamlamamış.

¹¹⁵ Kara, Ayşe Serra – Eren Zeynep S., Etkinlikli Çocuk İlmihali, Kayalıpark Çocuk Yay, Konya, 2017.

En büyük eksik kısa ve öz olarak ifade edilecek olursa; yeni ve güncel konular, yeni ve güncel meseleler...

Bu en büyük eksığe, çalışmamızın sonuç ve değerlendirme bölümünde değineceğiz.

2. Güzel Dinim İlk İlmihalim, Ahmet Hamdi Akseki¹¹⁶

Kitabın önsözü çok iddialı bir cümle ile başlıyor: “Bu kitap yepyeni bir usulde yazılmıştır.” Ve şu şekilde devam ediyor: “Konular derslere ayrılmış ve derslerde anlatılan bölümler ayrıca hikâyelerle de desteklenmiştir. Bütün dersler günlük konuşma tarzında olduğundan çocuk bir hikâye okurken Müslümanlığın en temel esaslarından birini de yorulmadan, sıkılmadan öğrenmiş olacaktır. Çocuklar için bu, gerçekten çekici ve benim¹¹⁷ de senelerdir savunduğum bir metoddur. Bu kitapların ilk kısımlarında çocuklarımızın anlayış seviyesine inme, onların kelimeleriyle söylemeye, onların diliyle konuşmaya çalıştım. Bu bakımdan yeni eserlerimiz o körpe zekâlara İslam itikadını, İslam ibadetini, İslam ahlakını ve bir cümleyle; hiç yorulmadan Müslümanlığı öğretecektir. Aynı sadelik içinde derece derece yükselecek olan bu kitapta, yavrularımız gibi gençlerimiz ve hatta her Müslüman, dinimizin hayata, insanlığa verdiği yüksek değer hakkında temel bilgiler bulacaktır.”¹¹⁸

Eser üç yüz atmış sekiz sayfa olması sebebiyle sayıca bir çocuk ilmihaline göre fazladır. Çocuklara yönelik ilmihallerin sayfa sayısı kesinlikle az (20 ile 50 sayfa arası) olmalıdır. Eser her ne kadar fazla sayfaya da sahip olsa kitabın boyutlarının küçük oluşu ve puntoların yüksek oluşu çocuklar açısından kolaylık sağlamamıştır.

¹¹⁶ Akseki, Ahmet Hamdi, Güzel Dinim İlk İlmihalim, Mavi Lale Çocuksu Yay, İstanbul, 2018.

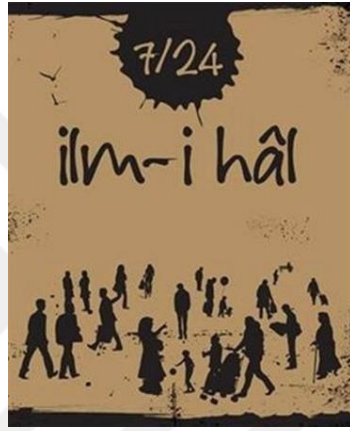
¹¹⁷ Buradaki kişinin Ahmet Hamdi Akseki olduğu ifade edilmektedir.

¹¹⁸ Ahmet Hamdi Akseki Güzel Dinim İlk İlmihalim, , İstanbul, 2012, s. 9.

Çalışmada hikâyelere oldukça fazla yer verilmiştir. Bu yönüyle olumlu olmasına rağmen anlatımda ikici tekil kişi yani karşıdan birinin çocuklara anlatması birinci tekil kişiye göre çocukları konudan biraz uzaklaştırabilir.

Bu eser de yeni olan maalesef sadece grafik tasarımıdır. En büyük eksiklik bütün ilmihallerde olduğu gibi bu çalışmada da yeni ve güncel konuların, yeni ve güncel hükümlerin olmayışıdır.

3. 7 / 24 İlm-i hâl, Durmuş, Alpaslan ve ark ¹¹⁹

Eser, yüz otuz yedi sayfadan oluşmuş fakat herhangi bir şekilde bölüm ya da ünitelere ayrılmamıştır. Konular yine klasik ilmihallerdeki gibi dizilmiştir. İman esasları, ibadetler (abdest, gusül, namaz, oruç, hacc, zekât, kurban,) sıla-ı rahim, helal ve haramlar, büyü ve fal, adab-ı muaşeret gibi konular işlenmiştir. Konu başlıkları ve konuyla ilgili metinler renkli kutucuklar içine alınmış, grafik tasarımlarla çalışma zenginleştirilip çocukların ilgisini çekecek düzeye getirilmiştir.

Eserin ön sözünde şu ifadeler var:

“Bu eser öğrenilmesi farz olan temel dini bilgileri sunan, Hanefi mezhebine göre hazırlanmış bir ‘günlük hayat kılavuzu’dur. On beş yaş ve üzeri gençler ve yetişkinler için hazırlanmıştır. Eserde teorik bilgilerden ziyade günlük hayatta sıkça karşılaşılan durumlarda nasıl davranılması gerektiğine dair bilgiler öncelenmiştir. Ayrıntılara girilmekten özellikle kaçınılmış, gerekli olan asgari düzeyde bilgi verilmeye çalışılmıştır. Açık, sade, net ve anlaşılır bir dil kullanılmaya gayret edilmiş, metnin kısa parçalar halinde sunulması ve

¹¹⁹ Durmuş, Alpaslan ve ark, 7/24 İlm-i Hal, Edam yay, İstanbul, 2015.

görsellerle verilen bilgilerin desteklenmesi yolu ile de verilen bilgilerin kolay algılanmasına katkı sağlanmıştır.”

Önsözde de görüleceği üzere eser farklı bir ilmihal ortaya koymak anlayışıyla yola çıkmış olsa da önsözdeki kelimelerin seçimi de dâhil hiçbir yeniliğin maalesef ortaya konamaması hayal kırıklığıdır.

Eserde sıradan ilmihal kitaplarına ek olarak görsellik yoğun olarak kullanılmıştır. Tarif edilen, ortaya konan kavramın aynı zamanda resminin verilmesi içeriği hareketlendirmiş fakat metin kısmında herhangi bir yenilik görülmemiştir.

Yeni bir tarz ortaya konulacaksa ve ilmihal kitaplarının özellikle çocuklara yönelik ilmihal kitaplarının sadece görsellik açısından değil de metin ve konuların güncelliği bakımından yenilenmesi gerekmektedir. İlmihallerin temel problemlerini çözmeden yeniliğin mümkün olamayacağını bu alanda çalışma yapan herkesin idrak edip çalışmaları o yönde devam ettirmeleri gerekmektedir.

4. Ev Okulu İlmihal 1-2-3, Hatice Işılak - Alpaslan Durmuş ¹²⁰

Ev Okulu Ne Demektir?

Günümüzde çocuğun eğitimi birçok ülkede büyük ölçüde örgün eğitim kurumları olan okullar tarafından yürütülse de ailenin, çocuğun eğitimi işlevindeki önemli rolü, önce batıda

¹²⁰ Işılak Hatice, Durmuş Alpaslan, Edam yay, İstanbul, 2007.

son dönemlerde de ülkemizde tekrar irdelenmeye başlanmıştır. Zira çocuk aile içinde, okulda öğrenmediği pek çok bilgi, beceri, yetenek ve tutum kazanabilir.¹²¹

Amerika ve batı dünyasındaki aileye ilişkin sorunlar nedeniyle aileye önem verilmesi konusunda ilk olarak dini çevrelerde bazı çalışmaların yapıldığı görülmektedir.¹²² Bu çalışmaların temelinde çocuğun din eğitiminin ailede gerçekleşmesi gerektiği düşüncesinin var olduğu söylenebilir. Zira kilise otoritesinin hâkim olduğu Katolik Hıristiyan mezhebinde çocuğun din eğitiminin aile ile kilise arasında olması ve devletin ilk elden müdahale etmemesi gerektiği kanaati yaygındır. Hatta bunu bir adım daha ileri taşıyıp çocuğun sadece din eğitiminin değil genel eğitiminin de aileye bırakılması gerektiği kanaati özellikle Amerika ve bazı batı ülkelerinde gittikçe yaygınlaşmaktadır. Örneğin Finlandiya’da çocukların eğitilmesinde asıl yetkinin devlette değil de ailede olduğu bildirilir.¹²³

Batılı bazı düşünürler modern toplumun, çocuğun eğitiminde aileyi ihmal ederek tamamen okula yönelmelerini hata olarak görmüşlerdir.¹²⁴

Bazı düşünürler zorunlu eğitime tamamen karşı çıkmışlardır.¹²⁵

Buradan hareketle Amerika ve bazı batı ülkelerinde ailede eğitim çalışmalarının ilk olarak ana-baba eğitimi üzerinden başladığı ve bu konuda önemli mesafeler alındığı söylenebilir. Örneğin; Fransa’da çocukların eğitimi için kilise görevlilerinin ana-babaları eğittiği belirtilmektedir. Bu düşüncelerin altında okulda verilen eğitimin çocuk için yeterli olmaması, okulun çocuğun kötü alışkanlıklar edinmesine olanak sağlaması, din eğitiminin yeterli düzeyde verilmemesi, okulda yapılan eğitimle çocukların bireysel ve kültürel farklarına bakılmaksızın tek tip insan yetiştirilmek istenmesi vs. gibi farklı nedenler yatmaktadır.¹²⁶ Bunlar Amerika’da ve bazı batı ülkelerinde birçok ailenin okula bakışını değiştirerek bu ailelerin çocuğunu kendi ortamında eğitmeye başlamalarına neden olmuştur. Bu düşünceler öncelikle Amerika toplumu ve bazı Avrupa toplumlarında zamanla gelişerek devlet okullarından tamamen bağımsız “Ev Okulu” olgusunu ortaya çıkarmıştır.

¹²¹ Karacelil, Süleyman; Çocuğuma Dinini Öğretiyorum, Timaş Yayınları, *İstanbul 2007, s.19.

¹²² Bilgili 2005, 133.

¹²³ Bolay, Süleyman, Din Eğitimi Raporu, Ankara Merkez İ.H.L. Öğrc. ve Mezunları Vakfı, Ankara 1995, s. 51.

¹²⁴ Alexis Carrel, İnsan Denen Meçhul, (Çev. Ömer Durmaz), Hayat Yay. İstanbul, 1999, s. 39.

¹²⁵ Baker Catherine, Zorunlu Eğitime Hayır, (Çev. Ayşegül Sönmezay), Ayrıntı Yay., 2.baskı, Nisan 1995..

¹²⁶ Baker, age s. 24-34.

Ev okulu uygulaması ebeveynlerin çocuğu, geleneksel bir devlet veya özel okul eğitimi yerine evde eğitmesi pratiği olarak tanımlanabilir.¹²⁷ Başka bir ifadeyle ev okulu, “ailelerin çocuklarını devlet ya da özel okulların dışında başka bir şekilde eğitmelerini sağlayan bir olanağı ifade eder”.¹²⁸ Ev okulu uygulamasının, Amerika ve bazı batı ülkelerinde bugün en hızlı yayılan alternatif okul modeli olduğu söylenebilir. Hatta Amerika’da bazı eyaletlerin bu süreçte ailelere maddi yardımlarda bulunduğu belirtilmektedir.

Ev okulu uygulamasında çocuklar sistemli bir şekilde evde eğitim görürler, okula genellikle gitmezler. Çocukların birincil öğretmenleri ebeveynlerdir ve çocukların her türlü sorumluluğu ebeveynlere aittir. Çocukların neyi ne kadar öğreneceğine onlar karar verirler.

Burada vurgulanması gereken konu, **eğitimin önemini kavramış ve donanımlı anne babaların varlığının esas olması** verilen eğitimin niteliğinin de iyi olmasını sağlayacağı söylenebilir. Ülkemizde sistemli bir “Ana-Baba Okulu” çalışmaları ilk olarak 1989’den itibaren başlayıp günümüze kadar biraz daha gelişerek devam etmiş olsa da¹²⁹ batıdaki gibi okullardan tamamen bağımsız ev okulu uygulamasının varlığından söz edilememektedir. Bunun en önemli nedenlerinden biri yasaların buna müsait olmamasıdır. Ancak ailelerde, ev okulu uygulamasında batıdaki bazı aileler kadar gerekli bilincin tam olarak olmaması da buna bir neden olarak gösterilebilir. Ülkemizde yapılan ana-baba okulu çalışmaları incelendiğinde genellikle çocuğun din eğitimi boyutunun ihmal edildiği söylenebilir. Ayrıca yapılan çalışmalar incelendiğinde birçoğunun okul öncesi eğitime yönelik olduğu görülmektedir. Buna AÇEV(Anne Çocuk Eğitim Vakfı) ile MEB Okul Öncesi Eğitimi Genel Müdürlüğü’nün birlikte yürüttüğu çalışmalar örnek olarak verilebilir. Okullarda verilen din eğitiminin de yetersiz olduğu birçok eğitimci, din eğitimcisi, yazar vs. tarafından belirtilmektedir.¹³⁰ Bu bilgiler ışığında ülkemizde çocuğun din eğitimi adına aile kurumu üzerinde daha çok çalışılması gerçeğinin ortaya çıktığı söylenebilir. Zira aile, çocuğun özellikle ailenin bağlı olduğu değerleri ve kültürünü öğrenmesine yardımcı olur. Bunu da belli oranda bilinçli bir şekilde kazandırmaya çalışır. Bu nedenle aile içinde çocuğa verilen eğitim yarı formel eğitim olarak kabul edilmiştir.¹³¹

¹²⁷ Farrell Lavren; Ryan, Tricia; Ev Okulu, (Çev.: Duygu Yasar), Zil ve Teneffüs Dergisi, Sayı 6, s.55-58.

¹²⁸ Aydın; Muhammet Sevki, Din Dersi Öğretmenlerinin Pedagojik Formasyonları, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 1996, s. 1-2.

¹²⁹ Yavuzer; Haluk; Aydoğmuş, Kayıhan; Batlas, Acar ve Diğerleri; Ana-Baba Okulu, Remzi Kitabevi, İstanbul 1998, s. 3-5.

¹³⁰ Ay, Mehmet Emin, Ailede ve Okulda İdeal Din Eğitimi, Mavi Yayıncılık, İstanbul 1997, s. 22.

¹³¹ Erden, Münire, Öğretmenlik Mesleğine Giriş, Alkım Yayınevi, İstanbul, s. 93.

Buradan hareketle ülkemizde mevcut yasaların bağımsız ev okulu uygulamasına izin vermemesi okulla birlikte aile kurumu üzerinde durarak yarı formel olarak kabul edilen ailede eğitiminin daha nitelikli hale gelebilmesi için gayret edilmesi gerektiği söylenebilir.¹³²

Ailede alınan iyi bir eğitim dolayısıyla din eğitimi çocuğun insanlarla olan ilişkilerinde nasıl davranışlar sergileyeceğinin temelini oluşturmaktadır. Zira çocuk psikolojisi üzerine yapılan bilimsel araştırmaların sonuçları, çocukluk yıllarında kazanılan davranışların büyük bir kısmının yetişkinlikte, bireyin kişilik yapısını, alışkanlık, inanç ve değer yargılarını biçimlendirdiğini ve sağlam bir kişiliğin temelini ilk çocukluk yıllarında atılabileceğini göstermiştir.¹³³ Çocuklar okula başladıklarında, sosyal hayattaki uyumlarında, başarılarında da ailede aldıkları eğitim ve din eğitimi çok önemlidir. Buradan hareketle anne ve babanın, çocukların gençlik ve yetişkinlik dönemlerindeki dini yapılarını son derece etkileyen çocukluk dönemine hassasiyetle eğilmeleri gerekmektedir. Ayrıca anne baba, ailede din eğitimi faaliyetini gerçekleştirirken söz konusu faaliyeti daha etkili kılma adına kendilerinin nitelik bakımından yeterliliklerini sağlamakla birlikte çeşitli araç gereçlerden de istifade etmek durumundadırlar. Ailede din eğitimi sürecinin temel öğelerinden biri araç-gereçlerdir. Araç-gereçlerin temel işlevi, ailede din eğitimi sürecini daha işlevsel ve etkili kılmaktır. Söz konusu eğitim sürecinin başarısı, eğitim amaçları ve konularına uygun yaklaşım, yöntem ve tekniklerin yeri ve zamanı geldikçe araç-gereçlerle desteklenmesine bağlı bulunmaktadır. Bu süreçte, kitaptan bilgisayarlara kadar çok sayıda ve çok çeşitli araç gereçten söz etmek mümkündür. Bu araç-gereçlerin en önemlilerinden birinin kitap olduğu söylenebilir. Burada ailede eğitim ve din eğitimi açısından çok önemli olan kitabı ele almak durumundayız.

Eğitim materyali olarak kitap, geliştirilen tüm modern araç-gerece rağmen hem örgün hem de yaygın eğitim kurumlarında yaygın olarak kullanılmakta ve temel bilgi kaynağı olarak önemli bir yer tutmaktadır.¹³⁴ Bunda kitabın, dayanıklı, ekonomik, kullanımının basit oluşu ve okuyucuya bireysel çalışma imkânı sunmasının rolü büyüktür. Ayrıca kitabın yaygın kullanılan eğitim materyali olması ve temel bilgi kaynağı olarak kabul edilmesinin de bunu etkilediği söylenebilir. Yaygın eğitim kurumlarından olan ailede, din eğitiminin daha işlevsel hale gelebilmesi ebetteki bu alana yönelik eğitim materyallerinin varlığı ile mümkündür. Çünkü gelişen birçok teknolojik araç-gerece rağmen çocuğun din eğitiminde kitap, anne babaya rehberlik ederek ailede din eğitimi sürecinin hem ekonomik hem kolay hem de daha

¹³² OKUR, Sinan, Ailede Din Eğitimine Yönelik Bir Materyalin İncelenmesi: (Ev Okulu İlmihal Kitapları Örneği), Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2011.

¹³³ Selçuk, Mualla, Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1991, s. 13.

¹³⁴ Demirel, Özcan, Planlamadan Değerlendirmeye Öğretme Sanatı, Pegem A Yayıncılık, Ankara, 2003, s. 40.

planlı ve devamlı olmasına yardımcı olduğu gibi çocuğa da bireysel çalışma imkânı sunabilmektedir.

Ailede eğitime yönelik yayımlanmış eserler incelendiğinde birçoğunun ailede çocuğunu eğitecek anne babanın eğitimi üzerinde durduğu söylenebilir. Buna örnek verecek olursak; 1998'den itibaren Ana-Baba Okulu çalışmalarını başlatan ve halende devam eden,¹³⁵ ailede eğitim hususunda birçok konferansı ve semineri bulunan uzman psikolojik danışman Dr. Fatih Kalkınç'ın "Okul Evde Başlar" kitabı incelendiğinde kitabın genellikle çocuğunu eğitecek anne babaya nasihatler şeklinde ele alındığını söyleyebiliriz. Ailede din eğitimine yönelik çıkarılmış kitaplar da incelendiğinde konuyu bu doğrultuda ele aldıkları söylenebilir. Buna örnek verecek olursak; Abdurrahman Dodurgalı'nın "Ailede Çocuğun Din Eğitimi" kitabıdır.¹³⁶

Dolayısıyla anne babaya nasihatten ziyade hem anne babaya rehberlik edebilecek hem de çocuğun bireysel çalışmalarına imkân sağlayarak, kendi dinini kendi gelişim düzeyine uygun ve doğru bir şekilde öğrenebileceği kapsamlı kitaplara ihtiyaç olduğu düşünülmektedir. Bu düşünceyle ailede din eğitimine yönelik hazırlanmış mevcut kitaplara bakıldığında Edam yayınları tarafından hazırlanan "Ev Okulu İlmihal 1, 2, 3" adlı kitapların bu konudaki en kapsamlı çalışmalardan biri olduğu söylenebilir.

Eğitim materyalleri, hedef davranışların istendik düzeyde çocuklara kazandırılmasında büyük kolaylık sağlayabilir. Çünkü eğitim materyalleri çocuğun ilgi ve dikkatini hedef davranışlara çekerek onun eğitim sürecine katılmasına katkı sağlar, yaparak ve yaşayarak öğrenmesine de yardımcı olur. Eğitim materyallerinden olan kitap, eğitimin amaçlarını gerçekleştirmek üzere çocuğun öğrenmesine kaynaklık eden en önemli materyallerdendir. Ayrıca kitap çocuğun eğitiminde ve kişiliğinin biçimlenmesinde önemli rol oynar.

Etkili bir eğitim materyali olarak kitap birçok özelliği beraberinde getirmektedir. Özellikle eğitim materyali olarak kitap, çocuğun ilgisini çekmeli, çocukta konuya karşı ilgi uyandırmalı ve okuma hevesini arttırmakla birlikte çocuğun bireysel çalışmalarına da olanak sağlamalıdır.

¹³⁵ Kalkınç, Fatih, Okul Evde Başlar, Fer Kitap Yayınları, İzmir 2010, s. 6.

¹³⁶ Ayrıca bakınız; M. Emin Ay'ın "Ailede İdeal Din Eğitimi", Süleyman Karacelil'in "Çocuğuma Dinini Öğretiyorum", Mehmet Zeki Aydın'ın "Ailede Ahlak Eğitimi".

Kitaplar, hem formel hem de informal eğitim etkinliklerinde yaygın olarak kullanılan bir eğitim materyalidir. Ailede din eğitimi de yarı formel eğitim etkinliklerindedir.¹³⁷ Dolayısıyla planlı ve nitelikli gerçekleşmesi gerekmektedir. Buradan hareketle ailede din eğitiminin planlı ve nitelikli gerçekleşmesinin önemli unsurlarından birinin nitelikli hazırlanmış kitapların varlığının olduğu söylenebilir. Zira nitelikli hazırlanmış kitapların, ailede din eğitiminde anne babaya, çocuğuna rehberlik yapmada yardımcı olabileceği gibi çocuğa da istendik davranışlar kazanmasını sağlamaya yardımcı olacağı söylenebilir. Bu bilgiler ışığında ailede din eğitiminde kullanılacak kitapların bir takım özellikleri taşıması gerekmektedir.

Sinan Okur yaptığı bu araştırmanın amacını şu şekilde ifade etmektedir: “Ev Okulu İlmihal 1, 2, 3” kitaplarının ailede din eğitimine yönelik eğitim materyallerinde bulunması gereken kriterlere uygun olup olmadığının belirlenmesidir. Bu temel amaç çerçevesinde söz konusu kitapların biçim ve içerik özelliklerinin söz konusu kriterlere uygun olup olmadığı incelenecektir. Bu araştırma ailede din eğitimine yönelik hazırlanmış bir materyalin incelenmesi yönüyle ilk olma özelliği taşımaktadır. Zira ülkemizde ailede din eğitimine yönelik hazırlanmış herhangi bir materyalin müstakil olarak incelenmediği söylenebilir. Araştırmanın bu açıdan önemli olduğu düşünülmektedir. “Ev Okulu İlmihâl 1, 2, 3” adlı kitapların ailede din eğitimine yönelik eğitim materyallerinde bulunması gereken kriterlere uygun olup olmadığını belirlemeyi amaçlayan bu araştırmanın verilerinin;

1. “Ev Okulu İlmihal 1, 2, 3” adlı kitapların eksiklerinin belirlenmesi ve daha nitelikli hale getirilmesi konusunda birtakım katkıların olacağı söylenebilir.

2. “Ev Okulu İlmihal 1, 2, 3” adlı kitaplarla ailede din eğitimi faaliyeti gerçekleştiren kişilere, kitaplardaki yetersiz hususları göstermek suretiyle, uygulamaların daha işlevsel hale getirilmesi konusunda katkıları olabilir.

3. Bu araştırmada elde edilecek bilgiler konuyla ilgili olarak yeni araştırmalar yapacak araştırmacılara birtakım katkılar sağlayabilir.

4. “Ev Okulu İlmihal 1, 2, 3” adlı kitapların incelenmesi bu kitapların olumlu ve olumsuz yönlerini betimler nitelikte olduğundan bundan sonra ailede din eğitimine yönelik kitap yazacak yazarlara ve yayınevlerine de kaynak olması açısından önem taşımaktadır.

¹³⁷ Erden, Münire, Öğretmenlik Mesleğine Giriş, Alkım Yayınevi, İstanbul, 1998, s. 93.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: BULGULAR VE YORUM

1. AİLEDE DİN EĞİTİMİ

Biyolojik bir varlık olarak, sınırlı davranışlarla dünyaya gelen insan, kısa sürede pek çok yeni davranış yapmaya başlar. Bu davranışların büyük bir kısmı öğrenme ürünüdür. İnsan yaşamında çok önemli rolü olan öğrenmeyi, günümüz psikolog ve eğitimcilerin birçoğu, yaşantı ürünü kalıcı izli davranış değişikliği olarak tanımlamaktadır.¹³⁸

Öğrenme genellikle kendiliğinden ve yönlendirilmiş olmak üzere iki şekilde meydana gelmektedir. Bireyin günlük yaşantısında gösterdiği davranışların büyük bir kısmı kendiliğinden öğrenmenin ürünleridir. Kendiliğinden öğrenme duyu organlarını kullanarak, deneme-yanılma ve model alma gibi değişik biçimlerde gerçekleşir. Yönlendirilmiş öğrenmede ise öğrenmeyi sağlayacak ortamı oluşturan bir başka kişi ya da aracın varlığı söz konusudur.¹³⁹ Bu öğrenmenin eğitim süreci sonunda meydana geldiği söylenebilir. En bilindik tanımıyla eğitim, bireyde kendi yaşantısı ve kasıtlı kültürlenme yoluyla istenilen davranış değişikliğini meydana getirme süreci olarak tanımlanmaktadır.¹⁴⁰ Eğitimin, insan gelişiminde, toplumların kalkınmasında¹⁴¹ ve ülkelerin ilerlemesinde ne kadar önemli bir fonksiyona sahip olduğu tartışma götürmeyen bir gerçektir.¹⁴² Eğitim faaliyetinin bir kısmı gelişigüzel, kasıtsız olarak, yaşam içinde kendiliğinden oluşan bir süreçtir. Bu tür eğitim informel eğitim olarak adlandırılır¹⁴³.

Aile içinde bazı davranışlar ve arkadaş gruplarında kazanılan bazı davranışlar informel eğitime örnek olarak verilebilir. Söz konusu eğitim genellikle kontrollü ve planlı olmadığı için, bu eğitim süreci sonunda bireyler farkında olmadan olumlu davranışların yanı sıra, istenmeyen olumsuz davranışlar da öğrenebilirler. Ancak aile yapılarının sürekli değişmesi, toplumun ihtiyaçlarının farklılaşması buna bağlı olarak eğitim anlayışının zamanla değişmesiyle informel eğitimin yerine planlı eğitim faaliyetleri daha da önem kazanmaya başlamıştır. Planlı eğitim etkinlikleri biçimsel (formel) eğitim olarak adlandırılmaktadır. Bu eğitim sürecinde bireyde davranış değişikliği meydana getirmek üzere, planlı ve kasıtlı bir

¹³⁸ Yeşilyaprak, Binnur; Aydın, Betül; Can, Gürhan ve Diğerleri; Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi, Pegem A Yay., Ankara 2004, s. 31.

¹³⁹ Erden, Münire; Öğretmenlik Mesleğine Giriş, Alkım Yayınevi, İstanbul, 1998, s. 19.

¹⁴⁰ Demirel, Özcan; Planlamadan Değerlendirmeye Öğretme Sanatı, Pegem A Yayıncılık, Ankara, 2003.

¹⁴¹ Eren 2001, 83.

¹⁴² Taşar 2001, 1

¹⁴³ Erden age. 1998, 16.

biçimde öğrenme ortamı düzenlenir.¹⁴⁴ Bu süreçte bireyin davranışları belli amaçlar doğrultusunda değiştirilir. Bunlar istendik davranışlardır. Formel eğitim örgün ve yaygın olmak üzere ikiye ayrılır.

“Örgün eğitim, belli bir yaş grubundaki bireylere, milli eğitimin amaçlarına göre hazırlanmış eğitim programlarıyla okul çatısı altında düzenli olarak yapılan eğitimidir”.¹⁴⁵ Örgün eğitim, okul öncesi eğitimden başlayıp üniversitenin sonuna kadar yapılan eğitim sürecini kapsar. “Yaygın eğitim ise, örgün eğitim olanaklarından hiç yararlanmamış durumda olanlara, gittikleri okullardan erken ayrılanlara ya da örgün eğitim kurumlarında okumakta olanlara ve meslek dallarında daha yeterli duruma gelmek isteyenlere uygulanan eğitimidir.”¹⁴⁶ Halk eğitim merkezlerindeki kurslar, resmi ve özel kurum ve işyerlerinde yapılan hizmet içi eğitim faaliyetleri ve ailede eğitim faaliyetleri yaygın eğitime örnek olarak verilebilir.

Toplumunu meydana getiren en temel dinamiklerinden biri olan aile, yaygın eğitim kurumlarından. Burada alınan eğitim çocuklar için çok önemlidir. Çünkü çocukluk döneminde şahsiyet çizgisinin şekillenmesi, çocuğun eğitiminde ailenin ne kadar önemli olduğunun göstergesidir. Aile eğitimini bir bütün olarak düşündüğümüzde bunun içerisinde din eğitimi boyutu da vardır. İnsanoğlunu, mensubu bulunduğu toplumun dinine yönelten, ona gerek kültürel gerekse eğitimsel anlamda etki eden sağlıklı bir aile müessesesi, çocuk için bedeni ve ruhi açılardan mükemmel bir yetişme ortamıdır.¹⁴⁷ Dolayısıyla çocuğun hayatının en önemli dönemini kendileri ile beraber geçirdiği aile, çocuğun genel eğitiminde olduğu gibi din eğitiminde de önemli fonksiyonu icra eden bir unsurdur.¹⁴⁸

¹⁴⁴ Erden age. 1998, 16.

¹⁴⁵ Erden 1998, 18.

¹⁴⁶ Demirel, Özcan; Seferoğlu, S. Sadi; Yağcı, Eset; Öğretim Teknolojileri ve Materyal Geliştirme, Pegem A Yay., Ankara 2001, s.9.

¹⁴⁷ Ay, Mehmet Emin; Ailede ve Okulda İdeal Din Eğitimi, Mavi Yayıncılık, İstanbul 1997, s. 14.

¹⁴⁸ Karacelil, Süleyman; Çocuğuma Dinini Öğretiyorum, Timaş Yayınları, İstanbul 2007, s. 18.

2. Aile İlmihallerine Dair İçerik Analizi

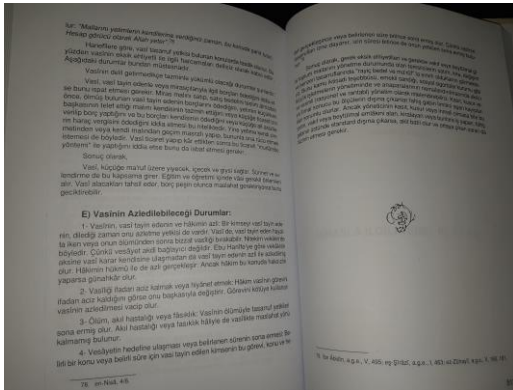
1. Dil ve Üslup

Aile ilmihallerinde kullanılan dil daha çok resmiyete yakın, samimiyetten uzak bir dildir. Mahkeme kayıtlarında kullanılan dil ve üsluba benzemektedir. Ağır başlı, net ve kesin ifadelerin kullanıldığı aile ilmihallerinde, kurallara riayetin ehemmiyeti anlatıldığından olsa gerek kuralcı bir dil, metnin tamamını kapsamıştır. Kanun hükmünde kararnamelere benzeyen bu dil ve üslupla dinin özü ve ruhu aktarılmaya çalışılmış belki bu sebepten dolayı hikmet kaybolmaya yaklaşmıştır. İncelediğimiz bütün aile ilmihallerindeki dil ve üslup aynıdır. Aynı kelime kalıpları ve hatta aynı cümleler.

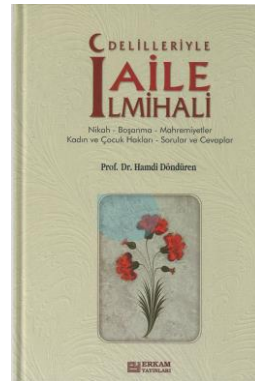
Aile ilmihallerinde ahenge ve anlaşılabilirliğe çok fazla dikkat edilmemiştir. Bazı kavramların izahı yapılmadan cümle içerisinde geçmesi muhatap kitlenin konuya hâkim olduğu kanaatiyle yazıldığını ortaya koymaktadır ki bu dil ve üslupta yapılan en büyük yanlışlardan biridir. Zira ilmihal kitaplarının ana okuyucu grubu maalesef kültürel anlamda zenginliği olmayan, toplumun kültürel anlamda orta ve alt kesiminde bulunan insanlarıdır. Bu gerçek göz ardı edilerek oluşturulan dil ve üslup başarısız olmaya ve anlaşılmamaya mahkûmdur.

2. Görsellik

Aile ilmihallerinde görsel materyaller sadece kitap kapaklarında kullanılmış, içerik kısmında ise hemen hemen hiçbir şekilde görsel materyale yer verilmemiş sadece aşağıda da görüleceği üzere küçük desenler konu ve bölüm aralarına serpiştirilmiştir.

Resim 1

Resim 2

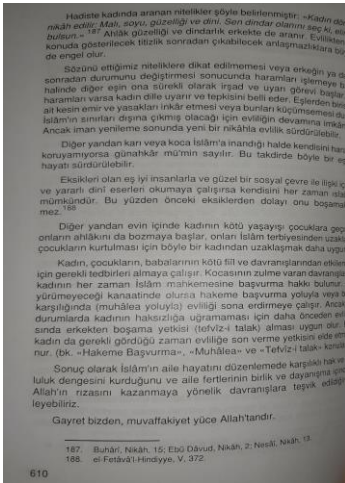
3. Aileye görelilik

Bir eşyanın ya da bir davranışın veyahut bir düşüncenin, bir fikrin hak ve hakikate muvafık olacak şekilde zuhur etmesi, var olması onun hangi amaçla ortaya çıktıysa tam da o amacı yerine getirmesiyle mümkündür. Aile ilmi hallerinin de en önemli özelliği “Aileye Görelilik” ilkesinin tam olarak sağlanmasıdır.

İçeriği tamamen aileyi ve o ailenin fertleri olan anne, baba ve çocukları ilgilendirmeli, onlarla direkt alakalı mevzuları barındırmalıdır. Bu yapılırken hangi topluma yönelik yazılmışsa aile ilmi hali, o toplumun ailevî problemlerinin tek tek tespit edilmesi gerekir. Özellikle problemlerin çözümüne yönelik tavsiyeler toplumun kültürel yapısına tam uyumlu olması, uç örnekler ve uç çözümler verilmemesi ve her kesimin yerine getirebileceği çözümler sunulması ilmi hal kitabının “Aileye Görelilik” ilkesinin vazgeçilmezidir.

4. İşlevsellik

Aile ilmi hallerinin okunabilir olabilmesi için kesinlikle sayfa sayısının azaltılması ve görselliğin artırılması gereklidir. Aile ilmi hallerinin tamamına yakını beş yüz (500) sayfadan fazla bir sayfa sayısına sahip. Bu durum okunabilirliği azaltan unsurlardan bir tanesidir. Kalın hacimli kitaplar her zaman okuyucusu tarafından eksi bir (-1) puanla karşılanır.

Resim 3

İşlevselliğin en önemli özelliği kişilerin dini açıdan karşılaştığı problemlere pratik çözümler sunmasıdır. Aile ilmi halleri toplumu oluşturan bireylerin el kitabı, el rehberi, hayat rehberi fonksiyonunu yerine getirebilen kitaplar olması, onların işlevselliğini en üst seviyeye taşıyacaktır. Bu da pratik çözümler sunmak, güncel problemleri çözecek bir ölçü, bir kıstasın

işleyen ve kendini sürekli güncel tutan, tutarlı ve sürdürülebilir bir çözüm mekanizmasının oluşturulmasıyla mümkündür.

Yani bir mihenk taşı, bir ölçü, bir terazi, bir kıstas, bir mekanizma ortaya konulur ve problemler bu mekanizmanın çalıştırılmasıyla, mihenk taşına vurulmasıyla çözülür. İşlevsellik tam olarak budur.

Piyasalarda mevcut aile ilmihallerinin böyle bir yapısı maalesef yoktur. Bu durum en büyük eksiklerden biridir. Bu çalışmanın ortaya çıkmasının nedeni de bu eksikliklerdir.

5. Kaynaklara Uygunluk

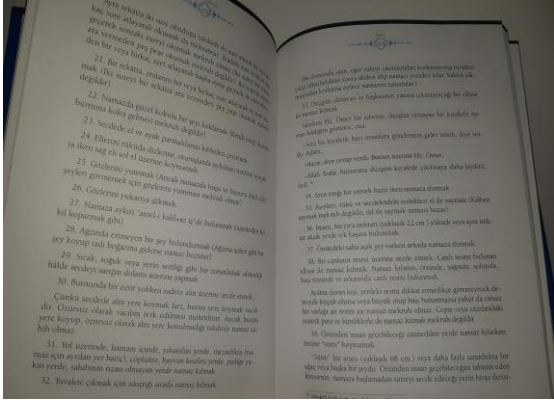
Aile ilmihallerinde her konu en az bir ayet ve bir hadis ile izah edilmeye çalışılmıştır. Özellikle yaratılış, hak ve hürriyetler, miras ve evlilik gibi konularda ayet ve hadislere bolca yer verilmiş, meseleler ayet ve hadislerin üzerinden izah edilmeye çalışılmıştır. Konuların dayandığı ayet ve hadisler genel olarak dipnotlarda gösterilmiştir.

Problem ise ayet ve hadislerin yorumlanmasında ortaya çıkmıştır. Bir ayet bir meselede delil olarak gösterilmiş aynı ayet başka bir meselede ise karşı delil olarak yorumlanabilmiştir. Meselenin temeli her cemaatin kendi görüşünü kabul ettirmek için ayet ve hadisleri kendi düşüncelerinin ekseninde yorumlamasından kaynaklanmaktadır. Burada bir asabiyet ve kendi fikrini bütün insanlara benimsetme gayreti vardır. Her cemaatin kendine ait ilmihalinin olmasının nedeni bu asabiye-i cahiliye hastalığıdır.

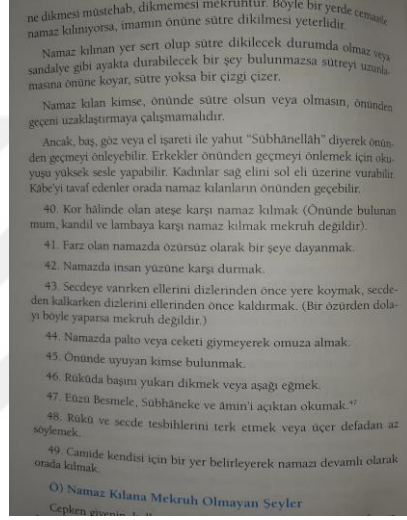
Kaynaklardaki bilgiyi Efendimiz (s.a.v.)'in pratik hayatta sergilediği tarz ve ahlak üzere değil de kendi cemaatimiz, kendi görüşümüz güç kazansın kaygısıyla topluma aktarmaya çalıştığımız sürece bilgi doğru olsa dahi insanları yanlış yönlendirecektir. Bu hastalıktan kurtulmak ve sahih bilgiyi sahih olan nebevî tarz ile insanlara ulaştırmak ilmihal kitaplarının temelini oluşturmalıdır.

6. Eğitsellik

Alan, konu ve isim itibariyle ilmihal kitapları tamamen eğitsel bir amaçla yazılan kitaplardır. Toplum nazarında kanun kitabı gibi algılanmasının sebebi budur. Eğitsellik ilmihal kitaplarının vazgeçilmezidir. Fakat bu konudaki problem bilgilerin sunumunda kanun kitaplarına yönelik olan tarzın en aza indirgenmesidir. Özellikle konumuzu teşkil eden aile ve çocuk ilmihallerinde konunun anlatım kısmında özen gösterilmesi gereken husus anlatım tarzının kanun maddelerini saymaktan uzaklaşıp hikâye etmek ve izah etmek şeklinde oluşmasıdır.

Resim 4

Resim 5

İlmihal kitaplarının her kelimesi, her cümlesi eğitsel olmak zorunda değildir. Konuların anlaşılmasına yardımcı olacak hikâyeler, menkıbeler ve yaşanmış olaylarla desteklenen bir anlatım tarzı daha kalıcı ve eğitselliğin amacını gerçekleştirici bir mahiyete sahip olabilir. Bu hususa çocuk ilmihallerinde dikkat edilmeye başlanmıştır. Fakat aile ilmihalleri maalesef henüz böyle bir anlatımla tanışmamıştır.

3. Çocuk İlmihallerine Dair İçerik Analizi

1. Dil ve Üslup

Çocuk ilmihallerinin muhatabı çocuklardır. Bir büyük için çocuk ilmihali yazılmaz fakat neticede çocuk ilmihalini yazan kişi yetişkin bir büyüktür. Bu sebeple çocuk ilmihaline dair yazılacak eserlerin sahipleri, çocuk psikolojisinde uzman olmalıdır.

Bir yetişkine hitap eder gibi çocuk ilmihali hazırlanması, alanında uzman olsun olmasın herkesin de bileceği gibi yanlıştır. Hedef kitleye karşı bir saygısızlıktır. Çocuklarla onlar gibi konuşmak, onların anlayacağı tarzda konuşmak iletişimin gücünü artırır ve verimliliği en üst seviyeye çıkarır.

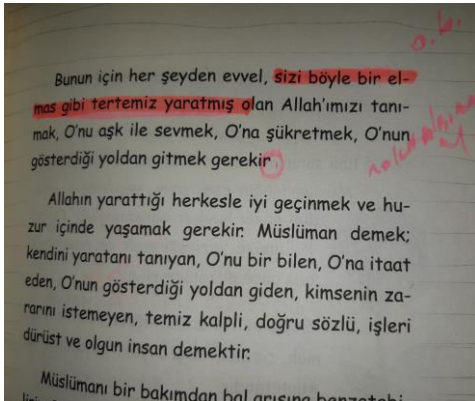
Verimliliğin en üst seviyeye çıkması, anlatılan konuların hedef kitle tarafından net bir şekilde anlaşılmasında dil ve üslubun önemi ilk sıralardadır.

2. Anlatım Bozukluğu

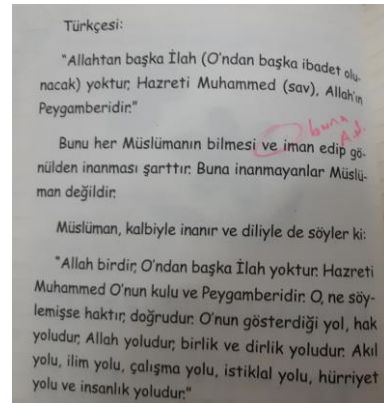
Çocuk ilmihallerinde metinsel anlamda kitabın dilinin büyüklere yönelik olması dışında kayda değer bir problem tespit edilmemiştir. Çocukların yazılan metni doğru anlaması açısından elbette dil bilgisi kuralları önem arz etmektedir fakat bizim tespitimiz yapılan bu anlatım bozukluklarının manayı çok etkilemediğidir.

Dil bilgisine yönelik yanlışlar anlatılmak istenenin önüne geçmese de bu yanlışların yapılmaması gerekir. Bu noktada özellikle çocuklara yönelik hazırlanan kitaplarda bu konuya çok daha dikkat etmek gerekir.

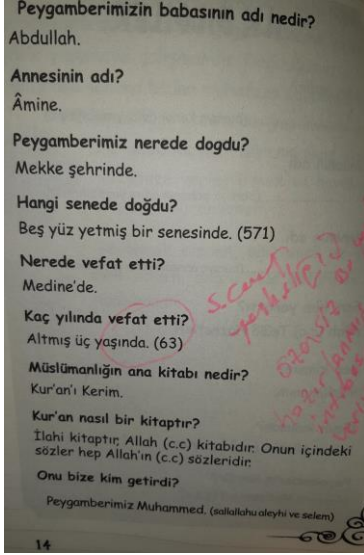
Yapılan yanlışlara kitaplardan örnekler verilecektir.

Resim 6

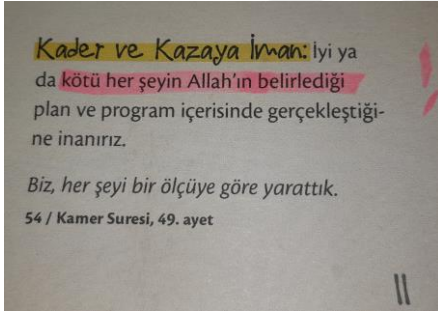
Resim 7

Resim 8

Güzel Dinim İlk İlmihalim, sayfa 14. Burada da görüldüğü gibi Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in kaç yılında vefat ettiği soruluyor fakat cevap yaş olarak veriliyor. Bu da gösteriyor ki maalesef çocuklar için hazırlanan bu ilmihal kitabının özensizliğini ortaya koyuyor.

Bir diğer problem ise anlam konusunda yaşıyor. Örneklerle izah etmeye çalışıyoruz.

Resim 9

Resim 10

7/24 İlm-i Hal¹⁴⁹ kitabının 11. ve 24. sayfalarında Allah'ın şerri yaratmasından bahsediliyor ki Rabbimiz hiçbir zaman şer yaratmamıştır. Yarattığı her şey mahza hayırdır, iyidir, güzeldir fakat sonradan insanların ve diğer varlıkların müdahalesiyle insanların ve diğer varlıkların su-i istimali neticesi şer oluşmuştur.

Bir diğer anlam karışıklığı belki anlam ve anlatım bozukluğu diyebileceğimiz ifade ise Etkinlikli Çocuk İlmihali adlı kitabın 15. sayfasında geçen şu ibaredir:

¹⁴⁹ Durmuş, Alpaslan ve ark, 7/24 İlm-i Hal, Edam yay, İstanbul, 2015.

Resim 11

Burada çocuk her zaman yanında olan meleklerle inanmakta ama her zaman yanında olmayanlara inanmamakta gibi bir anlam çıkabilir, belki de zorlama ile fark edilen bir durumdur ama yine de dikkat edilmesi elzemdir.

Bu ve benzeri yanlışlar elbette olacaktır. Hiçbir yayıncı hiçbir yazar asla art niyet taşımamaktadır. Buna elbette inanıyoruz fakat söz konusu sahih bilgi ise sahih bilginin doğru aktarılması ise söz konusu çocuklar ise azami derecede dikkat etmek, hassasiyet göstermek gerekir.

İlmihal kitaplarında özellikle çocuk ilmihali kitaplarında onların dil bilgisini ve doğru konuşma üslubunu en iyi şekilde öğrenmeleri açısından asla anlatım bozukluğu gibi yazım kurallarını ihlal edici hatalara düşmemek gerekiyor. Fakat sehven de olsa yayınlanan eserlere bakıldığında böyle bir durumun anlatılmak isteneni gölgelemeyecek nitelikte olduğu görülüyor. Bununla birlikte anlamı da değiştirecek ya da çocukların zihin karışıklığına sebebiyet verecek yazım yanlışlarının da derhal düzeltilmesi, kitap hazırlanırken özellikle çocuk ilmihal kitapları söz konusu ise yazım kurallarına büyük bir hassasiyetle yaklaşılması gerekmektedir.

3. Akıcı Olup Olmama

Çocuk ilmihalleri çocukların hedef kitle olarak seçildiği, çocukların okuyup anlayacağı kitaplar olduğundan akıcılık önemlidir. Akıcılığın sağlanmadığı kitaplar çocuklar tarafından okunmayacaktır. Böylece verimlilik, hedef kitleye ulaşma, eğitsellik gibi temel hedefler gerçekleşmeyecektir.

İlmihal konularının ağır konular olması, ifadelerin sıkıcı olması okunurluğu azaltan unsurlardır. Toplumun ilmihal okurluğunu yükseltmek açısından dezavantaj oluşturan bu unsurların giderilmesi noktasında akıcı bir üslup ve iyi bir kurgulama bu problemi çözebilir.

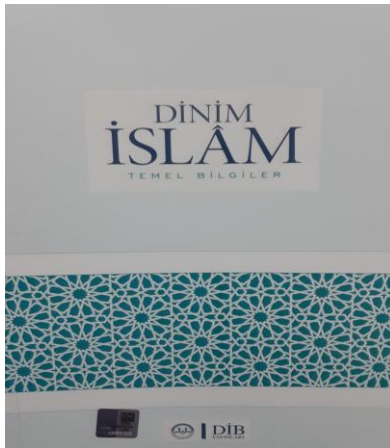
Hem aile ilmiyelerinde hem de çocuk ilmiyelerinde üslubun akıcı olmadığı görülmüştür. Çocuk ilmiyelerinde bu problem giderilmeye çalışılmış olsa da istenen seviyeye ulaşamamıştır.

4. Görsellik – Çocuğa Görelik

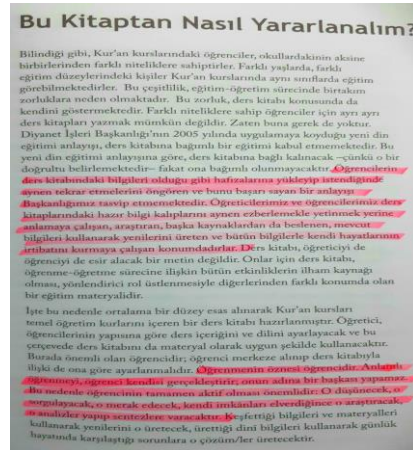
Çocuk ilmiyelerinde henüz yeni olsa da görsel malzemenin çokça kullanıldığı müşahede edilmektedir. Çocuk edebiyatının¹⁵⁰ bile yeni yeni algılanmaya ve önemsenmeye başladığı günümüzde çocuk ilmiyelerinin tarihi seyrine yeni başlaması yadırganmamalıdır. Geç kalınmıştır fakat kaçınılmaz bir gerçek olarak karşımıza yeni çıkmıştır çocuk ilmiyelerleri.

Tüm bu olumsuzluk ve geç kalınmışlıkla beraber diğer eserlere nazaran iyi bir ivme kazanmış olan çocuk ilmiyelerlerine her geçen yıl yenileri eklenmektedir. Çocuk ilmiyel kitaplarının gelişim süreci kronolojik olarak ele alındığında görsel materyal kullanımının her geçen gün arttığı müşahede edilmektedir. Bu durum görselliğin çocuk ilmiyelerinde vazgeçilmez bir unsur olduğunun kanıtıdır.

Aşağıda örnek giriş sayfası verilecek olan Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yayınlanmış olan Dinim İslam Temel Bilgiler kitabı bu alandaki ilerlemenin en bariz örneklerindedir. Yayınlanmış kitaplar arasında hem dil ve üslubu hem görselliği hem de çocuğa göreliği en üst seviyede uygun olan bu kitabın tek dezavantajı sayfa sayısının biraz fazla olmasıdır.

Resim 12

Resim 13

¹⁵⁰ Çocuk edebiyatı, gelişim süreci ve günümüzdeki durumu ile ilgili detaylı ve olgunlaşmış bir çalışma için bakınız: Dinî İçerikli Çocuk Kitaplarının Öğretmen Görüşleri Çerçevesinde Değerlendirilmesi, Dr. Öğretim Üyesi Muhammed Fatih Turanalp, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Eğitimi Bilim Dalı, Doktora Tezi, Konya, 2017.

5. Bir Davranış Biçimi Olarak Hal ilmi (ilm-i hal)

Bilimsel devrimler ani bir keşifle değil, aslında hep daha iyi soruların sorulmasıyla ortaya çıkmaya çok daha fazla yatkındır. Duygular eğer belirli tepkiler tarafından tetiklenmiyorsa o zaman nasıl oluyor? Duyguların nasıl oluştuğu konusunun ilmihal kitaplarıyla alakasını ortaya koymadan önce duygu nasıl oluşur ve bu duygular davranışlara nasıl dönüşüyor konusunu ortaya koymak istiyoruz. Klasik duygu görüşüne göre duyguların nesnel ve doğru değerlendirilmesinde yüzlerimiz kilit bir rol oynuyor. Bu fikir duyguların ve bu duyguların ifade ediliş şekillerinin evrensel insan doğasının çok eski bir parçası olduğu düşüncesidir. Bu düşünceye göre dünya üzerindeki tüm insanların, duygulara ait yüz ifadelerini herhangi bir eğitim almadan sergilediği ve ayırt edebildiği söylenir.¹⁵¹

İnsan yüzü her iki tarafında da bulunan kırk iki küçük kas ile kaplanmıştır. Göz kırpma ve göz açıp kapama, sırtma ve yüz ekşitme, kaşları kaldırma veya çatma gibi her gün yaptığımız rutin yüz hareketleri, kasılarak ve gevşeyerek bağ dokunun ve derinin hareket etmesine sebep olan yüz kaslarının birleşimi ile meydana gelir. Çıplak gözle bakıldığında dahi tümüyle hareketsiz olarak görülen yüzünüzde, kaslar kasılmaya ve gevşemeye devam eder. Klasik görüşe göre belirli bir hareket örüntüsü olarak yüzde meydana gelen her bir duygu aynı zamanda “yüz ifadesidir”. Mutlu olduğunuzda gülümsemeniz gerekir. Öfkeli olduğunuzda ise kaşlarınızı çatmanız beklenir. Bu hareketlerin ait oldukları duyguların parmak izlerinin birer parçası olduğu söylenir.¹⁵²

Barret'e göre duygunun bir şey olmaktan ziyade örneklerden oluşan bir kategori olması ve tüm duygu kategorilerinde muazzam bir çeşitliliğin varlığını fark etmesi onu klasik görüşün tam da doğru olmadığı sonucuna vardırıştır. Duygular olarak nitelediğimiz öfke, korku ve mutluluk gibi şeylerin aslında duygu kategorileri olarak düşünülmesi daha uygundur¹⁵³, diyor Barret. Peki, klasik görüş tam olarak neydi?

Klasik görüşe göre duyguyu algılamak için kavramlara ihtiyaç duyulmaz. Çünkü duyguların dünyadaki herkesin doğuştan itibaren ayırt edilebilen evrensel parmak izlerine

¹⁵¹ Barret, Barret, Lisa Feldman, *Beynimizin Parmak İzleri (Duyguların ve Zihnin Gizemli Öyküsü)*, İstanbul, 2018. s. 23.

¹⁵² Barret, age s. 23.

¹⁵³ Barret, age s. 48.

sahip olması gerekir. Uzun yıllar kabul edilen bu görüşün yanlış olduğu örnek ve delillerle izah edilmiştir.¹⁵⁴

Yaşanılan rastlantılardan, fotoğraflardan, filmlerden ve kitaplardan edinilen geçmişteki deneyimler insanın bugünkü hislerini anlamlandırır. Beyin duyuşal ve motor nöronlarını da kullanarak karşısındaki olayı daha önce yaşadıklarına göre bir kalp atışı kadar hızlı ve otomatik olarak simüle eder. Simülasyonlar insan beyninin etrafında yaşananların ne olduğuna dair yaptığı tahminlerdir.¹⁵⁵

Duygular insanın çevresindeki dünyaya verdiği tepkiler değildir. İnsan pasif bir duyuşal veri alıcısı değil duygularının aktif oluşturucusudur. Beyin duyuşal verilerden ve geçmiş tecrübelerden yola çıkarak anlam kurgular ve insanın eylemlerini öngörür.¹⁵⁶ Bu öngörünün dini hassasiyetle oluşabilmesi için çocuk doğar doğmaz kulağına ezan ve kamet okunur ve beyinde oluşacak bütün simülasyonların bu yönde olması için gayret sarf edilir.

Duygu kavramları, tümel duygu yönteminin başarısının arkasındaki gizli unsurdur. Bu kavramlar, esasında öyle olmasalar da bazı yüz ifadeleri duyuşal ifadeler olarak evrensel açıdan tanınabilir hale getirir. Doğrusu bütün insanlar birbirlerinin duygularına dair algılar kurgular. İnsan kendi duygu kavramlarını diğer insanların yüzlerindeki ve vücutlarındaki hareketlere uygulayarak diğer insanları mutlu, üzgün veya öfkeli olarak algılar. Aynı şekilde insanın duygu kavramlarını seslere de uygular ve duyuşal ses deneyimlerini de kurgular. Bunlar o kadar hızlı simüle edilir ki duygu kavramları gizlilikle çalışır ve duygular yüzden, sestem veya diğer herhangi bir vücut kısmından yayımlanıyor ve sadece onlar tespit ediliyor gibi gelir.¹⁵⁷

Klasik temel duygu görüşünün yanlışlığına dair ilginç bir örnek de şudur, deniliyor ki:

Saddam Hüseyin'in üvey kardeşi Amerikan duygu kavramlarını biliyor olsaydı Dışişleri Bakanı James Baker'in öfkelerini anlayabilir ve dolayısıyla ilk Körfez Savaşı'nın çıkmasını engelleyerek binlerce hayatın kurtulmasını sağlayabilirdi.¹⁵⁸ Çünkü savaş tahrip ve zulümdür.

¹⁵⁴ Bk. Barret, age s. 74.

¹⁵⁵ Barret, age s. 53.

¹⁵⁶ Barret, age s. 59.

¹⁵⁷ Barret, age s. 85.

¹⁵⁸ Barret, age s. 89.

Savaş, asabiye-i cahiliye, hamaset ve aldatmanın temel unsuru, kizbin, yalanın ta kendisidir. Aldatma o menfi cereyanın ahlâkî yapısının omurgasıdır. Deccal de süfyan da aldatıcıdır, kezzaptır. Beşerdeki bu menfi cereyan binlerle yıldır aldatarak gelmiştir. En son haçlı seferleriyle aldatmaya devam eden kilisenin karşısına Kant dikilmiş “salt akıl” demiştir. "Akıl bunu emretmez." demiştir Kant, herkes insan, demiştir. Ne zaman ki Kant çıktı, Hegel çıktı "**akıl**" dedi, kilisenin taassubu parçalandı, hamaset yıkıldı. Ondan sonra Avrupa sürekli terakki etti.

Savaş tahriptir. Kanla elde edilecek hiçbir şey yoktur. Zulmet, zulmet üstüne zulmettir. Beşerî münasebetlerdeki ihtilafları güç ve kuvvetle çözmek aklın yolu değildir. Peygamberler, varlığı faaliyet ve hareket neticesi bildiğinden, o faaliyet ve hareketin uğradığı neyse varlık ona göre ortaya çıktığından, hiçbir zaman mücadeleyi, savaşı, kavga ve gürültüyü kabul etmemişlerdir.

Savaş, aklın devreden çıkıp zulmetli kapıdan giren insanın ayağının takılıp yıkılmasıyla etrafındakileri devirmesi neticesi ortaya çıkan o ses ve o gürültüdür. Zulmet ademîdir. Varlık âlemiyle irtibatın kesilmesi neticesidir. Akıl onu da aydınlatmak için uğraşır. Nebîler, “Yapmayın siz varlıksınız, çıkın şu kapıdan aslığınıza dönün.” demişlerdir.

Savaş için ortaya konulan gerekçelerin hiçbiri aklın kabul edebildiği gerekçeler değildir. Kimsenin kimseden bir farkı, kimsenin kimseye de bir üstünlüğü yoktur. Varlıkta herkes varlıktır. O ahlâkî yapı önce kavga gürültü çıkarmakta sonra da çeşitli izahlarla onu kabul ettirmeye çalışmaktadır. "Onlar bize karşı." demektir mesela. Hâlbuki kimse kimseye karşı değildir. Eğer aldatanlar olmasa kimse kimseye bir şey yapmazdı.

6. Beynimizin Davranışlarımıza Etkisi

İnsan davranışlarına yön veren temel değer olarak baktığımız duyguların en temel malzemesi duydur, tıpkı un ve suyun ekmeğin temel malzemesi olduğu gibi. Ancak duydudan gelen bu hisler, sevinç ve hüzün gibi tamamıyla olgunlaşmış duygusal deneyimlerden daha basittir.

İnsan ister genellikle sakin, huzurlu akıp giden, hayatın değişkenliğinden etkilenmeyen biri olsun veya ister acı ve zevk ırmaklarında yıkanmış daha hassas, etrafında olup biten en ufak şeyden bile etkilenen biri olsun ya da ikisinin arasında bir yerde olsun, beyninizin oluşum şeması içine yerleşmiş duyularının arkasındaki bilim, insanın kendisini yepyeni bir şekilde görmesini sağlayacaktır. Üstelik yalnızca eylemlerini kontrol etmek adına birden ortaya çıkan duygularının insafına kalmadığı da görülür. Bu deneyimlerin asıl mimarı insandır. İnsan hislerinin bir ırmak gibi üzerinden akıp gittiğini düşünebilir ancak esasında bu ırmağın pınarı da insanın kendisidir.¹⁵⁹

İnsanlık tarihi boyunca türümüzün en bilgili üyeleri, insan beyninin yapabileceklerini delicesine küçümsemiştir, diyor Barret ve şöyle devam ediyor:

“Beyninizi vücut ağırlığınızın sadece yüzde ikisini oluşturduğu ve görüntüsü küçük gri bir jelâtin kütlesini andırdığı için bu tavır ilk bakışta anlayışla karşılanabilir. Ancak Antik Mısır’da dahi bu organ işlevsiz görülmüş ve ölen firavunların burunlarından çekilip çıkarılmıştır.

Nihayetinde beyin, zihnin tahtı olarak hak ettiği önemi sonunda kazanmıştır. Ancak fevkalade yeteneklerine hala yeterince itibar edilmemektedir. İlk bakışlarda beyin bölgelerinin, zamanlarının büyük çoğunluğunu uykuda geçiren ve sadece dış dünyadan bir uyarıcının gelmesiyle harekete geçen ‘tepkisel’ yapıda olduğu düşünülüyordu. Bu uyarıcı-tepki görüşü basit ve sezgiseldir ve esasında kaslarındaki nöronlar da bu şekilde çalışır; uyarılana kadar hareketsiz bekleyen kaslar, kas hücrelerinin cevap vermesi için harekete geçer. Dolayısıyla bilim insanları, beyinde bulunan nöronların da benzer şekilde çalıştığını varsaymıştır. Önünüzden devasa bir yılan kıvrılarak geçtiğinde bu uyarılma durumunun beyinde zincirleme bir tepkiye sebep olacağı düşünülüyordu. Nöronlar duyuşal bölgeleri harekete geçirecek, onlar da bilişsel ve duyuşal bölgeleri harekete geçirecek, daha sonra motor bölgelerdeki nöronlar harekete geçecek ve en sonunda da tepki verecektiniz. Klasik

¹⁵⁹ Bk. Barret, age s. 94.

görüş bu düşünce şeklini şöyle tasvir eder: Yılan ortaya çıktığında genellikle beyinde ‘kapalı’ pozisyonda olan bir ‘korku devresi’ bir anda ‘açık’ duruma gelerek yüzünüzde ve vücudunuzda değişikliklere sebep olur. Gözleriniz iyice açılır, çılgılık atarsınız ve kaçmaya başlarsınız.

Uyarıcı-tepki görüşü sezgiseldir, ancak yanlıştır. Beyninizde bulunan ve devasa ağlarla birbirine bağlanmış olan 86 milyon nöron asla dışarıdan gelecek bir tepki ile harekete geçmeyi beklemez. Bazen milyonlarca aynı anda olmak üzere nöronlarınız sürekli birbirini uyarır haldedir. İç güdümlü beyin aktivitesi olarak bilinen bu devasa uyarıcı şelaleleri, yeterli oksijen ve gıda sağlandığında doğumdan ölüme kadar akmaya devam eder. Bu aktivite dış dünya tarafından tetiklenen bir tepkiden çok farklıdır. Dışarıdan herhangi bir katalizör gerektirmeyen nefes alıp verme gibi bir aktivitedir.

Beyninizdeki iç güdümlü aktivite rastgele değildir; iç güdümlü ağlar adı verilen sürekli birlikte hareket eden nöronların birleşimiyle oluşturulurlar. İç güdümlü bir ağın elinde hazır bekleyen bir nöron havuzu vardır. Her seferinde ağ üzerine düşen görevi yerine getirir ve sahip olduğu farklı nöron grupları senkronize bir şekilde hareket eder. Bu davranış şeklini yozlaşma olarak hatırlayabilirsiniz. Çünkü burada da ağdaki farklı nöron dizileri aynı temel fonksiyonu meydana getirir. İç güdümlü ağlar, sinirbilimin geride bıraktığımız on sene içerisinde elde ettiği en büyük buluşlardan biri olarak kabul edilir.

Durmadan çalışan bu iç güdümlü aktivite merkezinin kalbinizi çalıştırması, ciğerlerinizi şişirmesi ve diğer dâhili fonksiyonlarınızın kusursuzca işlemlerini sağlaması dışında ne işe yaradığını merak ediyebilirsiniz. Esasında iç güdümlü beyin aktivitesi, ikinci bölümde kolektif bir şekilde simülasyonlar olarak adlandırdığımız rüyaların, dalgınlığın, hayal gücünün, aklın boşluğa düşmesi ve düşlerin çıkış noktasıdır. Aynı zamanda en temel hoş, hoş olmayan, sakin ve gergin hislerinizin kaynağı olan duyularınız da olmak üzere deneyimlediğiniz tüm hislerin üretildiği yer de burasıdır.

Durumun neden böyle olduğunu anlamak için konuyu bir de beyninizin bakış açısından görelim. Mumyalanmış antik Mısır firavunları gibi beyin de sonsuza kadar karanlık ve sessiz bir kutunun içine konulmuştur. Dışarı çıkıp dünyanın harikalarını doğrudan tadamaz; dünyada olup biteni görüşler, sesler, kokular ve bunlar gibi araçlara dönüşen ışık, titreşimler ve kimyasallardan elde ettiği bilgi parçalarından dolaylı olarak öğrenir. Beyniniz bu ışıkları ve titreşimleri anlamlandırmalıdır ve bunu yaparken kullanacağı ipuçları da sinirsel bağlantılardan oluşan devasa ağlarında simülasyonlar olarak kurguladığı geçmiş

deneyimlerinizdir. Beyniniz, gürültülü bir patlama gibi tek bir duyuşsal ipucunun, örneğin çarpan bir kapı, patlayan bir balon, bir alkış veya bir silah sesi gibi farklı kaynaklardan gelebileceğini öğrenmiştir. Farklı bağlamdaki olasılıklarını göz önüne alarak bu çeşitli kaynaklardan en alakalı olanı ayırt eder. ‘Bu belirli durumu ve beraberinde getirdiği görüşleri, kokuları ve diğer duyuları göz önüne alacak olursak, geçmiş deneyimlerimden hangisi az önce duyduğum sesle eşleşir?’ sorusunu sorar.

Ve böylece kafatasına sıkışıp kalan ve tek rehberi geçmiş deneyimler olan beyniniz, *tahmin etmeye* başlar. Tahminlerin genellikle ‘Yarın yağmur yağacak’, gibi gelecek hakkında verilen demeçler olduğu düşünülür. Ancak burada tahminlere, milyonlarca nöronun birbiriyle konuştuğu mikroskobik bir düzeyde bakıyoruz. Bu sinirsel konuşmalarda deneyimleyeceğimiz her bir görüş, ses, koku, tat ve dokunuş parçası ve gerçekleştireceğiniz her bir eylem tahmin edilir. Bunlar, beyninizin çevrenizdeki dünyada olup bitene ve sizi hayatta ve sağlıklı tutmak için ne yapması gerektiğine dair yaptığı en iyi tahminlerdir.

Beyin hücreleri düzeyinde tahmin, beyninizin burasındaki nöronların beyninizin orasındaki nöronları dış dünyadan gelecek herhangi bir uyarıcıya ihtiyaç duymadan çimdiklemedir. İç güdümlü beyin aktivitesi durmak bilmeyen milyonlarca tahminden oluşur.

Beyninizi tahmin ederek deneyimlediğiniz dünyayı kurgular. Geçmişinizden aldığı irili ufaklı bilgi parçalarını bir araya getirir ve her bir parçanın o anda içerisinde bulunduğunuz durum için geçerli olma ihtimalini hesaplar.

Tahmin etmek insan beyninin öylesine temel bir aktivitesidir ki bazı bilim insanları onu beynin birincil çalışma prensibi olarak görmektedir.

Tahminler, kafatasının dışından gelen duyuşsal veriyi öngörmekle kalmaz aynı zamanda onu açıklar.¹⁶⁰

Yanlış tahminler ise problem teşkil etmez. Bu tahminler dışarıdan gelen duyuşsal veriyi kullanan beyninizin çalışma talimatlarının sıradan parçalarıdır. Yanlış tahminler olmasaydı hayat çok sıkıcı olurdu. Hiçbir şey şaşırtıcı ve yeni görünmezdi ve bu yüzden beyniniz asla yeni şeyler öğrenemezdi.¹⁶¹

¹⁶⁰ Barret, age s. 97.

¹⁶¹ Barret, age s. 100.

Kısacası beyin, sadece dışarıdaki dünyadan gelen uyarıcılara tepki veren basit bir makine değildir. İç güdümlü beyin aktivitesini meydana getiren milyarlarca tahmin döngüsü olarak yapılandırılmıştır. Görsel tahminler, işitsel tahminler, tat ile ilgili tahminler, somatosensöri (dokunuş) tahminler, koku tahminleri ve motor tahminler beyin içerisinde seyahat ederek birbirlerini etkiler ve kısıtlar. Bu tahminler beyninizin öncelik verdiği veya görmezden geldiği dış dünyadaki duyu verileri tarafından kontrol altında tutulur.¹⁶²

Beyniniz sürekli tahmin ediyor ve en önemli görevi de sizi hayatta ve sağlıklı tutabilmek için vücudunuzun enerji ihtiyacını tahmin etmek. Bu önemli tahminler ve beraberinde getirdiği tahmin yanlışları, duyguların ortaya çıkışında anahtar bir malzeme gibi görünüyor. Yüzyıllar boyunca akademisyenler duyu verileri ‘tepkilere’ beyindeki belirli bölgelerin sebep olduğuna inandı. Şimdi sizlerin de keşfedeceği gibi söz konusu beyin bölgeleri herkesin düşündüğünün aksine duyunun oluşturulmasına, yüzyıllardır kabul gören bilimsel inanışı altüst edecek bir şekilde katkıda bulunuyor. Ve bir kez daha hikâyemiz hareketle başlıyor. Ancak bu hareket, bir spor dalındaki geniş hareketlerden ziyade vücudumuzun içerisinde meydana gelen hareketlerdir.

Vücudunuza dair tüm hareketlere, vücudunuzun içinde meydana gelen hareketler eşlik eder. Bir beyzbol topunu yakalamak için pozisyonunuzu hızlıca değiştirdiğinizde daha derin nefes almak zorunda kalırsınız. Zehirli bir yılandan kaçmak için kalbiniz, genişlemiş damarlarınızdan kaslarınıza glikoz yetiştirmek için kanı daha hızlı pompalar ve böylece nabzınızı artırarak kan basıncınızı değiştirir. Beyniniz, içindeki bu hareketlerden doğan hisleri temsil eder. Hatırlayacağınız üzere bu temsile duyu adı verilir.

Vücut-içi hareketleriniz ve bu hareketlerden doğan duyu sonuçları hayatınızın her anında meydana gelir. Siz spor yapmıyorken, bir yılandan kaçmıyorken ve hatta uyurken veya dinlenirken dahi beyniniz kalbinizin atması, kanın vücudunuza pompalanması, nefes almanız ve metabolizmadaki glikozun kullanılması için çalışmak zorundadır. Bu yüzden duyu devamlıdır. Siz aktif bir şekilde herhangi bir şeyi dinlemiyorken veya herhangi bir şeye bakmıyorken bile duyma ve görme sistemlerinizin sürekli çalışır halde olması gibi.¹⁶³

Kafatasına kilitlenmiş beyninizin bakış açısından yaklaştığımızda vücudunuz da beyninizin açıklaması gereken dış dünyanın bir diğer parçasıdır. Atan kalbiniz, şişen ciğerleriniz ve değişen vücut sıcaklığınız ve metabolizmanız beyninize gürültülü ve belli

¹⁶² Barret, age s. 104.

¹⁶³ Barret, age s. 106.

belirsiz duyuşsal veriler gönderir. Karnınızda oluşacak küçük bir ağrı gibi tek bir duyuşsal ipucu bile karın ağrısı, açlık, tansiyon, çok sıkılmış bir kemer veya diğer yüzlerce şeyi işaret edebilir. Beyninizin vücut hislerinizi anlamlandırabilmesi için onları açıklaması gerekir ve bu doğrultuda kullandığı en büyük araç gereci tahmindir. Yani beyniniz etrafındaki dünyayı *sizin vücudunuza* sahip birinin bakış açısıyla şekillendirir. Başınızın ve uzuvlarınızın hareketlerine ilişkin dünyadan aldığı görüşleri, kokuları, sesleri, dokunuşları ve tatları tahmin edişii gibi beyniniz aynı zamanda vücudunuz içerisinde meydana gelen hareketlerin duyuşsal sonuçlarını da tahmin eder.

Çoğu zaman vücudunuz içerisindeki hareketlerin oluşturduğu minyatür fırtınanın farkında olmazsınız. (En son ne zaman karaciğerim bugün çok fazla safra üretti galiba dediniz?) elbette bir baş ağrısını, ağzına kadar dolu bir mideyi veya yerinden çıkacakmış gibi atan kalbinizi doğrudan hissettiğiniz zamanlar da olur. Fakat sinir sisteminiz bu hisleri eksiksiz bir şekilde tecrübe edebilmeniz için tasarlanmamıştır. Çünkü öyle olsaydı, bu hisler tüm dikkatinizi sürekli dağıtırdı.

Duyuyu çoğunlukla genel manada tecrübe edersiniz: daha önce bahsettiğimiz o basit hoşnutluk, hoşnutsuzluk, uyarılma ve sakinlik hisleri gibi. Fakat bazen yoğun duyuşsal hisleri duygular olarak tecrübe edersiniz. Bu nokta kurgulanmış duygu teorisinde kilit bir unsurdur. Uyanık olduğunuz her anda beyniniz hislerinizi anlamlandırır. Bu hislerden bazıları duyuşsal hislerdir ve kendilerine verilen anlam bir duygu örneği olabilir.¹⁶⁴

Duygular dünyaya karşı verdiğiniz tepkiler değildir; duygular, dünyaya dair gerçekleştirdiğiniz kurgulardır, diyor Barret. *Evet, duygularımız rastgele, gelişigüzel, sıradan bir şekilde oluşmaz. Geçmiş yaşantımız, çevremiz, yaşadığımız toplum, okuduklarımız, gördüklerimiz ve yaşadıklarımızı temel alan beynimiz tüm bunları baz alarak karşılaştığımız olaya karşı duygularımızı kurgulamaktadır. Eğer duygularımızın doğru, dürüst ve hakka tam isabet etmesini istiyorsak yaşadığımız çevreye, bulunduğumuz topluma okuduğumuz kitaba, yediklerimize, içtiklerimize hatta aldığımız nefese kadar her şeye dikkat etmeliyiz. Oluşturulmuş ilmi hallerin nasıl oluştuğuna, nasıl yazıldığına dair aklımızı zorlamalı ve yazılan her kitabı kendi atmosferinde değerlendirmeliyiz. Kitaplar yaşanan toplumdan, o toplumu idare eden siyasal iktidardan, kitabı yazanın kendi duygularından asla bağımsız değildir.*

¹⁶⁴ Barret, age s. 107.

Duyguların nasıl kurgulandığını anlamlandırabilmek için beynin bazı kilit bölgeleri hakkında biraz bilgi sahibi olmanız gerekir. Duyu esasında tüm beyinde yaşanan bir süreçtir. Ancak birçok bölge, duyu için kritik olan özel bir şekilde birlikte çalışır. Duyu ağı vücudunuz hakkında tahminlerde bulunur, ortaya çıkan simülasyonları vücudunuzdan gelen duyuşsal veriyle test eder ve beyniniz tarafından oluşturulan vücudunuzun dünyadaki şeklini günceller.¹⁶⁵

İster sabah yataktan kalkarken olsun ister kahvenizden bir yudum alırken olsun, beyniniz ne zaman bir hareketi tahmin etse vücut bütçeleme bölgeleriniz bütçenizi buna göre ayarlar. Beyniniz vücudunuzun hızlı bir enerji patlamasına ihtiyacı olduğu tahmini gerçekleştirdiğinde söz konusu bölgeler, kortizol hormonu salgılaması için böbreklerinizdeki adrenal bezlerine talimat gönderir. İnsanlar kortizola ‘stres hormonu’ der ancak bu yanlıştır. Kortizol, enerji artışına ihtiyaç duyduğunuz anlarda salgılanır ki stresli olduğunuz zamanlar da bu anlara dâhildir. Kortizolun ana görevi hücrelerinize anında enerji sağlamak için kan akışınıza glikoz pompalamaktır. Örneğin koşabilmeniz için kaslarınızın esnemesi ve kasılması gerekir. Vücut bütçeleme bölgeleriniz, kan dolaşımınıza daha fazla oksijen alabilmek için daha derin nefes almanızı ve vücudunuzu hareket ettirecek olan kaslarınıza bu oksijeni yetiştirebilmek için damarlarınızı genişletir. Tüm bu dâhili hareketlere duyu hisleri de eşlik eder ancak sisteminiz bu hisleri eksiksiz tecrübe edebilmeniz için tasarlanmamıştır. Yani duyu ağınız aynı anda vücudunuzu kontrol eder, enerji kaynaklarınızı bütçeler ve tüm dâhili hislerinizi temsil eder.¹⁶⁶

Yazarın tahmin etme dediği kavramı biz burada saik olarak adlandıracağız. Saik niyet’in en uç noktası, en derin hali.

Tahminlerimizin yani Saiklerimizin isabetli olmasını istiyorsak yaşamadığımız çevre ve içinde bulunduğumuz toplumun hayatımızın amacına uygun olması şarttır. Bu her meselede bizim için en önemli husus olduğu gibi ilmihal kitaplarının yazılması ve yazılan kitapları oluşturan yapı da çevre ve toplumdan asla bağımsız değildir.

Arap yarımadasında yazılan ilmihal kitaplarının Anadolu’da, orta doğuda, İran’da, Türkî cumhuriyetlerinde Kafkasya’da Endülüs’te farklılık göstermesi ve bir bakıma çelişmesi hep bu çevre ve toplum yapısının farklılığındandır. Bu ise sebeplerin en masumudur. Bu noktada tehlikeli ve hatta zalimliğe varacak derecede problemlerin ortaya çıkmasına zemin

¹⁶⁵ Barret, age s. 108.

¹⁶⁶ Barret, age s. 111.

hazırlayacak sebep ilmihal kitapları yazılırken dönemin siyasi iktidarının bizzat müdahalesidir.

Her siyasi iktidar yazılan kitabın kendi muvacehesinde yazılmasını, kendi iktidarını güçlendirici niteliğe sahip olmasını ve kendi aleyhine bir unsurunda barındırmamasını istemektedir. Bu ise hakkın ve hakikatin zuhur edip ortaya çıkmasına karşı en büyük engeldir. Bu tehlikenin farkında olup da siyasal iktidarın değil de hakkın zuhurunun tarafında olan ilim adamlarının çektiği sıkıntıların çok az bir kısmı tarih kitaplarında yer almıştır. Maalesef siyasal iktidar buna da engel olmuştur. Ahmed bin Hanbel, İmam-ı Azam Ebu Hanife, İmam Malik gibi yüksek şahsiyetlerin hayatları bir numune olarak karşımızda durmaktadır.

7. Çocuklara İlmihali Nasıl Öğretmeliyiz?

İlmihal dersini yavrularımıza, çocuklarımıza nasıl öğretmeliyiz?

Osmanlı devletinin son devrinde yaşamış ve o dönem de yaptığı eğitim alanına dair yaptığı çalışmalarıyla dikkat çeken çıkan Satı Bey¹⁶⁷ ilmihal derslerine dair değerlendirmelerde bulunurken şu ifadeleri kullanmıştır:

“Diğer derslerde olduğu veçhiyle ilmihal derslerinde de bir netice alabilmek için ilmihal konularını çocukların zihnî, fikrî ve algı durumuna göre ayarlamak ve somut kavramlardan başlayarak dersi soyut kavramlara doğru götürmek, bu planla dersleri işlemek gerekir.”

Okul öncesi ve ilkokul dönemindeki çocuklara ilk olarak öğretilebilecek konuların başında itikad gelmektedir. Allah'ın birliği, Peygamberimiz s.a.v.'in nebiliği ve hayat-ı güzideleri, ahiret günü ve kıyametin varlığı gibi meselelerdir. Bu mevzularda dahi çocuklarımızın anlayabilecekleri seviyeye inilmeli, hayal dünyalarının renkliliği göz ardı edilmeden konular anlatılmalıdır.

Allah'ın sıfatları tesirleri ile birlikte izah edilerek anlatılmalı, bu sıfatların sadece isimlerini söyleyerek soyut kavramlar olarak bırakmamak, kısımlara ayırıp anlatmak gerekir. Bu anlatım muğlâklıktan uzak durarak yapılmalıdır.

Dinin pratiği anlamına gelen amellere ilişkin bilgilere gelince, bu vecibeleri anlatırken yaptırarak ve göstererek öğretmek kolay öğrenilmesini sağlayacaktır.

¹⁶⁷ Doğumu 1880 - ölümü 1969.

Abdest alırken öğrencinin hocası ile birlikte alması ve hocaların bu pratiklerinde edindikleri deneyimlerinden, çocukların hangi konularda zorlandığı hangisini kolay anladıklarını, ne tepki verdiklerini de göz ardı etmeden, bu tecrübelerin kesinlikle kitaplara yansımaları sağlayarak eğitim faaliyetini gerçekleştirmemiz gerekiyor.

Çocuklarımızı ürkütmemek için esasını oluşturmalıdır. Hem pratikte anlatırken hem de kitaplarda, ilmihal kitaplarında bu konular işlenirken olumsuz ve korkutucu kelimeleri değil de İslam'ın güzelliklerini ortaya çıkartacak, insanın ahlakına, iç dünyasına, kalbine, bedenine ve dünyasına kattığı değerler ifade edilmelidir.

8. Çocuk İlmihallerine Dair Değerlendirmeler

Toplum psikolojisine dair ne söylenirse tam isabet edilemeyecek bir toplumda yaşıyoruz. Hangi koşullarda nasıl tepki verip hangi değerleri hangi ortamlarda tezahür ettireceğimize dair asla kesin bir bilgiye sahip değiliz. Böylesine karmaşık bir toplum yapısında eğitimin, terbiyenin insanlara nasıl ve kimler tarafından sunulacağı elbette önemlidir.

Çocukların gözünde hayat anne ve babalarıyla irtibatlarıyla başlıyor. Babanın çocuğuna ayıracağı zaman elbette kısıtlı, anne ise sadece şefkat, merhamet ve ihtiyaç gözüyle çocuğuna bakıyor.

Terbiye dediğimiz olgu ciddiyet ve tavizsiz olmadan bünyeye yerleşecek bir karakter değilken bu terbiyeyi ailede çocuklara verecek olan “güçlü ve karakterli bir dede” faktörüdür. Dede çocuğun gözünde ehemmiyetli bir yere sahiptir. Vakur ama sevecen, ciddi ama şefkatli, çocuksu ama bilge...

İlmihal bilgisi dini yaşantıda insanın karşısına en erken çıkan kavramdır. Çocukluk yaşlarında imandan bahsedilmesi elbette zordur. Çocuğu imanını ne olduğuna ulaştıracak bir basamaktır ilmihal. Abdest almayı, namaz kılmayı öğrenirken zamanla bunları ne için ve kimin için yaptığını da sorgulayacaktır.

Bu devrede daha küçükken hatta ana rahmindeyken başlayan eğitim ve terbiye artık somut bir şekilde verilmeye başlanır. İşte güçlü dede figürüne de burada ihtiyaç duyulacaktır.

9. Çocukların Karşılaştığı İlk Dini Materyal: İlmihal Kitapları

İlmihalin lügat manası kısaca "hal ve durum bilgisi" demektir. Her bir Müslüman, başta iman ve ibadet olmak üzere kendini ilgilendiren dini kurallar ile yükümlüdür. İslam'da insanların bilgi ve yükümlülüklerinin hem muhtevası, hem de kalitesinin, yükümlünün durumu (hali) ile sıkı bir ilişkisi, etkili bir bağlantısı vardır. Bütün Müslümanların dini bilgi ve uygulama bakımından durumlarının kesiştiği, birleştiği bir ortak saha vardır, işte bu ortak sahanın bilgisine "ilmihal" denilmiş, bu bilgileri ihtiva eden kitaplar da aynı isimle anılmıştır.

İlmihal, bir Müslümanın günlük yaşantısında bilmesi gereken temel bilgileri ifade eder. İlmihal edebiyatının tarihi serencamını göz önünde bulundurduğumuzda, bu kavramın kelime olarak kullanılması ile telif türü olarak kullanılmasının ayrı ayrı ele alınması gerektiği anlaşılmaktadır. İlmihalin kelime olarak kullanımının hicri IV. miladi X. asırdan itibaren başladığını söylemek mümkündür. İli m öğrenmenin her Müslümana farz olduğunu bildiren hadisteki "ilm" kelimesi "ilm-i hal" olarak yorumlanmıştır. İlmihal adı verilen eserlerin telifine ise büyük ihtimalle hicri IX. miladi XV. asırlarda başlanmıştır. İlmihal kelimesinin ilk kullanımına, İmam Muhammed'in Kitabul-kesb adlı eserinde rastlanmakla birlikte, adı ilmihal olmasa da bu tarzda yazılan eserlerin ilki, Ebü'l-Leys es-Semerkandi'nin namaz konusunda kaleme aldığı Mukaddimetü's-salat adlı eseri kabul edilmektedir.

İlmihaller, Müslüman bireyin ve toplumun günlük yaşamındaki dini bilgi ihtiyacının kolayca karşılanması amacıyla yazılmış eserlerdir. Bu nedenle ilmihal yazımında kullanılan dil ve üslup kısa ve basit cümleler halinde olur. İlmihal kitaplarının konuları genelde itikat, ibadet ve ahlak içeriklidir. Bununla birlikte özel konularda yazılmış ilmihal kitaplarına da rastlamak mümkündür. Bu tür eserlerde entelektüel derinlik yerine daha ziyade dini pratiklerin öğrenilmesi amaçlandığı için mevzular sade bir şekilde ele alınmıştır. Genellikle belli bir mezhep esas alınarak yazılmış olmakla birlikte, az da olsa -özellikle son dönemlerde- mukayeseli ilmihal çalışmaları da göze çarpmaktadır. İlmihaller fıkıh alanının bir türü olarak başta fıkhi konuları içermesinin yanında, bir Müslümanın günlük hayatında ihtiyaç duyacağı bir takım akaid ve ahlakla ilgili konuları da kapsamaktadır. Son dönem bazı ilmihal kitapları hariç, ilmihallerin genelinde fikhî hükümler yalın olarak sadece nakledilmiş ve bunların dayandığı şerî delillere değinilmemiştir. İlmihalin tarihçesine baktığımızda, Hicri II. asırdan (miladi VIII. asır) itibaren yazılan risale şeklindeki muhtasar eserlerin ardından hacimli kitaplar yazıldığı, daha sonra ilmihal kitaplarına da kaynaklık edecek olan daha mufassal fıkıh

eserleri, uzun Şerhler ve haŐiyelerle bu telif hareketinin devam ettiği mŐzahede edilir. Zamanla halk işin temel konularda 6zlu bilgiler ihtiva eden, dili sade, anlatımı basit, hatta ezberlenmeye mŐsait eserlere ihtiyaÇ duyulmuş, bu sebeple Osmanlılar d6neminde ilk ilmihaller ortaya ŐıkmıŐtır.

Osmanlı'nın ilk d6nemlerinde başlayan ilmihal telifi, Tanzimat ve Meşrutiyet'le birlikte hız kazanmış ve yeni bir sŐrece girmiŐtir. Yeni eğitim kurumlarının aÇılmasıyla beraber, Őifah6 kŐltürden kitab6 eğitime doğru gidilirken ilmihalde de bir anlamda d6nŐŐm yaŐanmıŐtır. Tanzimat'tan sonra aÇılan okullarda programlara din dersleri yerleŐtirilmiŐti.

Ancak mevcut olan kitapların programlara yerleŐtirilen din dersinin iŐeriĐini karŐılayamaması ve bu durumun dini hayatı olumsuz y6nde etkileme endiŐesi, yeni din (ilmihal) kitaplarının telifini gerekli kılmıŐtır. Tanzimat d6neminde sonra yazılan ilmihallerdeki deĐiŐimin kitaplardaki bilginin muhteva ve metoduna da etki ettiği g6rŐlmektedir. Artık geŐmiŐte olduğu gibi dini hŐkŐmlerin ortaya konulmasında tek bir yol ve c6zŐmden bahsetmek yerine, muhtemel yaklaşımlardan bahsedildikten sonra birinin tercih edildiği veya tercihin okuyucuya bırakıldığı yaklaşımlar 6n plana Çıkmaktadır.

Osmanlıdan sonra Cumhuriyet d6nemi ile birlikte artık yeni bir telif tŐrŐ sayılan ilmihal, genellikle temel kaynaklara dayanan ve 6ncekilere g6re oldukŐa farklı ūrŐnlerle karŐımıza Őıkmaktadır. Cumhuriyet devri ilmihallerinin bir kısmında dua, vaaz ve irŐat mahiyetinde b6lŐmler de yer almakla birlikte, bŐyŐk c6oğunluğu sadece inanŐ, ibadet, ahlak ve gŐnlŐk yaŐayıŐ bilgilerini ihtiva eder. Bunlardan Ahmet Hamdi Akseki'nin İŐlam Dini ile 6mer Nasuhi Bilmen'in BŐyŐk İŐlam ilmihali 1980'li yıllara kadar c6k basılıp okunmuŐ, daha sonra yazılan ilmihallere de 6rnek teŐkil etmiŐtir.

10. İlmihal Türleri

İlmihal ve fıkıh kitaplarından faydalanırken öncelikle hangi mezhebe göre hazırlandığına dikkat etmek gerekiyor. Ülkemizde çoğunlukla Hanefî ve Şafîîler olduğu için bu mezheplere göre eserler yayınlanmaktadır. Özellikle Hanefîler için hazırlanmış eserler pek çoktur. Şafîîler için de son çeyrek asırda yapılan çalışmalar vardır. Bu konuda Halil Gönenç'nin Büyük Şafî İlmihali ilk akla gelen eserdir. Yine son on yılda yayınlanan Hasip Asutay ve Siraceddin Önlüer'in çalışmaları büyük bir boşluğu doldurmaktadır. Fakat yine de bu sahada yeni çalışmalara ihtiyaç duyulduğu bir gerçektir. Çünkü çocuklarımız hem algı güçleri gelişiyor hem de mantık yürütme biçimleri farklılaşıyor.

Konuların müstakil ele alındığı özel kitap çalışmaları da vardır. Mesela akaid, abdest, namaz, oruç, zekât, hac, alışveriş, hanımların özel halleri, evlilik ve nikâh gibi konularda yazılmış birçok eser mevcuttur. Bu gibi eserler de daha detaylı bilgi edinme imkânı sağlamaktadır.

Miftâhu'l-cenne olarak da bilinen Mızraklı İlmihal Osmanlı geleneğinde ilmihal kelimesinin geçtiği ilk eserdir. Eserin müellifi tespit edilememiştir. Ancak Süleymaniye Kütüphanesinde, Yazma Bağışlar nr. 1164'de kayıtlı bulunan nüshada müellifle ilgili "Mızraklı Efendi" kaydı geçmektedir. 1260'da (1844) istinsah edilen bu nüshanın girişinde Halebî ve Mülteka'dan faydalanıldığından bahsedilmesi, kitabın telif tarihi hakkında bazı ipuçları vermektedir. Bu bakımdan Mızraklı İlmihal'in 16. yüzyıldan sonra telif edilmiş olma ihtimali söz konusudur.¹⁶⁸ Mızraklı İlmihal'in konuları arasında abdest, gusül, teyemmüm, namaz, oruç, hac, peygamberlerin sıfatları, imanla ilgili hususlar, meleklere ve kitaplara iman, Allah'ın sıfatları, elli dört farz, iman-İslâm-ihlâs, küfür ve şirk gibi hususlar vardır. Osmanlı toplumunda çok okunmuş ilmihal kitaplarının başında gelen Mızraklı İlmihal yalnız okunmakla kalmayıp aynı zamanda ezberlenmiş, hatta İstanbul, Rumeli ve Anadolu'da sıbyan mektepleri gibi resmî eğitim kurumlarında da din bilgisine başlangıç kitabı olarak okutulmuştur. Etkinliği günümüze kadar devam etmiş olan eser günümüzde birkaç kez günümüz Türkçesine çevrilmiştir.

¹⁶⁸ Çoruhlu, Tülin, Mızraklı İlmihal, DiA, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2001, XXX, 5.

Büyük İslâm İlmihali Günümüzde Hanefiler için en ideal eser Ömer Nasuhi Bilmen'in¹⁶⁹ (d: 1882 v: 1971) ilmihalidir.

Bazı ilmihal kitaplarında kullanılan malzemenin sıhhati günümüzde eleştiri konusu yapılmaktadır. Örneğin Tenbihü'l-ğafilîn, Şir'atü'l-İslam, İmadü'l-İslam, Saadet-i Ebediyye ve Yeni Amentü Şerhi gibi eserlerde kullanılan bilginin sıhhati tartışılmakta ve söz konusu eserlere bazı eleştiriler yöneltilmektedir. Ancak tenkit konusu yapılan bütün bu hususiyetlerine rağmen, bu tür eserlerin halk nezdindeki yaygınlıkları ve etkinliklerinin halen devam ettiği gözlemlenmektedir.

Bu gibi ilmihal kitaplarında bilgiyi ve malzemeyi doğru sunma prensibinin zaman zaman ihmal edildiği, hadis adı altında nakledilen bilginin sıhhati konusunda çok riayet edilmediği görülmektedir. Bu durum İslami ilimlerin genelinin bir problemi olmakla birlikte bu hususun yoğunlaştığı eserler arasında halk kitapları ilk sıralarda yer almaktadır. İşte halka dini bilgi vermeyi hedefleyen ilmihaller de bundan azami ölçüde etkilenmişlerdir.

Konuların işlenmesi sırasında veya örneklendirilmesi durumlarında sahih olmayan rivayetler kullanılabilmiştir. Sahih olmayan haberlerin kullanılma sebepleri araştırılırken şifahî gelenek ile kitabî gelenek arasındaki farklılığı konusunu göz önünde bulundurmak gerekmektedir.

Ait oldukları dönemin özelliklerini taşıyan ilmihallerde kapsam, içerik, dil ve üslup bakımından farklılıklar görülmektedir. İslami ilimlerin entelektüel düzlemde incelendiği klasik fıkıh eserlerinden, ele aldığı meseleler ve konuyu sunuş biçimi açısından farklılık arz eden ilmihallerin, genel olarak dini ilimlerle meşgul olamayan halk kesimi ile eğitime yeni başlayan talebeler dikkate alınarak yazıldığı anlaşılmaktadır.

Muhatap kitle halk olduğundan bu tür eserlerle yapılmak istenen salt İslami bilgi sunmak değil, kitlenin dilli bilgiyi, dolayısıyla dini eğitimi almalarını temin etmektir. Bundan dolayı genelde müelliflerin konuların anlatımı sırasında muhtemel yorumlardan birini tercih edip ortaya koydukları ve diğer görüşlere pek de itibar etmedikleri müşahede edilmektedir.

¹⁶⁹ Türkiye Cumhuriyeti'nin beşinci Diyanet İşleri başkanı, fıkıh ve tefsir âlimi. 1883'te (hicrî Rebûlevvel 1300, Rûmî 1299) Erzurum'un Salasar köyünde doğdu. Babası Hacı Ahmed Efendi, annesi Muhîbe Hanım'dır. Küçük yaşta iken babasının vefatı üzerine Erzurum Ahmediyye Medresesi müderrisi ve nakîbüleşraf kaymakamı olan amcası Abdürrezzak İlmî Efendi'nin himayesinde yetişti. Amcasından ve Erzurum müftüsü Narmanlı Hüseyin Efendi'den ders okudu. (DİA, Bilmen, Ömer Nasuhi, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2001, VI,162.)

Modern dönemde ilmihaldeki asgari müşterek bilginin muhtevasının ve metodunun değiştiği görülmektedir. Artık geçmişte olduğu gibi dilli hükümlerin ortaya konulmasında tek bir yol ve çözümden bahsetmek yerine, muhtemel yaklaşımlardan bahsedildikten sonra birinin tercih edildiği veya tercihin okuyucuya/hitap edilen kesime bırakıldığı yaklaşımlar ön plana çıkmaktadır. Mesela Türkiye Diyanet Vakfı tarafından yayımlanan ilmihal ile Zihni Efendinin Nimet-i İslam'ı veya daha önceki dönemlerin ilmihalleri mukayese edildiğinde bahsedilen yaklaşım farklılıkları çok açık bir şekilde müşahede edilecektir.

Bu durum Osmanlı'nın klasik toplum anlayışı ve yapısı ile bugünkü global dünya veya ulus-devlet arasındaki değişimi ve ihtiyacı da ortaya koymaktadır. Bugün değişen dünya şartları, toplum ve halk algılayışlarındaki farklılıkların devam etmesi daha farklı yaklaşım ve ihtiyaçları gündemde tutmayı gerekli kılmaktadır.

Sonuç olarak gelenekselleşen ilmihal kültürünün, dini bilgilere ulaşma ve gündelik hayatta karşılaşılan problemlerin çözümünü kolaylaştırma vazifesini üstlenme açısından büyük fonksiyonları olduğu görülmektedir. Bu amacın teminine matuf olan bu gelenek, dini bilgilerin toplum vasatına yayılmasını, çeşitli hayat standartlarına sahip kitlelerin bu bilgilere kolayca ulaşmasını ve yaşantılarını bu esaslara uygun bir şekilde tanzim etmelerini sağlamaktadır.

Bundan sonra yapılacak ilmihal çalışmalarında şu hususlara dikkat edilmesinin yararlı olacağı kanaatindeyiz:

İçerik olarak, İslam'ın inanç, ibadet ve günlük yaşayışa ilişkin hükümlerine temel bilgiler şeklinde yer verilmelidir. Yeni yazılan ilmihal kitaplarında esas alınan ve artık geleneksel hale gelmiş olan akaid, ibadet (kısmen muamelat), ahlak (ve siyer) sistematigi, Cibril hadisine de uygun düşmektedir. Bu sistematige aynen riayet edilebileceği gibi alan daraltılarak tek bir konuda (mesela hacc ilmihali gibi) yeni kitaplar hazırlanabilir. Keza halkın her kesimine hitap eden ortak ilmihal kitapları yanında farklı yaş, meslek vb kesimlere hitap eden daha özel çalışmalar da yapılabilir.

İlmihal kitaplarının hedef kitleye uygun olarak, şu ana kadar bu alanda yazılmış diğer nitelikli çalışmalar ile kaynak kitaplardan istifade ederek hazırlanmasına özen gösterilmelidir. İlmihal kitapları, sahasının uzmanı ilim adamları tarafından, klasik literatürde yer alan bilgiler güncelleştirilerek ve günümüz problemlerine çözüm önerileri getirilerek, İslam mesajının

günümüz fert ve toplum hayatının bütün alanlarını kapsayacak tarzda bütünlüğü ve tutarlılığı korunarak kaleme alınmalıdır.

İlmihal kitaplarının okuyucuya, gerek Allah karşısındaki, gerekse toplum içindeki konum ve sorumluluğunu hatırlatması ve ona hayatın bütün alanlarında doğru, güzel ve iyiye rehberlik etmesi hedeflenmelidir. Özellikle ibadetler ve günlük hayatta karşılaşılan önemli meseleler konusunda Müslümanı, vahiy ve sünnetle buluşturmak amacını taşımaktadır. İbadetlerin fikhî/hukukî niteliği, genellikle ilmihal kitaplarıyla öğrenilmektedir. Bu alandaki bazı eserler, dilinin çok ağır oluşu veya içeriğinin günümüz insanının anlayışına uygun olmayışı sebebiyle, okuyucuya yeterli ölçüde yararlı olamamaktadır. Bazı çalışmalar ise, hikmet ve yararlarını zikretmeden, konuların sadece fikhî/hukukî durumunu sistematik bir biçimde sunmaktadır.

Aslında ibadetlerin, duyuş ve düşüncelerimize, kısacası topyekûn hayatımıza yansımalarının sosyolojik, psikolojik, iktisadi, sanatla ilgili ve kültürel yönlerden ele alınıp yorumlanması, apayrı ve çok ciddi çalışmalara muhtaçtır. Ancak hiç olmazsa ibadetlerin hukukî/fikhî yapısı ortaya konulurken, bunun yanında mümkün mertebe hikmet boyutlarına da temas edilmesi yararlı olacaktır. Özellikle ibadet konuları incelenirken ilk önce, genel olarak ibadetin anlam ve gayesini (hikmetü't-teşri') bildirmek üzere söz konusu ibadetin ilke ve amaçlarından bahsedilip ondan sonra ibadetin yapılışına ilişkin teferruata, mevcut şekli bilgi ve hükümlere geçilmesi kanaatimce daha iyi olacaktır. İlmihallerin yazımındaki amaç, toplumu oluşturan bireylerin temel dini bilgileri kazanmalarını sağlamak ve yine dini pratikleri doğru bir şekilde yerine getirmelerine yardımcı olmaktır. Bu nedenle ilmihal yazımında kullanılan dil sade ve anlaşılır olmalıdır. İlmihalde aktarılan bilgilerin sıhhatli olmasına son derece özen gösterilmelidir. Okuyucuya sadece kuru bilgi verilmemeli, ona rehberlik yapmada yardımcı olabilecek ve bu alanda araştırmaya sevk edecek şekilde motivasyonu arttıracak hususlara dikkat edilmelidir.

Konular birbiriyle bağlantılı bir şekilde işlenmeli, okuyucunun zihinsel gelişimine ve anlamlı öğrenmelerine katkı sağlar nitelikte olmalıdır.

İlmihal kitaplarında konuları okuyucunun zihninde daha somut ve kalıcı hale getirmek için kavram haritasından ve örneklendirmelerden daha fazla yararlanılabilir. Konulara ön hazırlık olması ve konuların anlaşılmasını kolaylaştırmaya yardımcı olabilecek temel kelime ve kavramlarla ilgili sözlük ve hazırlık çalışmalarına kitapların içinde konu başlarında veya en azından kitapların son kısmında yer verilebilir.

Konuyla alakalı -varsa şayet- farklı görüşler uygun bir dille sunulmalı, bu hususta hem aşırı serbestiyet hem de taassuptan, diğer bir ifadeyle ifrat ve tefritten uzak bir yöntem takip edilmelidir. Gerek kendisine sunulan bilgi konusunda şek veya tereddüt göstermemesi, gerekse farklı hükümlerle alakalı olarak tercih yapma imkânı bulması hususunda okuyucu kitlenin beklentileri dikkate alınmalı ve mümkün merteye karşılanmalıdır. Okuyucuya geleneksel fıkıh kültürünü vermek yanında, bu bağlamda makul ve uygulanabilir çözüm önerileri de sunulmalıdır. Konuların isleniş tarzı, okuyucuyu araştırmaya sevk etmeli ve yeni düşünceler ortaya çıkarmayı da hedeflemelidir.

Cep kitapları dışında, kapsamlı olarak hazırlanan ilmihal kitaplarında hükümlerin dayandığı deliller genel olarak verilmeli, kaynaklar alt notlarda gösterilmelidir. Kitapların hazırlanmasında belirli bir mezhep esas alınmışsa şayet, bu durumda önemli noktalarda sağlıklı bir muhakeme yapabilmeye zemin hazırlaması için diğer fıkıh mezheplerinin ve çağımız İslam bilginlerinin görüşlerine de yer verilmeli, gerektiğinde bunlar arasında gerekçesi de açıklanarak tercihlerde bulunulmalıdır.

Asırlardır tartışılan ve halen de tartışmalı olan bazı konularla ilgili çeşitli görüşler, mümkün olduğunca mukayeseli ve dayandıkları deliller de verilerek ele alınmalıdır. Her görüş, mümkün merteye ana kaynaklardan, özellikle de eseri bulunan görüş sahibinin kendi eserinden alınmalıdır.

Bununla birlikte bir konuda fıkıh kültüründe farklı görüşlerin bulunmasının birey açısından ne anlama geldiği ve bunlardan nasıl ve hangi ölçülerde yararlanılabileceği hususu hem başlangıçta metodoloji olarak işlenmeli hem de yer yer özel olarak belirtilmelidir.

Zira yaşadığımız çağda dünya küçülmüş, çeşitli mezheplere mensup Müslümanlar hac, umre, iş seyahati, turizm veya iletişim yoluyla sık sık bir araya gelir ve görüşür olmuştur. İbadetlerde ayrıntı sayılabilen mezhep ayrılıklarının çıkış sebeplerine kısaca yer verilmesi, farklı mezhepten olan müminlerin, özle ilgisi bulunmayan meselelerde müsamahalı davranmalarına katkı sağlamış olacaktır. İlmihal kitaplarında, konu aralarına serpiştirilmiş yahut kitabın sonunda ek bir bölüm halinde, günlük hayatla ilgili çeşitli hükümler üzerinde durularak, aile hayatı veya ticari ve ekonomik hayatta güncel olarak karşılaşılan problemler ve pratik çözüm yolları işlenebilir.

Ancak yazar ve aynı zamanda okuyucu, İslam'ın bütün hükümlerinin bir eserde yer aldığı zannına da kapılmamalıdır. İslam, doğumdan ölüme kadar fert ve toplum hayatıyla

ilgili münasebetleri düzenlediği için, geniş kaynak eserlerde bunların açıklanmış olduğu gerçeğine işaret edilmelidir. İlmihal kitapları yazılırken, hissi ve önyargılı olanları bir yana, bu konuda yapılmış bilimsel ve yapıcı eleştiriler mutlaka göz önünde bulundurulmalıdır.

Bugün artık gerekli olan herhangi bir ilmihal değil, özellikli bir ilmihaldir: metot ve muhteva bakımından çağın şartlarını karşılayacak özellikte, çeşitli yaş ve meslek gruplarına hitap eden ilmihaller yazılmalıdır.

Kısacası yeni yapılacak ilmihal çalışmalarında akaid, ibadetler, haramlar ve helaller, aile hayatı, ticari ve sosyal hayat da dâhil olmak üzere günlük hayatı kuşatan temel dini ve fikhî meseleler, dinin asli kaynaklarına ve genel kabul görmüş bilimsel metotlara bağlı kalınarak, günümüzdeki gelişim ve değişim de göz ardı edilmeden ele alınmalıdır. İlmihal kitaplarının umuma hitap ettiği ve verilen ölçülerin genel çerçeveli olduğu göz ardı edilmemelidir. Dolayısıyla herkesin özel meseleleriyle alakalı bilgileri bu tür kitaplardan öğrenip günlük hayatta uygulamaya çalışırken mutlaka işin ahiret boyutunu ve titizliğini de göz önünde bulundurması gerekmektedir. Genel anlamda Yüce Allah'ın hoşnut ve razı olduğu, temelinde iman ve ihlâs bulunan her iş ibadettir. İlmihal kitaplarının da esas hedefi bu doğrultuda Müslümanlara faydalı ilim öğretmek olmalıdır.¹⁷⁰

¹⁷⁰ Memduhoğlu, Adnan, İlmihal Edebiyatının Tarihi Serencamı, Ekev Akademi Dergisi, 2016, 27.

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

İnsanın doğumuyla hatta doğumundan önce karşılaştığı pratik yaşam bilgisi olan ilmihali çocuklarımıza öyle anlatmalıyız ki İslam İlmihali bilgisi yavrularımızın ahlakı olmalı ve İslam'ı bir ahlak olarak yaşamalılar.

İslam'ı bir ahlak olarak yaşama noktasında hem çocuklarımıza hem de anne babalarımıza yardımcı olmak hem de toplumun bütün bireyleriyle İslam ahlakını buluşturmak herkesin temel meselesi olmalıdır.

İlmihaller toplumun ulaşması gereken yüksek ahlaki erdeme birinci basamak mahiyetindedir. Bu basamağın ehemmiyeti her kesimce ve herkesçe malum olmuştur.

İlmihal kitapları bir kanun ve terbiye kitabı mahiyetinde gibi görülse de pratik hayatta yaşanan ahlakı ifade etmesi hasebiyle kanun ve terbiyeyi de barındıran *yaşanan ahlak kitabıdır*.

Pratik hayatın bir parçası yani yaşama şekli olması ilmihalleri insanın mahiyetinin tezahürü olması noktasında ahlak kitabı haline getirir ve din eğitiminin vazgeçilmez birinci basamağı ilmihal bilgisi ve kitapları olur.

İlmihal kitapları psikoloji, sosyoloji, tarih, sosyal ve kültürel tarih, insanbilim, doğa bilim, dilbilim, antropoloji gibi bilimlerle birlikte oluşturulmalı ve muhtevası zenginleştirilmeli, idealist bir müminin karakter oluşumunu sağlayacak şekilde hazırlanmalıdır.

Hazırlanacak ilmihal, Diyanet İşleri Başkanlığı gözetiminde, ilahiyat fakültesinden alanında uzmanların olduğu, psikolog, pedagog, sosyologların da içinde bulunduğu bir heyet tarafından oluşturulmalıdır. Farklı görüşleri de ihtiva eden bir yapıya sahip olmalıdır.

Oluşturulacak ilmihal kitaplarının en önemli özelliği ise hitap edeceği kitlelerin sınırlandırılmasıdır. Çocukluk dönemi, gençlik dönemi, yetişkinler, farklı konuma sahip olanlar gibi ilmihal kitaplarında sınırlamaya gidilmeli ve hazırlanacak kitaplar hangi döneme aitse o dönemin özelliklerini taşımalıdır.

İlmihal kitaplarının genel problemi bir türlü kendilerini güncelleştirememeleridir. Özellikle aile ilmihallerinde bu problem daha belirgindir. Aile ilmihallerinin hemen hemen hepsi hep aynı üslupla yazılmış, aynı konuları işlemişlerdir.

Aile ilmiyelerinde çeşitlilik sadece yayınevleriyle sınırlı kalmıştır. Bütün ilmiyelerin giriş kısmında ortak bir görüş ortaya çıkmaktadır: “Yeni ilmiyelere ihtiyaç var.” Bütün yazarlar “Yeni ilmiyelere ihtiyaç olduğunu düşündüğümde bu çalışmayı yaptım,” demektedir fakat ortaya konulan ilmiyeler maalesef hiçbir fark oluşturmamıştır.

Bütün aile ilmiyelerinde konular her zaman aynı konsepte oluşturulmuştur. Bütün aile ilmiyelerinde evlilik öncesi, evlilik sonrası, nişan, düğün, törenlerde yapılması gerekenler, kadınların özel halleri, özel hallerinde yapılması ve yapılmaması gerekenler, genel ilmiyelerde olan konuların tamamı vardır. Fakat aile ilmiyelerinde olması gereken ama bir türlü olmayan olamayan konular da bu çalışmanın oluşmasına temel teşkil etmiştir. Aile ilmiyelerinde evliliklerin sona ermesine sebep olan olaylar nelerdir. Bu olaylar psikolojik mi sosyolojik mi yoksa tamamen maddesel nedenler midir? Aileleri boşanmaya götüren sebeplerin önüne geçilmesi adına ne gibi tedbirler alınmıştır? Bu tedbirlere ilmiyelerde değinilmiş midir?

Bu ilmiyelerde boşanmalara engel olabilmek için alınmış tedbirler okurlara sunulmuş mudur? Bu tedbirler elli ya da yüz yıl önceki topluma göre mi oluşturulmuş yoksa günümüz toplumuna uyarlanıp güncelleştirilmiş midir?

Toplumda boşanma nedenlerine dair yapılmış bir istatistik var mıdır? Eğer varsa ki muhtemelen vardır bu çalışma sadece mahkeme kayıtlarına geçen resmi itiraflardan mı ibarettir? Tüm bu sorulara ve sorunlara aile ilmiyeleri kesin ve net bir cevap, bir çözüm sunmuyorsa yazılan ilmiyeler aile ilmiyeli olarak birçok eksiği barındırıyor demektir.

Çocuk ilmiyelerinde de durum farklı değildir. Günümüz çocukların meşgul olduğu internet, sosyal medya, bilgisayar ve telefon oyunları ile ilgili herhangi bir hüküm maalesef kitaplarımızda henüz yok.

Mesela internet karşısında, bilgisayar ya da telefon oyunları oynarken geçirecekleri sürenin azami ne kadar olacağına dair bir hükmün muhakkak konulması gerekmektedir. Mesele çocuklarımızın buna uyup uymaması değil bununla ilgili bir çalışmanın olmasıdır. Bırakın çocuklarımızı büyüklerin dahi ilmiyel kitaplarına uymadığı günümüzde çocuklarımızdan bunu beklemek elbette onlara haksızlık olacaktır. İşte tam burada yazılan çocuk ilmiyelerinin onların ruhlarını okşayacak, ilgilerini çekecek ve en önemlisi de onları bu hükümlere tam ikna edecek tarzda ve yapıda olması, bu tarz ilmiyelerin bir an evvel yazılmasıdır. Bu çalışmanın yapılma gayesi de budur.

KAYNAKÇA

- AKSEKİ, Ahmet Hamdi, İslam Dini, Yeni Akım yay, İstanbul, 2014.
- AKSEKİ, Ahmet Hamdi, Güzel Dinim İlk İlmihalim, Mavi Lale Çocuksu Yay, İstanbul, 2018.
- AKYÜZ, Yahya, “Mehmet Âkif’in Eğitim Görüşleri ve Türk Eğitim Tarihindeki Yeri”, Mehmet Âkif İlmî Toplantısı (Bildiri), Kültür Bakanlığı, Ankara, 1989.
- ARDA, Hamdi, Çocuğumuza Rehberlik Ediniz, Günün Terbiyesi Yay. Bursa, 1959.
- ARSLAN, Ahmet Turan, Son Devir Osmanlı Âlimlerinden Mehmed Zihnî Efendi Hayatı-Şahsiyeti-Eserleri, MÜİF Vakfı Yay., İstanbul, 1999.
- AVCI, Nazife, Ömer Nasuhi Bilmen’in Büyük İslam İlmihalindeki Hadislerin Tespit ve Tahrici, (Basılmamış Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniv. İlahiyat Fak. Lisans Tezi, İzmir 1998.
- AY, Mehmet Emin; Ailede ve Okulda İdeal Din Eğitimi, Mavi Yayıncılık, İstanbul 1997.
- BARRET, Lısa Feldman, Beynimizin Parmak İzleri (Duyguların ve Zihnın Gizemli Öyküsü), Çeviren Yasin Konyalı, İstanbul, 2018.
- BİLMEN, Ömer Nasuhi, Büyük İslam İlmihali, İstanbul, 1999.
- BOZKURT, Ramazan, Cumhuriyet Dönemi İlmihal Çalışmaları ve Problemleri, 2016.
- CİHAN, Nazlı, Okullarda Değerler Eğitimi Ve Türkiye’deki Uygulamaya Bir Bakış, 2014.
- ÇAĞRICI, Mustafa, Ahlâk md, DİA, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2000.
- ÇORUHLU, Tülin, Mızraklı İlmihal, DİA, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2001.
- DEMİRCİ, Halil, “Hal”, DİA, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2001.
- DEMİREL, Özcan; Planlamadan Değerlendirmeye Öğretme Sanatı, Pegem A Yayıncılık, Ankara, 2003.
- DİYANET VAKFI İLMİHAL HEYETİ, İlmihal I-II, Ankara, 1999.
- DÖNDÜREN, Hamdi, Delilleriyle İslam İlmihali, Erkâm Yayınları, İstanbul 2003.
- DURMUŞ, Alpaslan ve ark, 7/24 İlm-i Hal, Edam yay, İstanbul, 2015.
- EGEMEN, Bedi Ziya, Terbiye İlminin Ana Meseleleri. Ankara, Ankara Üniversitesi Yay. 1965.
- ERDEN, Münire; Öğretmenlik Mesleğine Giriş, Alkım Yayınevi, İstanbul, 1998.
- ERGÜN, Mustafa, Satı Bey, İnönü Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi, 1897.
- İŞILAK Hatice, DURMUŞ Alpaslan, Ev Okulu İlmihal 1-2-3, Edam yay, İstanbul, 2007.
- KARA, Ali, Ayet ve Hadisler Işığında (Güncel Konularla) Aile İlmihali, Erhan Yay, İstanbul, 2008

- KARA, Ayşe Serra – EREN Zeynep, Etkinlikli Çocuk İlmihali, Kayalıpark Çocuk Yay, Konya, 2017.
- KARACELİL, Süleyman; Çocuğuma Dinini Öğretiyorum, Timaş Yayınları, İstanbul 2007.
- KARAMAN, Hayrettin, “Fıkıh”, DİA, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2000.
- KASADAR, Mustafa - AKKİRAZ, Sadık Delilleriyle Kadın ve Aile İlmihali, Ravza yay., İstanbul, 2015.
- KASAPOĞLU M. A., Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, sayı 44, Ankara, 1985.
- KAYA, Mahmut, Sokrat, DİA, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2001.
- KAZICI Ziya, AYHAN Halis, DİA, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2001.
- KELPETİN, Hatice, “İlmihal”, DİA, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2004.
- KIRBAŞOĞLU, Mehmet Hayri, İlmihal Dindarlığının İmkânı Üzerine, İslamiyât, V/4, Ankara, 2009.
- KUTLUER, İlhan, “İlim”, DİA, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2001.
- MEHMED ZİHNİ Efendi, Nimet-i İslâm, Yeni Matbaa, Ergin Kitabevi, İstanbul, 1957.
- MEMDUHOĞLU, Adnan, İlmihal Edebiyatının Tarihi Serencamı, Ekev Akademi, Siirt, 2016.
- SEYİDOĞLU, Halil, Bilimsel Araştırma ve Yazma El Kitabı, Güzem Can Yayınları, İstanbul, 2009.
- ŞENTÜRK, Lütfi - YAZICI, Seyfettin, Diyanet İslam İlmihali, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1998.
- TOSUN, Cemal, Din Eğitimi Bilimine Giriş, Ankara, 2012.
- TÜRÇAN, Talip, DİA, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2001.
- OKUR, Sinan, Ailede Din Eğitime Yönelik Bir Materyalin İncelenmesi: (Ev Okulu İlmihal Kitapları Örneği), Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2011.
- ÖZBEK, Abdullah, İslam’da Aile ve Çocuk Terbiyesi (II) Sempozyumu, İslami Araştırmalar Vakfı, Ensar Yay, İstanbul, 2005.
- ÖZDEMİR, Osman, Psikiyatride Akademik Terbiye veya Pedagojik Psikiyatri, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van, 2016.
- YAVUZ, Ali Fikri, Açıklamalı Muamelatlı İslam İlmihali, Çile yayınevi, İstanbul 2002.
- YEŞİLYAPRAK, Binnur; AYDIN, Betül; CAN, Gürhan ve Diğerleri; Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi, Pegem A Yay., Ankara 2004.
- YÖRÜKAN, Yusuf Ziya, Müslümanlık ve Kur’an-ı Kerim’den Ayetlerle İslam Esasları, Ankara 2002.